

પરોપકારાય સત્તા વિભૂતયઃ

અથાક ૩૬

જીવવિચાર પ્રકરણ સાર્થ સાવચૂરિક.

વાદિષેતાલ શ્રી ગાતિસુરિ વિરચિત
શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ વિવેચન, કુટનોટ અને છુટા બોલ વગેરે સહિત

વિવેચક અને પ્રકાશક,

સદ્ગત શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત
શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા.

આદિતિ ત્રીજી

પ્રત ૩૦૦૦

શ્રવત ૧૯૮૭

વીર શ્રવત ૨૪૫૭

સને ૧૯૩૧

ધી મુલપ્રમણ પ્રિન્ટીંગ પ્રેમમા—મુળચંદભાઈ ત્રિકમવાલે
છાપ્યું કે પાનીકારનાકા—અમદાવાદ

ક્રિમલ ૦-૪-૦

નિવેદન.

જૈન મહાજ્ઞમા કેળવણીનો બહોળો ફેલાવો ડરવાના ઉદ્દેશથી પૂર્વાચાર્યના રચેલા શ્રેયો મૂળ, સટીક અથવા તેના ઉપર ચાલુ જમાનાની ડસાયેલી કલમથી લખાયેલા ભાષાતર (વિવેચન) માથે, કે નવીન પદ્ધતિવી વિદ્વાન્ મુનિવર્ અથવા શ્રાવકવર્ના લખેલા કે સુશોધન કરી સચકુ ડરેલા શ્રેયો, ઉદ્ધાર સદ્ગૃહસ્થોની દ્રવ્યસહારની છપારી, તેને વિના મૂત્રે કે અદ્ય મૂત્રે આપી ફરેક સ્થળે ગરીબ અને તવગરને સરખી રીતે લાભ આપવાનો અમારો આ પ્રયાસ વર્ષો થયા ચાલુ છે

તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ધવાથી પરપરાએ મોક્ષપ્રાપ્તિ મુલક થાય છે તે માટે પૂર્વાચાર્યોએ, નયનિયેપાદિવડે અતિ ગહન આ ગમેનું રહસ્ય સમજવાને અમમર્થ એવા, પણ જિનવચનામૃતનું પાન કરવાને પિપાસુ મક્ષિમરૂચિ ભવ્ય જીવોને સરળતાથી યથા તથ્ય વન્તુતત્ત્વનો બોધ થાય તેવા અનેક પ્રકરણશ્રેયો સિદ્ધાતના માર રૂપે રચેલા છે જનાદિ નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવા માટે શરૂઆતમા જીવનું સ્વરૂપ જાણવાની ખાસ આવશ્યકતા હોવાથી અમોએ આ જીવવિચાર નામનો શ્રેય તેના રહસ્યપૂર્ણ વિવેચન સાથે અમારી શ્રેયમાગાના ઉદ્દેશ મજબૂત તરીકે છપાવી બહાર પાડ્યો છે

આ પ્રકરણશ્રેયમા જીવના ભેદ, તેની જાતિની નામવાર જોળખાણ, જીવોના શરીરનું પ્રમાણ, આયુષ્યનું પ્રમાણ, તેમજ સ્વકાયસ્થિતિ અને પ્રાણ તથા યોજિનું પ્રમાણ વગેરે જાણતું

સામાન્ય વર્ણન હોવાથી તેનું નામ જીવવિચાર રાખવામા આવ્યું છે તે યથાર્થ છે

જીવનું સ્વરૂપ સામાન્ય રીતે સર્વને સમજી શકાય તેટલા માટે અમે ઉક્ત પ્રકરણમા મૂળ ગાથા શાસ્ત્રી મોટા ટાઈપમા અને તેના દરેક શબ્દની નીચે ગુજરાતી અર્થ દાખલ કરેલ છે તે માથે સંસ્કૃત અભ્યાસીઓને પ્રાકૃત સૂનાતુસાર તેની કઈ વિભક્તિ છે ? તેનું યથાર્થ ભાન થવા સાડ દરેક પદ ઉપર તેની સંસ્કૃત અવચૂરી (છાયા) મૂકેલ છે વિભક્તિની સ્પષ્ટતા થવાથી અર્થબોધ સચોટ થાય છે જેઓને સંસ્કૃત જ્ઞાન નથી હોતું તેવા શરૂઆતના અભ્યાસકર્તા માટે દરેક શબ્દોના છુટા અર્થ ગાથા નીચે મુકવામા આવ્યા છે તે પછી ગાથાર્થ અને વિવેચન લખેલ છે વિવેચનનો ઘણોખરો આધાર ઉક્ત પ્રકરણની મોટી ટીકામાથી લેવામા આવ્યો છે અને તે ઉપરાંત વિશેષ મમજ માટે જરૂરજોગી નોટ પણ લખવામા આવી છે વળી પૃથ્વીકાય વગેરે સજીવ છે એમ પડ્દર્શન મસુરચયના આધારે મિલ્લ કરી બતાવ્યું છે પ્રકરણની પ્રાંતે જીવવિચારના છુટા બોલ દાખલ થયા છે, તે પ્રકરણમા પ્રવેગ કરનારે શરૂ આતમા શિખવવા યોગ્ય છે તે પછી સ્વાધ્યાયને ઉપયોગી થવા સાડ પ્રકરણની મૂળ ગાથા એકઠર એકમાથે આપેલ છે તે પછી જીવના પદ્મ લેહને સરળતાથી ગણવા માટે ઉપયોગી થાય તે માટે એક વૃક્ષના આડારે જીવને બતાવ્યા છે અને તે પછી એક પાણીના ખિંટુમા લગભગ ૩૬૦૦૦ હાલતા આલના (ત્રસ) જીવ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની મદદવડે હાલમા જોઈ શકાય છે તેનું ચિત્ર આપવામા આવેલ છે આ પ્રમાણે જેમ અને તેમ આ

બુદ્ધ વિશેષ ઉપયોગી થાય અને જીવનું સ્વરૂપ સ્ફુટ સમજાય તે માટે અમે જનતા પ્રયાસ કર્યો છે, તેથી અભ્યાસકો પોત પોતાના અધિકાર યોગ્ય વિગતો આપાથી મેળવી શકશે એમ અમને ખાત્રી થાય છે

આ પ્રકરણના રચયિતા શ્રીમાન શાતિસૂરિજી છે, એમ ઉક્ત પ્રકરણની પ્રાતે આવેલી ગાથા ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે, પણ કેાની પદ્ધતિ પરથી આવેલા આ શાતિસૂરિ છે? તે સંબંધી તેમણે તે પ્રકરણની ટીકામાં કયો ઉલ્લેખ જણાવેલો નથી તપગચ્છની પદ્ધતિમાં તેમના સંબંધી આ પ્રમાણે વિગત મળી આવે છે - “ સવત્ ૧૦૬૪ માં જીવવિચાર પ્રકરણના કૃતા વડગચ્છના વાદીવેતાલ શાતિસૂરિ થયા આ વાદીવેતાલનું બિરુદ તેઓ શ્રીને લઘુ લોજરામજી આશ્રય હતું ચક્રેશ્વરી અને પદ્માવતી દેવીની સહાયથી મ ૧૦૬૭ માં તેમણે શ્રીમાળીના ૭૦૦ ગોત્રને ધૂલિકોટ પડવાની આગાહી જણાવી તેમનું રક્ષણ કર્યું હતું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની મોટી ટીકા ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ તેમણે રચી છે (જે ઉત્તરાધ્યયનની પાશ્વિ ટીકા કહેવાય છે) કાન્દોડનગરમાં સવત્ ૧૧૧૧ માં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું ’ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકાને અતે તેમણે પોતાને ચારાપદગચ્છીય જણાવ્યા છે જે વડગચ્છની શાખા છે પાલનપુર નજીકમાં રામસીજી ગામમાં એક દેરાસરજીમાં પ્રતિમાજીના પગાસણ ઉપર ૧૦૮૪ માં ચારાપદ ગચ્છના શાતિલક્ષ્મીજી પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો લેખ છે આ ઉપરથી શાતિસૂરિનું પૂરું નામ શાતિલક્ષ્મી હોય એમ સંભવે છે, કેમકે ગચ્છ, નામ અને સમય લગભગ મળતા છે આ શાતિસૂરિએ ધનપાલ પડિત કૃત તિલકમંજરી ગ્રંથનું પણ સંશોધન કરેલ છે

આ ઉપરથી આ પ્રકરણ તેમણે અગ્યારમા સૈકાના અતમા અથવા
તે બારમા સૈકાની શરૂઆતમા રચ્યુ હોય એમ જણાય છે

આ પ્રકરણ ઉપર પાઠકે રત્નાકરે સવત્ ૧૬૧૦ માં બૃહદ્
વૃત્તિ રચી છે અને લઘુવૃત્તિ મુનિ સ્તમાકટ્યાણે સ ૧૭૫૦ માં
રચી છે આ બંને વૃત્તિના આધારે અમે ઉક્ત ગ્રંથની સંસ્કૃત
છાયા અને વિવેચન લખવા પ્રયાસ કરેલ છે

આશા છે કે, લખ્ય મરવો આ ગ્રંથનો યથાવિધિ લાભ
મેળવી ચોજકના પ્રયાસને સફળ કરશે

આ ગ્રંથની સંસ્કૃત છાયા એક વિદ્વાન્ મુનિવર્યે તપાસી છે
તેથી તેમનો અત્ કરણથી આભાર માનવામા આવે છે

આ ગ્રંથમા મતિમાઘાદિ દોષથી કે પ્રમાદવશાત્ કાંઈ
બૂલચૂક થઈ હોય તો તેને માટે મિથ્યા દુષ્કૃત આપી તેને
સુધારીને વાચવા સન્નનોને વિનવીએ છીએ ઇતિ શમ્ સવત્
૧૯૭૫ ના કાર્તિક શુકલ પૂર્ણિમા, ચંદ્રવાર

પ્રસિદ્ધ કર્તા



‘હિંદી મહાનુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી-

‘મર જગદીશચંદ્ર બોઝનું જીવનકાર્ય’ એ શીર્ષકનો એક લેખ પ્રેરિંગ કાતિવાવ છગનલાલ પઠ્યા એમ એ એમણે વીરામી મદીના ત્રીજા પુસ્તકના પહેલા અકમા લખ્યો છે તેમા સગ જગદીશચંદ્રે પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિઓના લક્ષણોની એજતા પ્રયોગોદ્ધારા સિદ્ધ કરી છે તે સબધી કેટલીક હકીમ્તો આપી છે, તે ખામ ઉપયોગી જાણી અહીં દાખલ કરી છે ડોક્ટર બોઝે વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓના લક્ષણો ભિન્ન ભિન્ન ગણાતા હતા, તેમાના ઘણા જન્મેમા સમાન છે તેમજ લેખક જેવી ધાતુઓમા પણ સજીવ પદાર્થોના આ લક્ષણો છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે આપણી પેઢે તેઓ ટાઢથી કરી જઈ મુઠદાલ થાય છે, હુકથી તેજમા આવે છે, દારૂ જેવા માઠક પદાર્થોથી વધાર ચચળ થાય છે અથવા ઘે નમા પડે છે, ખરાબ હવાથી શુ ગળાઈ જાય ઝે, અતિ થમથી થાકી જાય છે, માનવાથી પીડાય ઝે, બેભાન કરનારી દવાથી મૂર્છા પામે છે, વિજગીથો વશેષ ચચળ થાય છે, વર્ષાદવી સુસ્ત થાય છે, મુરજની રાશનીથી મુર્તિ પ્રગટ કરે છે અને ઝેર કે બગાડકાથી પ્રાણુ ત્યજે છે, વૃદ્ધિ-ક્ષય, સુખ-દુખ, ટાઢ-તડકા, થાક-આરામ, નિદ્રા-પોપણુ સર્વ આપણી માફક તેઓ પ્રગટ કરે છે અત્યારમુધી માત્ર આપણે તેની ભાષા સમજતા નહિ, આપણા નેત્રો એની લાગણીઓ જોઈ શકતા નહિ, તેથી આપણે તેને જડ માનતા હતા તથા નિર્દુર્વ જોતા હતા હવે ડોક્ટર બોઝે એ મને બોલતા કર્યા છે, કહો કે એમની જોડી આપણને ચિખવી છે વનસ્પતિને એમણે કલમ આપી છે એ ડવમથી જે પત્રો લખાય છે તેમા આ બિચારા હવે પોતાનું હૈયુ ઠાલવે છે હાઠ બોઝે એક ચત્ર બનાવ્યું છે એક બીલી ઝેગમી દોરી વતી ઝાડનાના પાદડાને એક ન્હાના અને બહુ સારી રીતે ગોઠવેલા લીવરના એક હાથ

સાચે જોડવામા આવે છે લીરનો બીજો હાથ એક લાગો પા-
તજો મીધો લડકતો તાર હોય છે પાદડામા એવી લગાર પણ
ગતિ હોય કે જે આજે પણ દેખાય નહિ તોપણ તે ગતિ આ
રચનાથી લીરદ્વારા તારમા એટલીગણી મોટી થાય છે કે જેવી
તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે તારની નીચેની અણીને જરાક વા
ળવામા આવે છે ને તે વાળેથી અણી એક મેગથી કાળા કરેલા
ઢાંચને અડડેલી રહે છે એક બાબતથી તે તારને વિજળીક આ-
હોલનો આપીને ઇચ્છા સુજન ગતિથી હલાવી શકાય છે બીજી
બાબતથી અમુક ચોક્કસ ગતિથી ડાળો કાચ નીચે ઉતરે છે જ્યા
અને જ્યારે તાર કાચને અડડે છે ત્યાં અને ત્યારે ઝીણું ટપકુ મેશના
ઉપડી જવાથી થાય છે આ તાર તે વનસ્પતિની ઢલમ, ડાળો
ઢાંચ તે પત્ર અને આ ટપકાઓ તે તેઓના અક્ષરો આનાબુકે ચત્રથી
વનસ્પતિની ગૂઢ રીતચાલો તથા હાવભાગો હૃદયોગણા મોટા
થાય છે ડમખનું ફૂલ કે કોબીની ગાંઠ આજ લેખિનીથી પોતાનું
આત્મવૃત્ત પ્રગટ કરી શકે છે મ્નાયુ માનનું એ એક લક્ષણ છે
કે, જ્યાંસુધી તે મજબૂત હોય ત્યાં સુધી એને વિજળીનો ધક્કો લા
ગતા એકદમ સંડોચાય છે વનસ્પતિમા આવા આચકા અને
મંડોચો એટલા બારીક હોય છે કે, આ ચત્રથી વિપુલ થાય છે
ત્યારેજ તે પકડાય છે આપણા સ્નાયુ જેમ મહેનતથી થાકી જાય
છે અને થાક ઉતર્યા પછીજ ફરી મહેનત કરી શકે છે તેમ વન-
સ્પતિના સ્નાયુ પણ થાકથી ખુસ્તી બતાવે છે અને પૂરો આરામ
મળ્યા પછી ક્રિયાવાન બધું શકે છે વનસ્પતિને જ્ઞાનતણુ છે,
હૃદય છે, તેની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેનું મરણ પણ થાય છે
આ બધા પ્રયોગો તેમણે અનેક વનસ્પતિ ઉપર યત્રોદ્વારા
અજમાવ્યા છે (વિશેષ બાણવાની ઇચ્છાવાળાએ તેમનો આખો
લેખ ખાસ વાંચવા જેવો છે)

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ છુકની બીજી આવૃત્તિની ૩૦૦૦ કૉપી અમે સ. ૧૯૮૧ ની માલમા છપાવી હતી, તે બહાસ થતા અને સજ્જનોની તે માટે માગણી ચાલુ થતા અમે આ તેની ત્રીજી આવૃત્તિ છપાવી છે

આ છુકના મુદ્ર શ્રી ઘરાનિવાસી ૫૦ અમૃતલાલ પુરૂષો-ત્તમદાસે તપાસ્યા છે, તેમજ કેટલાક ઉપયોગી સુધારાવધારા ક્યાં છે તે બાબત તેમનો અત ક્ષરણથી આભાર માનવામા આવે છે

સ ૧૯૮૫ ના માહ
શુદ્ધિ ૧૫ સોમવાર

}

શ્રી જૈન ટ્રેડર મંડળ
-મહેસાણા





जीवविचार प्रकरणं



भुवनप्रदीप वीर नत्वा *भणामि अबुधबोधार्थं
 भुवणपईवं वीरं, नमिऊण भणामि अबुहबोहत्थं ।

મણુ ભુવનને વિષે દીપક } નમસ્કાર કરીને કહું છું } અજ્ઞાત જીવોના
 સમાન, વીરજિનને } } બોલને માટે

जीवस्वरूप किंचिदपि यथा भाणित पूर्वसूरीभिः

जीवस्वरूप किंचिवि, जह भणिय पूर्वसूरीहि ॥ १ ॥

જીવનુ સ્વરૂપ કાંઈક જેમ કહેલ છે પૂર્વાચાર્યોએ

ભુવણુ=ભુવન (ત્રણ) ને વિષે,

પઈવ=મહાવ (સમાન)

વીરં=મહાવીર સ્વામીને

નમિહીણ=નમસ્કાર કરીને

ભણામિ=કહું છું

અબુહુ=(તત્ત્વવિચારને વિષે)

અજ્ઞાની જીવોને,

બોહત્થ=બોધ થવાને અર્થે

જીવમજવ=જીવનુ સ્વરૂપ

કિંચિનિ=ને સમાન

જહુ=જેમ જેવી રીતે

ભણિય=કહું છે

પુન=પુર્વના

સૂરીહિ=આચાર્યોએ

*सत्सामीप्ये सद्वद्वा इति भविष्यति वर्तमाना (५-४-१)

અર્થ — (તત) બુવનને વિરે દીપક સમાન થી વી જિનમે
નમસ્કાર કીને અનાન પ્રેના બોધને માટે, જેણે પૂર્વાચાર્યોએ
કહેલ છે તેણે પ્રજા સ્વરૂપ કાઢી કહ્યું છે ૧

વિવેચન — આ પ્રથમ ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધમાં પ્રયોગ વાદિ
વેતાક્રમો ગાતિસૂત્રો પેનાના ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવા વડે
વિભાગી ગાનને માટે મનનાચરણ કરેલું છે અને ઉત્તરાર્દ્ધમાં
અભિપ્રેય-અયમે વિષય કહેલ છે દરેક નય શરૂ કરતા આ
દિશા ન ન અભિપ્રેય, સબધ અને પ્રયોજન એ અનુબધ
અનુબધ જણાવનાર એકએ તે અનુનારે અહીં વીર નમિ
છેલ્ય એ રીતેવડે મનનાચરણ અને અનુનારે પાવડે અભિ
પ્રેય અદ્યારેક છે તરથ અને પ્રયોજન ઉપલબ્ધિની સમજવું
તે આ નનાલે-નાથ અધેન્કર, અથવા ઉપાયોપેયરૂપ અબધ
અધેન્કર તેન આ શાસ્ત્ર તે ઉપાય અથવા સાધન બધુબુ અને
અધેન્કર અધેન્કર રાત તે નાથ અથવા ઉપેય બધુબુ પ્રયો
જન એ પ્રયોજન એ અધેન્કર અને શ્રોતા (અથ સામજનાર-
સહજનાર) હ તે અને વળી અને પ્રયોજન છે, અતર (તાલકા
વિક્ર) અને પરપર (ઉત્તરોત્તર) પ્રાણીઓના ઉપકાર કરેલ
એ કર્તાનું અને રાજનું રાત કરવું એ શ્રોતાનું અતર પ્રયો
જન અનુબુ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવું એ કર્તા અને શ્રોતા બંનેનું
પરપર પ્રયોજન બધુબુ શાસના હુ છે કે અધેન્કરનું જ્ઞાન
યવાધી મનુષ્ય સસાર થકી વિરક્ત થાય છે અને તેથી તમસ્તિ પા
મીને પરપરાએ મોક્ષને પાને છે અહીં દોષ એમ થકા કરે કે
પ્રયોજન ગમે તેવો હિતમ પ્રય કરે અગર ઉપદેશ આપે પરંતુ
શ્રોતાજન તેના ઉપયોગ કંઈ નહિ તો તેનો ધમ નિષ્ફળ ન

વાથી તેમના પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય નહિ તેને માટે વાચક પ્રવચન શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતી મહારાજ કહે છે કે—‘ સર્વને કહેલ ધર્મનો ઉપદેશ દેવાવડે જેઓ સસાર બ્રમણાદિ હું જે ખીડાયેલા છુવો ઉપર ઉપકાર કરે છે તેઓ જલદીથી મોક્ષ પામે છે’ અર્થાત્ ઉપદેશવડે ચોતાને દૂળ થાઓ અગર ન થાઓ પરંતુ વક્તાને તો અવશ્ય લાભ થાય જ છે

સ્વર્ગ (દેવલોક), મૃત્યુ (મનુષ્ય લોક) અને પાતાળ (અધોલોક) રૂપ ત્રણ ભુવનને વિષે દીવા જેવા શ્રીમહાવીર દેવને નમસ્કાર કરીને હું (અધિકર્તા શ્રી ગાતિસૂરિ) છવનુ સ્વરૂપ કહું છું અહીં ‘ભણામિ’ ક્રિયાપદ પહેલા પુરૂષનું એક વચન હોવાથી કર્તા ‘હું’ અધ્યાહાર બાણવેલ વિશેષ પ્રકારે કર્મસમૂહનો નાશ કરે તે વીર અથવા વિશેષ પ્રકારે તપ વડે શોભે તે વીર અથવા ઉત્તમ પ્રકારના વીર્યયુક્ત હોય તે વીર, એ પ્રકારે વીર શબ્દના અનેક અર્થ થાય છે વીરજિન દેવા છે ? જેમ આપણે દીવાના પ્રકાશવડે છવ, અછવાદિ પદાર્થો જોઈ ગદીએ છીએ તેમ તેઓ કેવળજ્ઞાનરૂપ દીવા વડે ત્રણ ભુવનમા રહેલા છવાછવાદિ સમસ્ત પદાર્થોને એકી સાથે બાણી—દેખી શકે છે છવનુ સ્વરૂપ દેવી રીતે કહે છે ? સિદ્ધ અને આમારિક છવોના ભેદવાળુ ઠંઠક એટલે થોડા અક્ષર અને ઘણા અર્થવાળુ અપિ ગળદ કહેવા વડે એમ સૂચવે છે કે છવસ્વરૂપ સખ ધી કહેવા યોગ્ય તો ઘણું છે છતા તેમાથી અમુકજ કહીશ વળી અધિકાર ચોતાની લઘુતા જણાવવાને અર્થે કહે છે કે—ગૌતમસ્વામિ, સુધર્માસ્વામિ વગેરે ગણધર મહારાજ અને જગુસ્વામિ વગેરે પૂર્વાચાર્યોએ જે પ્રકારે સિદ્ધાંત અને પ્રવચન

અથોમા વર્ણવેલ છે તે અનુસારે હું કહીશ પણ મારી મતિ કંપનાએ કહીશ નહિ શા માટે જીવસ્વરૂપ કહું છું ? જીવા જીવાદિ પદાર્થનું જ્ઞાન જે જીવોને નથી એવા અજ્ઞાતજીવોને સમજવા માટે આ અથમા જીવ સંબંધી હકીકત હોવાથી જીવ વિચાર નામ આપવામા આવ્યું છે અહીં કાણુમિ ક્રિયાપદમા વર્તમાનકાળ છે તે ભવિષ્યકાળના અર્થવાળો છે ૧

जीवा मुक्ताः ससारिणश्च तसां स्यावराश्च ससारिणः

जीवा मुक्ता ससारिणो य, तस थावरा य ससारी ॥

જીવો મુક્ત સસારી અને તસ સ્થાવર અને સસારી

પૃથિવી જલ જ્વલન વાયુ—વનસ્પતિઃ સ્યાવરા ક્ષેપા

પૃથ્વી જલ જલણ વાઝ, વણસ્સઈ થાવરા નેયા ॥૨॥

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડિકાય, વાઙિકાય, વનસ્પતિકાય સ્થાવરો જાણવા

જીવા=જીવો

મુક્તા=સિદ્ધ થયેલા મુક્ત

સસારિણો=સસારી જીવો

અજ્ઞતા

તસ=તમ (હાને ચાલે તે)

સ્થાવરા=સ્થાવર (સ્થિર રહે તે)

સસારી=સસારી

પૃથ્વી=પૃથ્વીમય મારી, પથરાઈ

જવ=અપ્કાય, પાણી

જલણુ=તેડિકાય, અગ્નિ

વાઙિ=વાયુકાય, વાયરો

વનસ્પર્ષ=વનસ્પતિકાય

નેચ્ચા=જાણવા

અર્થ—જીવો મુક્ત અને મસારી એમ બે પ્રકાર છે ત્રમ અને સ્થાવર એ બે પ્રકારે મસારી જીવો છે પૃથ્વીકાય, અપૂકાય, તેલિકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાય એ પાંચ સ્થાવર જાણવા ૨

વિવેચન—હવે અથઢાર પહેલી ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં જણાવ્યા મુજબ જીવનું સ્વરૂપ કહે છે, તે આ પ્રમાણે—જીવ ધાતુ, ‘પ્રાણ’^૧ ધારણ કરવાના અર્થવાળી હોવાથી આયુષ્યના યોગે જે પ્રથમ જીવતા હતા, હાલમાં જીવે છે અને હવે પછી લવિધ્યમાં જીવશે તે જીવો જાણવા એ જીવો મુક્ત એટલે દુષ્ટ આઠ કર્મના વિષાકો (ફળ-અનુભવ)નો નાશ કરવાથી શરીર-રાહિના આત્મતિક વિયોગવાળા મિદ્ધ પરમાત્મા અને સસારી એટલે જેમાં જીવો મસરતા (જમણ) કરે તે સસાર અને એ ચાર ગતિરૂપ સસાર જેને છે તે સમારી, એમ બે ભેદ છે સિદ્ધ જીવો એકજ ભેદવાળા હોવાથી, પ્રથમ મસારી જીવોના ભેદો કહે છે સસારીના ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે ભેદ છે ટાઢ અને ગરમીથી પીડાતા તેના નિવારણ માટે પ્રયત્ન કરે અર્થાત ટાઢ વાતી હોય તો છાયાથી તડકે અગર તાપ પાસે

૧ પ્રાણના બે ભેદ છે, દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ દ્રવ્ય પ્રાણના દશ ભેદ છે જે આગળ ૪૨ મી ગાથામાં કહેવામાં આવશે અને ભાવપ્રાણના ચાર ભેદ છે—અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત ચારિત્ર અને અનતવીર્ય સસારી જીવને દ્રવ્ય પ્રાણ તથા ભાવ પ્રાણ અને મુક્ત જીવને માત્ર ભાવ પ્રાણ હોય છે

૨ વર્તમાન સ્વરૂપમાં કોઈ જાતની ઉપાધિ નથી માટે જિનસિદ્ધાંતિ જે સિદ્ધના ભેદો આગળ કહેવામાં આવશે તે તો પૂર્વ અવસ્થાની અપેક્ષાએ જાણવા

જાત્ય અને તાપથી પીડાય તો છાયે જાત્ય તે ત્રસ (બેઘદ્રિય વિગેરે) તાપાદિથી પીડાયા છતા તેનું નિવારણ કરવાને અસમર્થ હોવાથી એકજ મથળે રહે તે સ્થાવર (એકેદ્રિય) સ્થાવર કરતા ત્રસ જીવો વિશેષ પુણ્ય પ્રકૃતિવાળા અને સમર્થ હોવાથી તેમજ મોક્ષનું સુખ્ય અગ હોવાથી (ત્રસજ મોક્ષે જઈ શકે, મ્યાવર ન જાત્ય તેથી) સૂત્રકારે ત્રસ અને સ્થાવર એ ક્રમ દર્શાવ્યો. મ્યાવર જીવો પાંચ પ્રકારે જાણવા, તે આ પ્રમાણે—પૃથ્વીકાય (માળી), અપ્કાય (પાણી), તેડકાય (અગ્નિ), વાયુકાય (પવન) અને વનસ્પતિકાય (જાડપાવો) અહીં ત્રસ શબ્દ પ્રથમ જણાવ્યો. છતા મ્યાવરનું વર્ણન પ્રથમ શરૂ કર્યું તે એટલા માટે કે—પાંચ જીવો એકેદ્રિયને વિષે ભ્રમણ કરીને પછી બેઘદ્રિયાદિને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્રમ જાતાનવા મ્યાવરનું વર્ણન કરીને પછી ત્રસનું વર્ણન કરશે આ પાંચ મ્યાવરના નામ શ્રીકાણ્યાગ સૂત્રને વિષે અનુક્રમે આ પ્રમાણે કહ્યા છે, ૧ ઈંદ્ર સ્થાવરકાય, ૨ બ્રહ્મા મ્યાવરકાય, ૩ ગિર્વ્ય મ્યાવરકાય, ૪ સમતિ સ્થાવરકાય અને ૫ અન્તપતિ મ્યાવરકાય * ૨

* જિન પ્રણીત વચનનો વિચાર કરીને સ્થવિર ભગવત જીવાસ્થિગમ સૂત્ર (ઉપાગ) મા જીવના બેઠો આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—સસારી જીવ બે—પ્રકારે છે—ત્રસ સ્થાવર સ્થાવર જીવ ત્રણ પ્રકારે—પૃથ્વી અપ્ વનસ્પતિ ત્રસ જીવ ત્રણ પ્રકારે છે—તેહિ વાહિ અને ઉપાર (મ્હોટા) ત્રસ સસારી જીવો ત્રણ પ્રકારે ૩—સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુમ્બકા વળી ચાર પ્રકારે છે—નારક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવો વળી પાંચ પ્રકારે છે—એકેદ્રિય બેઘદ્રિય તેઈદ્રિય, ચૌરિદ્રિય અને પચેદ્રિય, વળી છ પ્રકારે છે—પૃથ્વી અપ્ તેહિ વાહિ વનસ્પતિ અને ત્રસ વળી માત્ર પ્રકારે છે—નારક, તિર્યંચ તિર્યંચણી મનુષ્ય, મનુષ્યની સ્ત્રી દેવ અને દેવી વળી આઠ

સ્ફટિક-મણિ-રત્ન-વિદુમ-હિંગુલ-હરિતાલ-મનઃશિલ-રસેન્દ્રાઃ
 ફલિહમણિરયણવિદુમ-હિંગુલહરિયાલમણસિલરસિન્દા
 સ્ફટિક, મણિ, રત્ન, પગવાળા, હિંગલો, હરતાળ, મણિશિલ અને પારે

પ્રકારે છે, -ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવાળા નાગડી અને તે મિવા
 યના નાગડો એમ દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચના બધે બેઠો વળી
 નવ પ્રકારે છે, -પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાઉ વનસ્પતિ, બેઈદ્રિય, તેઈદ્રિય
 ચૌરિદ્રિય અને પચેદ્રિય વળી દશ પ્રકારે છે પ્રથમ મમય એકદ્રિય અને
 અપ્રથમ સમય એકદ્રિય, એ પ્રકારે બેઈદ્રિય તેઈદ્રિય ચાગિદ્રિય અને
 પચેદ્રિયના બધે બેઠ ફેટલાક આચાર્ય સર્વ જીવોના બેઠો આ પ્રકાર વ
 જીવે છે -સર્વ જીવો બે પ્રકારે છે -સિદ્ધો અને સસારી અથવા ઇદ્રિ
 વાળા અને ઈદ્રિય નિનાના (સિદ્ધ) અથવા શરીરી અને અશરીરી (સિદ્ધ)
 અથવા યોગવાળા અને યોગ રહિત (૧૪ મા ગુણુસ્થાનવાળા અને સિદ્ધ)
 અથવા વેદવાળા અને વેદ ગહિત, અથવા કૃપાયવાળા અને કૃપાય ગહિત
 અથવા લક્ષ્યાવાળા અને લેશ્યા રહિત અથવા જ્ઞાની અને અજ્ઞાની અથવા
 આહારી અને અણાહારી અથવા લાપાવાળા અને લાપા રહિત અથવા
 સાધારોપયોગવાળા અને અનામરોપયોગવાળા સર્વ જીવો ત્રણ પ્રકારે
 છે -સમ્યક્ દ્રષ્ટિ મિથ્યા દ્રષ્ટિ અને મિશ્ર દ્રષ્ટિ અથવા પરીત સમારી (ન
 જીકમા મિદ્ધ થાય તેવા) અપરીત સસારી અને નોપરીત નોઅપરીત
 (મિદ્ધ) અથવા પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા અને નોપર્યાપ્તાનોઅપર્યાપ્તા અથવા
 સુદમ, બાદર અને નોસુદમનોબાદર અથવા મત્તિ, અસત્તિ અને નોમ
 ત્તિનોઅસત્તિ અથવા જલ ય સિદ્ધ, અજલ ય સિદ્ધ અને નોજલબ્યમિદ્ધનો
 અજલબ્ય સિદ્ધ, અથવા ત્રસ, રથાવર અને નોત્રસનોઅથાવર અથવા સર્વ
 જીવો ચાર પ્રકારે છે-મનોયોગિ, વચનયોગિ કાયયોગિ અને અયોગિ અ
 થવા સ્ત્રી વેદવાળા, પુરુષ વેદવાળા, નપુમક વેદવાળા અને વેદ રહિત
 અથવા ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુર્ત્વની, અવધિ દર્શની અને કેવળ દર્શની અથવા

વનકાદયો ધાતવઃ સ્વટિકા વર્ણિકા અરણેટકઃ પલ્લેવકઃ.

કણગાડ ધાતુ સેદી, વન્નિચ્ચ અરણેટ્ય પલ્લેવા ॥૩॥

સોનુ વિગેરે વાતુ ખડી હરમચ્ચ ધોળી માટી* પલ્લેવાપાપાણુ

કૃત્તિહુ=સ્વટિકા રત્ન.

મણિ=ચંદ્રકાતાદિક મણિ

રત્નજી=રત્ન

વિદુમ=પરવાળા

હિંગુલ=દ્વિગયો

હરિયાત્ત=હરતાલ

મલસિન્ન=મણિગિય

રમિદ્વા=પારે

કણગાડ=મનમદિક (સોનુ વિગેરે)

ધાઉ=ધાતુ

સેદી=ખડી માટી, ચાં

વન્નિચ્ચ=સાત રંગની માટી હરમચ્ચ

અરણેટ્ય=પાપાણુના કદમની સાથે

મગેલી ધોળી માટી

પલ્લેવા=એક જાતિનો પાપાણુ

* અરણેટા પાપાણુ પણુ દહેનાય છે

સમન, અમયત સમતામયત અને નોસવતનોઅસમત સર્વ જીવો પાંચ પ્રકારે છે—નારક તિર્યચ, મનુષ્ય દેવતા અને સિદ્ધ અથવા કોપી માની માયી લોભી અને અક્રપાપો સર્વ જીવ છે પ્રકારે છે—એકે દ્રિય બેઈદ્રિય તેઈદ્રિય, ચારિદ્રિય પચ્ચેદ્રિય અને ઇદ્રિય રહિત અથવા આદારિકે શરીરી વૈકિય શરીરી, આદ્યકે શરીરી તેજસ શરીરી કાર્મણુ શરીરી અને અશરીરી સર્વ જીવો સાત પ્રકારે છે—પૃથ્વીમાય, અપ્માય, તેજકાય વાયુકાય વનરપતિમાય, વસકાય અને કાય રહિત સર્વ જીવો આઠ પ્રકારે છે—નારકી તિર્યચ, તિર્યચણી મનુષ્ય, મનુષ્યની ગ્રી દેવતા દેવી અને સિદ્ધ અથવા મતિગ્રાની, શ્રુતગ્રાની, અવધિગ્રાની મન પર્યવગ્રાની કેવળ ગ્રાની મતિ ગ્રાની શ્રુત ગ્રાની અને વિભાગ ગ્રાની સર્વ જીવો નવ પ્રકારે છે—એકે દ્રિય, બેઈદ્રિય તેઈદ્રિય ચારિદ્રિય નારકી તિર્યચ મનુષ્ય, દેવતા અને સિદ્ધ અથવા પ્રથમ સમય નારક, અપ્રથમ સમય

અમ્રક તૂરી રૂપ મૃત્તિકા પાપાણજાતયો ઝનેકાઃ
 અવમય તૂરી ઝસં, મટ્ટી પાહાણજાઈઓ ણેગા,
 અખરખ તૂરી ખારો માટી પત્થર જાતો અનેક
 સૌવીરાજનલવણાદયઃ પૃથ્વી-ભેદાથે-ત્યાદયઃ

સૌવીરંજણલુણાઈ, પુઢવિમેયા ઇ ઇચ્ચાઈ ॥ ૪ ॥

ધોળો કાળો સુરમો, મોઠું વનેરે, પૃથ્વીકાયના ભેદો ઇત્યાદિ

અખરખ=અખરખ (પાંચ વર્ણનો)

તૂરી=એક જાતની માટી

ઊસ=ખારો, ઊસ,

મટ્ટી=માટી

પાહાણુ=પાપાણુ, પત્થરની

જાઇઓ=જાતિઓ.

લેગા=અનેક

સૌવીરજણુ=ધોળો કાળો સુરમો

લુણાઇ=મિલવ વિગેરે ક્ષાર

પુઢવિ=પૃથ્વીકાય જીવોના

લેઆ=ભેદો

ઇ=પાંચ પૂરણમા વપરાય છે

ઇચ્ચાઇ=ઇત્યાદિ

નારક એ પ્રમાણે તિર્યચ, દેવતા અને મનુષ્યના બધે ભેદ
 અને સિદ્ધ સર્વજીવો દસ પ્રકારે છે પૃથ્વી, અપ્ તેહ, વાયુ
 વનસ્પતિ, બેઈદ્રિય, તેઈદ્રિય, ચૌરિદ્રિય, પચેદ્રિય, અને ઇઈદ્રિય સદિત અથવા
 પ્રથમ સમય નારક અપ્રથમ સમય નારક એ પ્રમાણે તિર્યચ, મનુષ્ય,
 દેવતા અને સિદ્ધના બધે ભેદ જીવો ચોવીસ પ્રકારે છે—નારક ૧, અસુર
 કુમારાદિ દસ ભવનપતિ ૧૧ પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સ્થાવર ૧૬, બેઈદ્રિય
 તેઈદ્રિય, ચૌરિદ્રિય અને પચેદ્રિય તિર્યચ ૨૦, મનુષ્ય ૨૧, બ્યતર ૨૨,
 જ્યોતિષ્ક ૨૩, અને વૈમાનિક ૨૪ જીવો બત્રીસ પ્રકારે છે,—વિક્રમેદ્રિય
 જીવોના પર્માત્મ અને અપર્માત્મ એમ ૬ ભેદ, પચેદ્રિયના ચાર ભેદ અને
 એકદ્રિયના બાવીસ ભેદ વળી આઠ પ્રકારે પણ કલા છે અ'કબ
 પોતજ, જરાયુજ, રમજ, મંવેદજ, ઉદ્દિભજ, સમૂચિર્મ અને ઔપપાતિક

અર્થ—સ્ફટિક, મણિરત્ન, પરવાળા, હિંગલો, હરતાળ મણુશિલ અને પારો, સુવર્ણ વગેરે માત્ર ધાતુ, ખડી, હરમણુ ઘોળીમાટી, પ લેવા જાતનો પાપાણુ, અગરખ, તૂરી જાતનીમાટી, ખારો, માટી પાપાણુની અનેક જાત, ઘોળો કાળો મુરમો, મીઠું વગેરે ખાર ઇત્યાદિ પૃથ્વીકાયના લેદો જાણવા ૩-૪

વિવેચન—હવે જે ગાથા વડે પૃથ્વીકાય જીવેના લેદો કહે છે પૃથ્વી છે ચરીઝ જેનું તે પૃથ્વીકાય સ્ફટિકરત્ન ઉપલક્ષ્યથી જ રત્ન, તૈલિકરત્ન વગેરે પણ લેવા, મણિઓ તે ચક્રકાત વગેરે રત્ન તે વજરત્ન (હીરા), કર્કશન રત્ન વગેરે અથવા અમુદ્રમા ઉત્પન્ન થાય તે મણિ અને ખાણુમા ઉત્પન્ન થાય તે રત્ન પરવાળા, હિંગલો (કાચો), હરતાળ, મણુશિલ અને પારો એ પ્રસિદ્ધ છે સુવર્ણ વગેરે માત્ર ધાતુ તે આ પ્રમાણે—સોનું, રૂપુ, તાણુ, જસત (તરવુ), કચીર, (કલધ), મીઠું અને લોહુ, એ ધાતુ, માટી માથે મળેલી હોય ત્યારે પૃથ્વીકાય અને અગ્નિસયોગે અગ્નિકાય હોય ખડી, લાવ માટી (હરમણુ), પાપાણુના ટુકડા સાથે મળેલ ઘોળી માટી, પલેવા જાતનો પાપાણુ, પાચ રંગનો અગરખ, હુગડાને પાચ દેવાના કામમા વપરાય છે તે તૂરી જાતની માટી, ઉસ (ખારો), સિંધવ, બીડ લવણુ, કાચ લવણુ, સાજી વગેરે દ્વાર ઇત્યાદિ પૃથ્વીકાય જીવેના લેદો જાણવા આદિ શબ્દે બીજા લેદો પણ લેવા ૩-૪

મૌમાતરીક્ષમુદક અવશ્યઃ હિમ કરકો હરિતનુ મહિન્કા
 મોમતરિરકમુદગં, ઝસા હિમ કરગ હરિતણુ મહિયા

લોયમાથી નીકળતુ, આ, આકળ, હિમ, કરા વનસ્પતિ } રૂમસ
 કગમાથા પડતુ પાણી } ઉપર જામેલા પાણીનાં ગિદુ }

મવન્તિ ઘનોદધ્યાદયો મેદા અનેકે ચ અપ્કાયસ્ય

હુતિ ઘણોદાહિમાઈ, મેઆળેગા ય આડસ્સ ॥ ૫ ॥

હોય છે, ઘનોદધિ વિગેરે ભેદો અનેક અને અપ્કાય જીવોના

લોમ=મુમિતુ

અતરિખ્ખ=આકાશનુ

ઉદગ=પાણી

ઓસા=જમતુ પાણી, આકળ

હિમ=હિમ, ધરક

કરગ=કરગ

હરિતપુ=નાસ પ્રમુખ લીની વન

સ્પતિની અમ ભાગ ઉપર

જામેલ પાણીના ગિદુ

મહિઆ=વગસાની દરકર, ધુમ-
 ગીનું પાણી

હુતિ=ધાય છે

ઘરોદહિમાઈ=ઘનોદધિ આદિ

લેઆ=ભેડે

લેગા=અનેક

આડસ્સ=અપમય જીવો ॥

અર્થ—લોયમાથી નીકળતુ પાણી, આકાશમાથી પડતુ
 પાણી, આકળતુ પાણી, હિમતુ પાણી, કરગતુ પાણી, લીલી
 વનસ્પતિ ઉપર જામેલા પાણીના ગિદુ, ધુવરીનું પાણી અને
 થીજ્યા ઘી જેવુ પાણી (ઘનોદધિ) વગેરે અનેક ભેદો અપ્કાય
 જીવોના છે

વિવેચન—હવે અપ્કાય જીવોના ભેદો કહે છે અહીં
 ઉદક શબ્દ દરેક પદ સાથે જોડવો કૃપા, વાવ વગેરેનું પાણી
 તે ભૂમિ જળ, વરમાદનું પાણી તે અતગેશ જળ, આકળતુ પાણી.

શિશિર ઋતુમા ટાઢને લીધે પાણી ઠરી જાય તે હીમ, કરાતુ પાણી તે પથ્થરના કકડા જેવું કઠણ પાણી વરસાદ સાથે પડે છે તે, વર્ષા અને શરદ ઋતુમા પૃથ્વીમા રહેલ રસના યોગે લીલી વનસ્પતિ ઉપર પાણીના ટીપા જાગી જાય છે તે હરિતણ, ધુમસ (ધુવરી) તુ પાણી અને ઘનોદધિ તે થીન્યા (જામેલા) થી જેવુ કઠણ પાણી-નરક પૃથ્વી અને વિમાનના આધારભૂત અસખ્યાત યોજન પ્રમાણુ જલપિંડ છે તે એ વગેરે અપ્કાય જીવેના અનેક ભેદો હોય છે ૫

अगारो ज्वाला सूर्यर उत्काशनिः कणको विद्युदादयः

इंगाल जाल मुम्सुर, उक्कासाणि कणग विज्जुमाइया ।

અમ ગારાજનાળા તણુઆ ઉલકાપાત, } આકારથી } વિજળીનિગરે
વજ્રના મારથી } પડતા તારા }
પડતો અમિ } જેનાઅમિમ્ણ }

अग्निजीवाना भेदा ज्ञातव्या निपुणबुद्ध्या

अगणिजियाण भेया, नायव्व। निऊणवुद्धीए ॥ ६ ॥

અનિહાય જીવોના ભેદો જાણવા સુક્ષ્મ બુદ્ધિવડે

ધગાધઃસ્યંગારાના અગ્નિ

જાન્ય=જવાનાનો અર્થ.

सुभभ्रर=आसदि, बा०।

ઉક્ષા=ઉ અપાતને। અગ્નિ

અસહિષ્ણુ=વજ્રનો। માગ મારતાં પડતો
અમિ

६६३=भक्षीयाने। अमि

विजयशु = विजयजी

અપ્રત્યક્ષ=આદિ

अमृताक्षु=अमृमिश्र,

निष्पत्तिः = उच्यते।

ભોજન = મેદલ

नाय०-११=मधुवा मो०अ

निर्दल=निपुल सुक्ष्म

સુદીએ=સુદિવડે

અર્થ — અગારા, જ્વાળા, છૂટા અગ્નિના તણુખાવાળી અગ્નિ (ભાકાનો અગ્નિ અથવા બકરાની લીંકીનો અગ્નિ) ઉત્કાષ્ઠાત આકાશથી જમીન ઉપર પડતા અગ્નિકણ (અશની) વજ્રના મારથી પડતો અગ્નિ આકાશથી પડતા તારા જેવા અગ્નિકણ અને વિજ્રળી વગેરે અગ્નિકાય લેદો સૂક્ષ્મ ધુદ્ધિવડે જાણવા ૬

વિવેચન — હવે તેઉકાય જાણવાના લેદો કહે છે જ્વાળા વિનાનો લાકડા વિગેરેનો અગ્નિ તે અગારાનો, અગ્નિ, અગ્નિની શિખા તે જ્વાળા, છૂટક અગ્નિના કણીયાવાળી રાતી (ભાકો) તે મુન્નુર, લોઠામા તેને છાણા (બકરાની લીંકી) નો અગ્નિ કહેવાય ૭ આકાશમા વિવિધ આકારવાળી રેખાએ અગ્નિ ખરતો દેખાય છે તે ઉત્પાતના કારણભૂત ઉત્કાનો અગ્નિ વજ્રનો માર મારવાથી પડતો અગ્નિ તે અગ્નિ આકાશમા તારા જેવા કણીયાએ પડતો દેખાય છે તે કણુગનો અગ્નિ વિજ્રળી વગેરે અગ્નિકાયજાણવાના લેદો સૂક્ષ્મ ધુદ્ધિવડે જાણવા આદિ શબ્દથી સૂર્યઢાત વગેરે મણિથી ઉત્પન્ન થયેલો અને વાસના પ્રસારા વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલો કાષ્ઠ વિનાનો શુદ્ધ અગ્નિ પણ લેવો ૬



ઉદ્ભ્રામક ઉત્કલિકા મંડલી મહા (મુહ) શુદ્ધગુંજવાયાશ્ચ
 ઉબ્ભામગ ઉત્કલિયા, મંડલિમહ (મુહ) શુદ્ધગુંજવાયાય
 ઉદ્ભ્રામક ઉત્કલિકા મંડલી, મહા (મુખવાયુ) શુદ્ધ ગુજવાયુ અને
 વાયુ, વાયુ,

ઘનવાતતનુવાતાદિકા મેદાઃ સ્વલુ વાયુકાયસ્ય

ઘણતણુવાયાઈયા, મેયા સ્વલુ વાનકાયસ્સ ॥ ૭ ॥

ઘનવાત તનુવાત વિગેરે ભેદો નિશ્ચે વાઉકાય જનના

ઉત્કલિકાનાયુ (રહી રહીને વાયુ જેનાથી ધુળમા રેખા-આક

ભમાવે તેવો વાયુ

ઉત્કલિકાનાયુ (રહી રહીને વાયુ જેનાથી ધુળમા રેખા-આક

પડે તે વાયુ

મહાવાયુ (મહાજળને આકારે વાયુ તે), મહા

મહાવાયુ (મહાજળને આકારે વાયુ તે), મહા

મહાવાયુ (મહાજળને આકારે વાયુ તે), મહા

મહાવાયુ (મહાજળને આકારે વાયુ તે), મહા

શુજવાયા=શુજરવ કરતો વાયુ

ઘણતણુનાયા=ઘનવાયુ અને તનુવાયુ

આઈયા=આકિક

ભેયા=મેદા

ખલુ=નિશ્ચે

વાઉકાયમ્સ=વાઉકાપના

અર્થ—ઉત્કલિકાનાયુ (ઘાસ વિગેરેને ઉચે ભમાવે તે)

ઉત્કલિકાનાયુ (રહી રહીને વાયુ જેનાથી ધુળમા રેખા-આક

ખીઓ પડે તે), મહાજળવાયુ (મહાજળને આકારે વાયુ તે), મહા

વાયુ, શુજવાયુ (ધીમે ધીમે વાયુ તે), શુજવાયુ (શુજરવ

કરતો વાયુ તે), ઘનવાત (થીજ્યા ધી જેવો વાયુ) અને તનુ

વાત (તપાવેલા ધી જેવો-ખાતળો વાયુ) ઇત્યાદિ ભેદો વાયુ-

કાય જીવોના નિશ્ચે જાણવા ૭

વિવેચન—જે ઘાસ વિગેરેને ઉચે ભમાવે અથવા ખડા

રહેલ એવા પણ ઘાસ વિગેરેને જે વિવક્ષિત (અમુક) ક્ષેત્રમા

નાખે તે ઉત્કલિકાનાયુ એનું ખીજી નામ સ્વર્તક વાયુ જાણવું

જે રહી રહીને વાયુ અને જેનાપડે ધુળમા રેખા (આકખીઓ)

પડે તે ઉત્કલિકા વાયુ જે મહાજળકારે વાયુ છે અર્થાત્ પાદડા

વિગેરેને મડળાકારે લખાડે છે તે મડલિકવાયુ (વટોલીયો)
 મ્હોટો વાયરો તે મહાવાયુ મુદ્ધ પાઠ હોય ત્યાં અખ (મોઢા)નો
 વાયુ એવો અથો વાય છે પણ તેતો અચિત્ત હોય છે ધીમે ધીમે
 વાય (ઉત્કલિકાદિ લેઈ રહિત) તે શુદ્ધ વાયુ શુભરવ કરતો વાય
 તે શુભવાયુ ઘનોદધિની પેઠે રત્નપ્રભાદિ નર પૃથ્વીના અને
 સૌધર્માદિ દેવલોકના આધારભૂત જે વાયુ તે ઘનવાયુ (ધીન્યા ધી
 જેવો વાયુ અને તન વાયુ તપાવેલા ધી જેવો પાતળો) હોય છે
 આ બે વાયુનો પિઠ (ઉચપણે વિન્તાર) અસખ્યાત યોગ્ય
 છે નરક પૃથ્વીના આધારભૂત ઘનોદધિની નીચે એ બે ગહેલા
 છે ઇત્યાદિ વાયુકાય જીવોના લેહો નિશ્ચે જાણવા અહા મદ્દેપે
 નામ માત્ર કદા છે વિશેષ જાણનાની ઇચ્છાવાળાએ અન્ય શા-
 સ્ત્રથી જાણવા

સાધારણમત્યેકા વનસ્પતિજીવા દ્વિધા શ્રુતે મણિતા
 સાહારણપત્તેયા, વણસ્સઈજીવા દુહા સુષ મણિયા ।
 સાધારણઅને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો એ પ્રકારે સિદ્ધાતમા દહેલા છે
 ચેપા-મનન્તાના તન્નુઃ એકા સાધારણા સ્તે ત્વ
 જેસિ અણંતાણ તણુ, એગા સાહારણા તે ઉ ॥ ૮ ॥
 જે અન તજીવોનું શરીર એક માધારણ તેઓ તે

સાહારણ=સાધારણ
 પ્રત્યેક=પ્રત્યેક
 વણસ્કર્ત=વનસ્પતિકાય
 જીવા=જીવો
 દુહા=એ પ્રકારના
 મુખે=સિદ્ધાંતને વિષે
 ભણિઆ=મહેલા છે

બેસિ=જેમનું
 અણુતાણુ=અનંત જીવોનું
 તણુ=શરીર
 એગા=એક
 સાહારણ=સાધારણ
 તે=તેઓ
 ઉ=નો

અર્થ—સાધારણ અને પ્રત્યેક એમ વનસ્પતિકાય જીવો
 બે પ્રકારે સિદ્ધાંતમાં કહેલા છે જે અનંત જીવોનું શરીર એક
 હોય તે તો સાધારણ વનસ્પતિકાય કહેવાય &

વિવેચન—સિદ્ધાંતને વિષે વનસ્પતિકાય જીવો બે પ્રકારે
 કહેવા છે—એક સાધારણ અને બીજા પ્રત્યેક જે અનંતા વન
 સ્પતિકાય જીવોનું શરીર એક હોય તે સાધારણ વનસ્પતિકાય
 એને નિગોદ અથવા અનંતકાય પણ કહે છે આને માટે થી
 પત્રવણી (ઉપાગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે “એક સાથે તેઓ ઉત્પન્ન
 થાય છે, તેઓના શરીરની ઉત્પત્તિ એક સાથે થાય છે તેઓ
 એક સાથે આહાર લે છે અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ એક સાથે લે છે
 આહાર અને શ્વાસોચ્છ્વાસ સર્વને એક માથે મરખી રીતે (સા
 ધારણ) હોવાથી તે સાધારણ વનસ્પતિકાય કહેવાય છે ”
 સાધારણ વનસ્પતિ જીવો બે પ્રકારે છે—સૂક્ષ્મ અને ગાદર સૂક્ષ્મ
 નિગોદનું સ્વરૂપ સ્વચ્છવી પ્રકરણમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—
 “ગોળા અમખ્યાતા છે, એક એક ગોળામાં અમખ્યાન નિગોદ
 હોય અને એક નિગોદમાં અનંતા જીવો છે ” હવે સિદ્ધાંત
 અનુસાર તેનું કાષ્ઠક વર્ણન કરે છે—જીવો બે પ્રકારે છે—સાધ્ય

વહારિક અને અસાવ્યવહારિક જે જીવો અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદ થયેલી નીકળીને બાકીના જીવોને વિષે ઉપજે છે, તેઓ પૃથ્વીકાયાદિ વિવિધ વ્યવહારના યોગે સાવ્યવહારિક કહેવાય છે અને જેઓ અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદને વિષે જ રહેલા છે તેઓ, તેવા પ્રજાના વ્યવહારથી રહિત હોવાથી અસાવ્યવહારિક કહેવાય છે જેટલા જીવો સાવ્યવહારિક ગણિમાથી મોક્ષે જાય તેટલા જ જીવો અસાવ્યવહારિક ગણિમાથી નીકળીને સાવ્યવહારિક ગણિમા ઉપજે છે અને તે સાવ્યવહારિક કહેવાય છે જેટલા જ સાવ્યવહારિક જીવો વખતોવખત અસાવ્યવહારિકમાં પણ જાય છે પણ તેઓ વ્યવહારમાં આવી ગયા છે તેથી સાવ્યવહારિક જ ગણાય છે સૂક્ષ્મનિગોદના ઉપ જન્મની અતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્પત્તિથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી મુખી સૂક્ષ્મનિગોદપણે રહે બાહરનિગોદની જન્મન્ય મિથિતિ અતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્પત્તિ મિથિતિ સિત્તેર ટોડાકોડી માગરોપમ જાણવી મામાન્યથી (જોધે) નિગોદની મિથિતિ યથાસંકલ્પે વિષે અત્તી ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત કહેલ છે તે સૂક્ષ્મ, બાહર, પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા રહિત જાણવી આ સ્વકાય મિથિતિની વિવક્ષા સાવ્યવહારિક નિગોદ આશયથી જાણવી અસાવ્યવહારિક નિગોદની મિથિતિ તો અનાદિ અનત અને અનાદિ સાત હોય છે સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવોના શરીર ને નિગોદો સમજવી ૮

કદા અકુરા' કિસલયાનિ પનકા. શેવાલ ભૂમિસ્ફોટાથ
કંદા અકુર કિસલય, પળગા સેવાલ જૂમિફોરા ય ।
કદ અકુર કુપળો પાચવર્ણની કુળી, સેનાળ ભૂમિકેડા અને

આર્દ્રક્રિત્ત ગર્જર મુસ્તા વત્સૂલ થેગ. પટ્તકઃ
અભ્રયતિય ગઙ્ગાર મોત્ય, વત્યુલા થેગ પટ્ત્વંકા ॥૯૫॥

૧૯૫ માતની } ગાજર ગ્રાવ વત્યુલ થેગ પાવખુ
લીલી વત્તુ, }

મોમલફલ ચ સર્વે ગૂટસિરાણિ સિનાદિપત્તાણિ
કોમલફલ ચ સર્વ, ગૂટસિરાઈ સિનાઈપત્તાઈ ।

૯૫૫ ગૂળ અને મર્ચ ગુસ્ત નમનાળા ગિણ્ડાન્કિના પાદડા

બોહરી—કુમારી—ગુમ્મલ—ગરૂચી—મમુસ્વાય ટિનારુહા
થોહરિકુઆરિગુમ્મલિ—ગલોયપમુહાઈ ટિન્નરુહા ૧૦

ધોર, ટુનાર, ગુમળ, ગળોવેલી પ્રમુખ અને ઉદાયા ૫૫૫ ૯૭૫ તે

દત્ત્યાદયો અનેકે ભવન્તિ મેદા અનન્તકાયાના
ઇચ્છાઇણો અણેગે, હવતિ જેયા અણતકાયાણં ।

ઈત્યાન્કિ અનેકે હોય છે બેદા અનન્તકાય અયોના

તેપા પરિજ્ઞાનાર્થ લક્ષણમેતદ્ સુતે મણિતમ્
તેસિં પરિજાણણત્થ લક્ષણમેય સુણ જ્ઞણિયં ॥૧૧॥

તેઓને જાણના માટે લક્ષણ આ સિદ્ધાન્તમા કહેલું છે

૯૬૫=૯૬૬

અટ્ટર=અં ૨, અણુમા

કિમવય=કુપનો

પણગા=પાંચ વર્ણની ટુગી

મેવાલ=મેવાલ લીન

ભૂમિદેહા=ભિલાડીના રોપ

અભ્રયતિય=આર્દ્રક્રિત્ત (લીડુ આદુ,

લીલી હળ ૨ અને

લીનો કચૂરો

ગાજર=ગાજર

મોત્ય=મોત્ય

વત્યુના=એ નામે શાખ વિશેષ

યેગ=વામુરા યેગી
 પત્તિકા=એ નામનું સાક
 કામલ=કુમળા જેમા ખીજ ન થયા
 હોય તે
 રૂપ=રૂપ
 મર્વ=મર્વ
 ગુહ=છાની
 મિરાઈ=ચુસાસા આ
 મિણા=શિણાદિના
 પાદાઈ=પાદડા
 થોહુનિ=મર્વ જાતનો ઘોર
 કુઆરિ=કુવાર
 ગુનુલિ=ગુગન
 ગલોય=ગલો, ગડ
 પ્રમુહા=પ્રમુખ

ધ્વ=ખતે
 ઊત્તરહા=હેઘા થઈ ફરી હોતે તે
 મત્યાદિપો=મત્યાદિ
 અભુજે=અને
 હવતિ=તેમ છે
 ભેયા=ભેરો
 અણંતઃકાયાસ=અનંતકાયાના
 તેમિ=તેમને
 પરિ=સાગી ગીતે, સમસ્ત પ્રકારે
 જાણુત્ય=જાણવાને અર્થે
 લખખપુ=લખણ
 એય=આ હવે વધીયુ તે
 મુએ=મૂત્રને વિશે
 લાપિય=કદલુ છે

અર્થ—૦૬, અકુર કુપજો, પાત્ર રગની કુગી, શેવાળ,
 ભૂમિદોહા (ખિલાડીના ટોપ), આડુ વગેરે ત્રણ (લીલી હળ
 દર, લીલુ આડુ અને લીલો કચૂરો), ગાજર, મોથ, વત્તુલ
 (એક જાતનું સાક), યેગ અને પાલખુ, મર્વ જાતિના કુણા
 રૂપ (જેના ખીજ વગેવા ન હોય તે), જેની માથ અથવા નસ
 અપ્રકટ (ગુમ-છાની) હોય તે શિણાદિના પાદડા, ઘોર કુવાર,
 ગુગળ અતે ગજો વેલી પ્રમુખ હેઘાયા છતા હોતે તે, મત્યાદિ
 અનંતકાય જીવોના અનેક લેદો છે, તેઓને જાણવાને માટે આ
 (વસ્થમાણ) લક્ષણ શાસ્ત્રમા કહ્યું છે ૯-૧૦-૧૧

વિવેચન—હવે લોકપ્રસિદ્ધ દેટવાક અનંતકાય જીવોના

નામો કહે છે—લોચના થનારા વનસ્પતિના અવયવો તે કદ,
 સૂરણ વગેરે સર્વ જાતના લેવા આ કદો સુકાવાથી નિર્જીવ
 થાય ત્યાં તેમાં અનંતકાયપણુ સંભવતુ નથી તેથી લીલા હોય
 તેને અનંતકાય ગણવા એમ સમજવું, આ જાણત હવે પછી
 જે અનંતકાયો કહેવાયો તેને માટે પણ સમજી લેવી ઉગતી
 વખતે પાદડા વગેરે અવયવ અવ્યક્ત (ખરાખર ન જોવામાં
 તેવા) હોય તે અકુરા (ઝેટા) ચોપાતડી (કાંડાગીંગ)
 —ઢેરડો વડણ (આડકાનું ઝાડ), વડ અને લીંબડો વગેરે ઝાડના
 નવા અકુરા સર્વ અનંતકાય ગણવા નવા ઉગતા કોમળ (કુણા)
 પાદડા તે કિસલય આ માટે અગ્રહણીને વિષે કહેવ છે
 કે—“સર્વ કિમલયો ઉગતી વખતે નિર્જીવ અનંતકાય હોય પછી
 તે વધતા પ્રત્યેક થાય અવવા અનંતકાય પણ રહે.” અર્થાત્
 સાધારણ અને પ્રત્યેક બંને વનસ્પતિકાયના કિસલયો અનંતકાય
 હોય પાંચ વર્ષ (૨૫)ની કુળી જે અનાજ, પકવાન વિગેરે
 ઉપર થાય છે તે પાણી ઉપર જૂઠા જૂઠા ગંગાની લીલ થાય છે
 તે શેવાલ વખતેનું જાડના આકારે થાય છે જે લોકમાં બિ
 લાડીના ટોપ કહેવાય છે તે ભૂમિદોશ લીની હળદર, લીલુ આદુ
 અને લીલો કચુરો (લીજો હોય છે) જે આર્દ્રક્રિતિક ગાળર
 મોથ એ ફક્કરને પ્રિય હોય છે, તેના લીલા કદ વત્યુલ એ
 એક જાતનું શાક છે એમ એ એક જાતનું કદ છે તેનો પોક
 થાય છે પચડ એ એક જાતનું શાક છે, લોડમાં તેને પાલણુ
 કહે છે જેમાં બીજ (છળીયા) થયા નહોય તેવા સર્વ જાતના
 કુમળા ફળો, જેના પાદડાની સાધો-નસો પ્રકટ ન દેખાતી હોય
 તે શિલાદિના પાદડા, અહીં શિલુ રાખે દ્વારભૂમિમાં થતું પી

હુનુ ગાડ (પીલુડી) ડોષ દેશમા કહેવાય છે કાટાગો, ખોરા-
સાણી, ડાડલીયો વિગેરેર્વ જાતિના ચોર જેના પાદડા જાડી
પગનાળ જેવા લાળા હોય તે કુમાડી, લોડોમા તેને કુવાગ્ના
લાળરા કહે છે ગુગળનુ વૃક્ષ, ગળો એ એડ જાતની વેલ થાય
છે, તે જવગાદિ ગેગમા ઔષધરૂપે વપરાય છે ઉપર જણાવેલ
ચોર, કુવાર, ગુગળ અને ગળો પ્રમુખ માધારણ વનસ્પતિઢાય
જિન્નરૂક (છેલ્યા છતા ફરી ઉગે તેવા) જાણવા અનતઢાય
ના મુખ્ય ખત્રીશ લેલ કહેવાય છે પણ અહીં મૂચના માત્રે
ચોડા દર્શાવ્યા છે માટે વિગેપાર્થીએ અન્ય ગ્રંથથી જાણી લેવા
ઉપર જણાવેલા અનતઢાય રિવાય ખીજ પણ વાસકારેલા
(નના વાસના અવયવ કાઢેલા કહેવાય છે), લવણ વૃક્ષની
છાલ, અમૃત વેલ, કુખી આળલો, ગરમર, વજકદ ગતાવરી
વેલ, લસણ, લવણક (આ વનસ્પતિને જાળવાની નાજખાર
થાય છે), મૂળા, અકુરા કુટ્યા હોય તેવા ઢોળ તથા ધાન્ય
અને ખટાટા એ વગેરે અનતઢાય છે તે મનુષ્યોએ ચન્નવડે
ત્યાગ કરવા ચોગ્ય છે તે ખાવા ઢે વાપરવાથી અનત જીવેનો
વાત થાય માટે ડોષ પણ રીતે તેઓની વિરાધના થવી
ન જોઈએ ૯-૧૦

પ્રથમની જે ગાથામા અનતકાય જીવેના નામો દર્શાયા
તે વગેરે અનતકાય જીવેના અનેક લેલો હોય છે આર્થ
દેશમા પ્રસિદ્ધ હોવાથી અને લોડોના ઉપયોગમા આવે
તેવા મુખ્ય ખત્રીશ પ્રકાર હોવાથી મિદ્ધાતમા અનતકાય
ખત્રીશ કહ્યા છે તે ગિવાચના ખીજ અપ્રસિદ્ધ અને અનુપયોગી
હોવાથી તેને ગણતરીમા લીધા નથી, તેથી તેને જગખર જા-

વિવેચન—અનતકાય છોડાને ઝોળખવાને તેનું લક્ષણ
ખતાવે છે— વૃક્ષના પાદડા મૂળ, થડ અને શાખા વિગેરેના
ઢલુમટા, સાવા (નસો) અને ગાઠો પ્રકટપણે જણાય તેવા
મ હોય તે જેના પાદડા વિગેરે ભાગવાથી મરખો ભગ (ફા
ડીયા) થાય તે સમભગ જેને ડેદવાથી વચ્ચે તાતણા ન રહે
તે અહીંફફ જેના ડેદાયેલા ઘડા સૂકામ જવા આન્યા હોય
છતા પણ માટી પાણી વગેરેની સામગ્રી પામવાથી ગળો વિગે
રેની જેમ ફરી ઉગે તે છિન્નફફ એ પૂર્વોક્ત લક્ષણ જેમા હોય
તેને સાધારણવનસ્પતિનું શરીર જણવું અને તેનાથી વિપરીત
લક્ષણ હોય તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિનું શરીર જણવું વળી ચાડને
ભાગવાથી જેમ ચુરેચુરા (ભૂડો) થઈ જાય છે તેની રીતે
જેની ગાઠ ભાગતા ઘરડ હોય તે વનસ્પતિ અનત
કાય જણવી ૧૨

एकस्मिन् शरीरे एकां जीवो येषां तु ते च प्रत्येका
एकैः सरिरे एगो, जीवो जेसि तु ते च पत्तेया ।
એક શરીરમા એક છન જેના નિવે તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ
ફલપુષ્પઝટિકાદ્યાનિ મૂલરૂપતાણિ વીજાનિ
ફલફુલછલ્લિકઢા, મૂલગપત્તાણિ* વીયાણિ ॥ ૧૩ ॥
ફળ ફુલ ઢાલ લાકડા મૂળ પાદડા બીજ

*વિમક્તિવ્યત્પયાત્ સપ્તમીસ્થાને પ્રથમા,

એગ=એક

શરીરે=શરીરને વિષે

એગે=એક

હવે=હવે

જેસિ=જે (વનસ્પતિ)ને

તુ=તુ, મિત્રે

તે=તે

પતેયા=પ્રત્યેક=(વનસ્પતિકાય)

ફળ=ફળ

ફલિ=ફલ

ફલિ=ગલ

ફલિ=મધ, લાઠી

મૂળગ=મૂળ

પત્તાણિ=પાદડા

બીયાણિ=બીજ

અર્થ—જે (વૃક્ષ) ના એક શરીરમા એક હવ હોય તે જ પ્રત્યેક વનસ્પતિ ઠહેવાય છે ફળ, ફુલ, ઠાલ, લાઠી, મૂળ, પાદડા અને બીજ (એ માન પ્રકારે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય હવે હોય) ૧૩

વિવેચન—જે વનસ્પતિઓના એક શરીરને વિષે એક હવ હોય તે જ પ્રત્યેક વનસ્પતિ ઠહેવાય છે આ સામાન્ય લક્ષણ બધા, વિશેષ લક્ષણ હોય છે જે વનસ્પતિના સાત ધ્યાનોને વિષે જૂદા જૂદા હવે હોય તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ બધી તે ધ્યાનો આ પ્રમાણે—ફળ ફુલ, છાવ, ઠાલ (લાઠી) મૂળ, પાદડા અને બીજ આ માટે ધ્યાને જુદો જુદો હવે હોય છે તેમા ફળ અને બીજને વધે બીજા પાચ ધ્યાનનું અતર્ગતપણું હોવાથી તે પાચની ઉપાત્ત ફળ અને બીજને અનુસરતી હોય છે, તથા એ સાતે ધ્યાનને વિષે એક હવે પણ છે અર્થાત્ મમત્ર વૃક્ષનો એક હવે જુદો હોય છે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય બાર પ્રકારે છે—વૃક્ષ (આખા વિગેરે), શુભ (વૃતાદી, કપાસ તુલસી વિગેરેના ઠાલ), શુભ (ટોરડ,

નગોડ, મોગરો વિગેરે ફુલ ગાંડ). લતા (પુત્તાગ, અશોડ,
અપડ, અતિમુક્ત અને મચકુદ વિગેરે વૃક્ષના આશ્રય નિનાન
પુષ્પના વેલા), વલિલ (જોશુ, કાજિગડુ, ઝાકડી, તુળડી,
વિગેરેની પચ્ચેલી વેલો) પર્વગા (જેની ગાંઠ વાવવાથી ઠોંગે તે
શેઠડી, સુગંધીવાળો, ગેવતી વિગેરે), તૃણ (હાલ, ધન વિગેરે
~~મેઠડી, સુગંધીવાળો, ગેવતી વિગેરે), વૃણ (હાલ, ધન વિગેરે~~
ધામ), વલય (ઢેવડો, ડેળ, મોપાગી, નાળીયેર, ખનુર, તમાવ
વૃક્ષ વિગેરે), હરિત (શાકલાલ), ઔષધિ (હાગર, વડે,
૪૫ વિગેરે ધાન્ય), ૪૬૦૬ (ડમક, શેવાલ વિગેરે પાણીમા
ચનારા), કુટુંબા (ગિલાડીના ગેપ વિગેરે ભૂમિદોષ). એ
ગાર પ્રકારના પ્રત્યેક વનસ્પતિના મૂળ, મધ, ચક, હાલ, ગાખા
અને પ્રવાલ વિગેરેમાં અમુકપ્રકાર પ્રત્યેક હવે હોય છે દરેક પત્ર
અને દરેક પુષ્પોમાં એક એક હવ હોય છે વૃક્ષનો એક છલ તો
વનસ્પતિના મ પૂર્ણ અવયવોમાં વ્યાપી રહેલો છે અને તે વૃક્ષના
મૂળ, કંદ, નાળ, હાલ, શાખા, પ્રવાલ, પુષ્પ, પત્ર, ફળ અને
બીજરૂપ અવયવોમાં બીજા હવે ઉત્પન્ન થાય છે તે હવે
વૃક્ષ ચોનિવાળા છે અને વૃક્ષની સાથે મકમેલા છે એટલે વૃક્ષનું
મૂળ લોચમાં ચોટેલું હોય છે તેને આશીને કંદ ગંદ છે અને
તેને ચોટીને નાળ રહેલ છે એ રીતે બીજરૂપન બરા પચ્ચર
જોડાયેલ છે એથી કરીને ત્યાં સુધી પુષ્પ ઉપર ફળ આવે
અને ફળમાં બીજ ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ મધળા સાથે
૪૫૨ીમાં રહેલા રમનો આહાર કરે છે ત્રાવણુ આદિ ચા
માસમાં જળ ઘસુ હોવાથી વૃક્ષો વલો આહાર કરે છે તે પત્રી
ગરદ અને હેમત મતુમાં થોડો થોડો આહાર કરે છે તે ઉપ વસત
મતુસુધી થોડો આહાર કરે છે શ્રીધમમાં મિનારાગે હોય છે શ્રીધમમાં

વૃથો પા, પુષ્પ અને ફળોવડે જે મનોહર દેખાય છે તેનું
દારણ એ કે તેમાં ઉચ્ચયોનિવાળાં જીવો વધારે ઉપજે છે ઇત્યાદિ
વિશેષ વિસ્તાર લોકપ્રકાશ આદિ ગ્રંથોથી જાણવો.

સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવો છ પ્રકારે હોય છે
તે આ પ્રમાણે—અગ્રણીજ (કેરિટક નાગવહ્નિ વિગેરે
જેના અગ્ર ભાગ વાવવાથી ઉગે તે મૂળ ખીજ (જેના
મૂળ વાવવાથી ઉગે તે ઉત્પલકક, કેળા વિગેરે) રક્ષ
ખીજ (જેની ડાળી વાવવાથી ઉગે તે શણ્ણી, અરણી વિગેરે)
પર્ન ખીજ (જેની ગાંઠ વાવવાથી ઉગે તે ચેરડી, વાસ, નેતર
વિગેરે), ખીજ રૂઢ (ખીજ વાવવાથી ઉગે તે ડાગ
વિગેરે ધાન્ય) અને અમૂર્જનજ (વાળ્યા વિના ઉગે તે
મિંગોડા વિગેરે) સાધારણ કે પ્રત્યેક દરેક વનસ્પતિ ઉગતી
વખતે સાધારણ હોય અને પછી સાવાતણ થા તેા પ્રત્યેક રૂપે
થાય છે તે અપેક્ષાએ ઉલ્લાહ પ્રત્યે. વનસ્પતિના નામો પણ
આમાં બતાવ્યા છે ૧૩

પ્રત્યેકવર મુક્તવા પવાપિ પૃથિવ્યાદય સમુલ્લોકે
પત્તેયતરુ મુક્તુ, પચવિ પુઢવાઈણો સયલલોણ ।
પ્રત્યેક ધૃત્વ વર્ણને પાચે પૃથ્વીકાય વિગેરે સમગ્ર લોકને વિશે
મુક્તમા મવન્તિ નિયમાત્ અન્તર્મુદ્દર્શણોઽવદશ્યા
સુદુમા હવતિ નિયમા, અન્તર્મુદ્દર્શણોઽવદશ્યા ॥૧૪॥
સૂક્ષ્મ હોય છે નિશ્ચય અતર્મુદ્દર્શના } અગ્ર
પ્રાચીનવાળા }

પતેય તરે = પ્રયેઃ વનસ્પતિઢાયને
 મુતુ = મૂકીને
 પ ચવિ = પાએ
 પુદના લો = પૃથ્વીઆદિ
 સયય = સક્ષમ
 લોએ = ચૌદ રાજ લોકને વિષ
 મુદ્દુમા = મુદ્દમ

હવતિરોય ડે
 નિયમા = નિયમે કરી
 અતમુદ્દુત = અતર્મુદ્દુતના
 આદિ = આયુષ્યવાળા
 અદિન્મા = અદશ્ય (ચતુએ દેખાય
 નહીં તેવા)

અર્થ—પ્રત્યેક વૃક્ષ (વનસ્પતિઢાય) ને વર્ણને પૃથ્વીઢાય વિગેરે પાએ સક્ષમ એકેદ્રિય જીવો નિશ્ચે સમગ્ર લોકને વિષ હોય છે તે અતર્મુદ્દુતના આયુષ્યવાળા અને અદશ્ય (ચતુ ચતુવી દેખી શકાય નહિ તેવા) હોય છે ૧૪

વિવેચન—પ્રત્યેક વનસ્પતિ સિવાયના પૃથ્વીઢાય વિગેરે પાએ (પૃથ્વીઢાય, અપ્ઢાય, તેઉઢાય, વાયુઢાય અને માધારણ વનસ્પતિઢાય) પ્રદારના મુક્ષમ એકેદ્રિય જીવો ચૌદ રાજલોકને વિષે નિશ્ચે સર્વત્ર હોય છે, તે વિના ચૌદ રાજલોકમા ડોઈ પણ જન્યા ખાલી નથી એ સક્ષમ જીવોનુ આયુષ્ય અતર્મુદ્દુતનુ (*નવ મમયવી માલીને જે ઘડીમા એક સમય ઓછા સુધીનો કાગ તે અતર્મુદ્દુત) હોય છે અને અદક્ષ હોય છે એટલે દેવગી મહારાજ તેમના જ્ઞાન કેવ ચતુવી લેઈ શકે, પરંતુ હમમ્થ જીવો ચર્મચતુ વડે લેઈ શકે નહિ તે અદશ્ય કહેવાય અહીં મુદ્દમ જીવોનુ ન્થાન બતાવ્યું, તેવી બાદ ૭ વોનુ સ્વાન આગમથી દર્શાવે છે—એકેદ્રિય અને પચેદ્રિય ૭

* આયુષ્ય ઓઠમા ઓધુ રપદ આરતીનુ હોય જે રતીની ૧૬૭૭૭૭૧૬ આવળી થાય

વેા ૫૭૦ લોકમા હોય છે અને વિદ્યેદ્રિય જીવો તીર્થ લોકમા હોય છે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય બાર દેવલોક અને સાત નારકીને વિષે હોય, પૃથ્વીકાય ત્રિવિધિશિલ્પા અને સાત નારકી સુધી હોય અને બાહ્ય તેલિકાય તીર્થલોકના મનુષ્ય જેવા ૪ હોય દેવલોકની વાળ્યોમા મત્સ્યાદિ જલચર જીવો નથી અને શ્રેવેચકને વિષે વાળ્યો નથી એટલે પાણી પણ નથી વાયુ સમગ્ર લોકમા છે હવે અહીં શિષ્ય થઈ ગયે છે—

“ હાલહામા કાન્ન કામીને ભરેલ હોય તેની પેઠે સૂક્ષ્મ જીવો મમગ્ર લોકમા વ્યાપી રહ્યા છે તો મનુષ્ય વિગેરેથી ચાલતા, ચુતા, જેમતા વિગેરે ક્રિયામા તેનો નાશ થાય ” આ શકાર્તુ ગુરુ મહારાજ આ પ્રમાણે મમાધાન કરે છે—“ તે જીવો અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી તલવારની ધારવડે છેદતા જે વજનો પ્રહાર કરતા પણ તેનો નાશ થતો નથી તેમજ અગ્નિવડે બળતા પણ નથી ” જે કાર્યમા ઉપયોગી ન હોય અને જેનો અગ્નિ, શત્રુદિધી વિનાશ ન થાય તે સૂક્ષ્મ અને જે કાર્યમા ઉપયોગી હોય, અર્થશુ વડે દેખાય અને રાસાદિવડે જેનો ઘાત થાય તે બાહર

જીવો પૃથ્વીકાય વિગેરે ડેટલાડ બાહરજીવો પણ જૂદા જૂદા

જીવો આચાર્યજી મુજબે વિષે બાહર પૃથ્વીકાયના બેદ આ પ્રમાણે કહેલ છે—પૃથ્વીકાયના મુખ્ય બે બેદ—સ્વદેહ (સુવાળી) અને અગ્નિ (કાકા) સ્વદેહ પૃથ્વી કાળી લીલી લાલ, પીળી અને ઘોળી એમ વર્ણના બે પાંચ પ્રકારે છે અને અગ્નિ પૃથ્વીના ૩૬ બેદ છે—માટી, કાકરા, રેતી, પથ્થર, રીંગણ લવણ, ઉસ લોડ, ગણ જસન, સીસુ રૂપ, સોનુ, દિગ્ધરનાગ, િંગો- મણિવિષ, કથીર અગ્નિ, પગલાગ અગ્નિ, કીણીરેતી ગોમે ક રાય અગ્નિ, કટિક, લોહિતાક્ષ, મગ્ન, મમાગ્નિન સુગન્ધોદ

દેખાતા નથી પણ તેનો સમૂહ દેખી શકાય છે અને સૂક્ષ્મ
જીવોનો તો ગમે તેટલો સમૂહ હોય તો પણ તેઓ દેખી
શકાતા નથી

પાચ મ્થાવર સૂક્ષ્મ છે, તેમાં એક મૂક્ષ વનસ્પતિઢાયજ
નિગોદ ડહેવાય છે બાકીના ચાર પૃથ્વીકાય, અપ્, તેઉ, વાઉ
વાઉકાય એ નિગોદ નવી વળી તે મૂક્ષ વનસ્પતિઢાયના જીવોજ
એક શરીરમાં અનતા હોય છે અને બાકીના ચાર સૂક્ષ્મ છતાં
એક શરીરમાં એક જીવવાળાજ હોય છે

એ પાચે પ્રકારના મ્થાવર જીવોને અપર્ગનિદ્રિય એ એક
ધદ્રિય હોનાથી તે એકેદ્રિય કહેવાય છે તેના સર્વ મળીને
બાવીશ લેહ થાય છે તે આ પ્રમાણે—પૃથ્વી, અપ્, તેઉ, વાઉ
અને સાવારણ વનસ્પતિ એ પાચ સૂક્ષ્મ અને પાચ બાહર
મળીને દર અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ બાહર જ હોય—સૂક્ષ્મ ન હોય
તેથી તેનો એક લેહ મળીને અગાર લેહ થયા તે અગ્યારના દરે
કના પર્યાસા અને અપર્યાસા એમ બંને લેહ ગણતા બાવીશ
લેહ થયા પોતપોતાને યોગ્ય પર્યાસિ પૂર્ણ કરે તે પર્યાસા
અને પૂર્ણ દ્યા પહેલાં મરે તે અપર્યાસા કહેવાય આ પર્યાસિનું
સ્વરૂપ નવતત્ત્વ પ્રકરણમાં કહેવામાં આવશે ? ૧૪

ષદ, નીલ, ચદ્રમ્, વૈકુર્ણ, જલમ્ત અને સૂર્યઙ્મત, પ્રથમના ૨૨ જે મામા-
ન્ય પૃથ્વીના છે અને ગોમેદક વિગેરે ચૈદ બેઠ મશિરત્નના છે

૧ અહાં કોઇ શકા કરે કે પૃથ્વીકાય વિગેરેમાં જીવના લક્ષણ જણાતા
નથી તેથી તેમાં જીવ કેમ હોઇ શકે ? તેનો ખુલામો આ પ્રમાણે—તે કે
પૃથ્વી વિગેરેમાં જીવનું પ્રકટ રીતે ચિન્હ જણાતું નથી તોપણ અન્યક્રત રીતે

શુદ્ધ વર્ણકો ગણ્ડોલા જલૌકા ચન્દનચાલસલહકાદયઃ

(લઘુગાત્રી)

સસ કવદ્મય ગમુલ, જલોય ચંદણગઅલસલહગાર્દ ।

(લઘુગાદ)

ગામ્ ડોના ગ ડોના જજો અરિયા અજસીયા લાગીયા વિરો

તો તેમા નેત્ર નિગ છે જેમ ધતુરો કે મદિરા પીવાથી તેના નિશામા
મૃષ્ટિત થયેલ જીવને અથવા ચેતના હોવા છતાં પણ તેમા જીવ હોય છે
તેન પૃથ્વી વિગેરેને મહત્ત્વ માનના વળી સદા ચાપ કે મદિરા વિગેરેની મ
ધામાં તો આમોઆમ વિરો દેખાવાથી અન્યમતપજામા પણ ચેતના
જણાય છે પરંતુ પૃથ્વી વિગેરેમાં તેમ જણાતું નથી તો તેમા ચૈતન્ય કેમ
માનવું ? ઉત્તર-તમે કહો છો તે મુગળ નથી કેમકે પૃથ્વીકાયમા પોતપોતાના
આમગવાળા સ્વરૂપ પગવાળા અને પથ્થર વિગેરેને, દરમ (મમ્મા) જેમ મામ
અકુરને ઉત્પન્ન કરે છે તેની પેઠે મમાન જાતિના અકુરની ઉત્પત્તિ છે અ-
થાત્ પથ્થર અને માટી વિગેરે મનુષ્ય વિગેરે જીવોના શરીરની પેઠે કેમ કેમ
વૃદ્ધિ પામે કે એ તેનું ચૈતન્યજણાતું ચિન્હ છે અને ઉપયોગાદિ સક્ષણ
તેમા અવ્યક્ત રીતે રહેલા છે તેથી પૃથ્વી મચેતન નથી વળી આશકા
ચાપ કે પ વાળા અને પથ્થર કંઈ છે તો મચેતન કેમ હોઈ શકે ? ઉત્તર-
જેમ મનુષ્યાદિના શરીરમાં રહેના હાડકાં કંઈ હોવા છતાં મચેતન છે એવી
રીતે જીવ માથે રહેલું હૃદયનું શરીર મચેતન છે અથવા પૃથ્વી, અથ
તેજ વાયુ અને વનસ્પતિના શરીર મચેતન છે કેમકે ગજાની ગોદડી અને
ગિગડા વિગેરેના સમૂહની પેઠે તેમા હેલન એ નવિગેરે પ્રત્યક્ષ જણાય છે અ
થાત્ હેલન મેલન ઉત્પન્ન (ફિક્કુ) બોમ મુગધ ગમ અને રપર્શ એ
મર્દના આશ્વર્યપૂર્ણ છે વળી એમ પણ ન ધારવું કે પૃથ્વી વિગેરેને સ
ચેતન માનવા અયોગ્ય છે કેમકે સર્વ પુરુષ દ્રવ્યને દ્રવ્યશરીર આપણે
નાનીએજ છીએ તેમા તદ્વાક્ત માત્ર જીવમહિમ કે જીવચિત્ત હોય એટલેજ
છે શક્તિ નરિ દ્વંજાયેલ પૃથ્વી વિગેરે, હાથ પગ વિગેરેના સમૂહની પેઠે

મેહરકઃ ક્રમયઃ પૂતરકા દ્વીન્દ્રિયા માતૃવાહિકાદયઃ
 મેહરિ કિમિ પૂયરગા, વેદિદિય માઝવાહાઈ ॥ ૧૫ ॥
 કાષ્ટના ડીડા, કૃમિ પેરા બેઘદિય ચુડવ નિરે

મુવાતવાન હોવાથી ઠાણિત મચેતન છે અને તેના તેજ પાછા શબ્દથી
 હણવાથી મચેતન પણ હોય છે

જેમ મન પ્રવાની હોવાથી તેમાં હવ નથી તેમ અપ્રકાય પ્રવાહી
 હોવાથી તેમાં હવનુ લક્ષણ નથી એવી શકા કરે તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે
 હેતુ અનિદ્ધ હોવાથી એવી શકા કરવી તે અથોય છે, જેમ હાથીનું શ
 રીંગ ગર્ભમાં હિતપત્ર થતી વખતે દનત (સાત વિમ સુધીનો હવવાળો
 નીચનો વિકાર) અવસ્થામાં પ્રવાહી (નવરૂપ) હોવા છતાં મચેતન હોય
 છે તેમ પાણીને વિષે પણ મમજનું તેમજ ઈડામાં જ્યાં સુધી હાય પણ
 વિગેરે શરીરના અવયવ થયા નથી ત્યાં સુધી ગસમાન હોવા છતાં પણ તે
 મચેતન છે તેમ જળ પણ મચેતન જણવું જેમ હાથીના શરીરના કા-
 ગ્ધરૂપ દનત ગમ્ભીર અનુપદત અને દ્રવ્યરૂપ છે તેમ જળ પણ અનુપદત
 અને દ્રવ્યરૂપ છે માટે મચેતન છે આ દેતુમાં વિગેરે પણ લગાડવાથી પ્ર
 મવણુ (મૂત્ર) અને દન વિગેરે દ્રષ્ટાત પ્રતિવાદીએ આપ્યા તેનો નિગેધ થયો
 મમજનો કોઈ જગ્યાએ ભૂમિ ખોદવાથી શ્વાભાવિત રીતે તેમાંથી હિતપત્ર
 થતું હોવાથી દેડાની પેઠે પાણી મચેતન છે વાળના વિગેરેના વિમગ્ધી
 સ્વત પેા થઈ પડે છે તેથી આતગિહ જળ મચેતન છે વગી પૃથ્વીની
 પેઠે તેનું છેલ્લ બેલ વિગેરે થઈ શકે છે તેથી જળ મચેતન છે શીતકાળમાં
 મનુષ્યના શરીરનો જેમ ઉષ્ણ સ્પર્શ હોય છે તેમ અપ્રકાયમાં પણ ઉષ્ણ
 સ્પર્શ હોય છે એ હવનુ લક્ષણ છે કેમકે પાણીના સ્વાભાવિક સ્પર્શ તો
 શીત છે શીતકાળમાં જ્યારે ટાંડ વગેરે પડે છે ત્યારે નદી વિગેરે જગા
 શરોમાં કોઈ ઠંડાણે ઓછી અને કોઈ ઠંડાણે વધારે ગરમી પાણીમાં જણાય
 છે તે ઓછા વધતા હવના શરીરને લીધે મમજવી કેમકે મનુષ્યના શરીર
 ઘણા ભેગા થાય તો તેના શ્વેતરૂપામને લીધે વણી ગરમી અને ઓગા
 ભેગા થાય તો ઓગા ગરમી હોય છે જ્યાં શીતકાળમાં મદુ ટાંડ પડવા

સ ખ=શ ખ

કેન_ય=કેડીઓ

ગહુલ=ગરેતા

જલોય=ગરો

અદ્વૈત=અદ્વૈત, અગ્નિ, અક્ષ

અક્ષર=અક્ષર

લહુગાઈ=લાવીયા શ્વ

મેહરિ=મેગ (લાકડામા થાય તે)

કિમિ=કિમિ

પૂયરગા=પૂરા

માઈવાહાઈ=ચૂંન આદિ

પતા પશુ તળાવ વિગેરેની પશ્ચિમ દિશાએ હિમા રહીને તળાવ તરફ નજર મરીએ તો પાણીમાથી વરાળનો સમુદ્ર નીકળતો દેખાય છે તે પશુ શ્વ હંતુક છે કેમકે વરાળ ઉપ્પરપર્શવાળી વસ્તુથી નીકળે છે અને ઉપ્પર પર્શવાળી વસ્તુ તે સચેતન છે મનુષ્યના શરીરે પાણી રેડવાથી શીતકાળે જેમ વરાળ નીકળે તેમ જળની વરાળ માટે પશુ સમજવું

કોઈ શાસ્ત્ર દરે કે તેહકાયમા શ્વ કેમ હોઈ શકે ? ઉત્તર—જેમ રાત્રે અઘોત (આગીયા શ્વ)નું શરીર શ્વશ્મિના યોગે પ્રમશવાળું છે તેમ અંગાગ વિગેરે પશુ પ્રમશવાળા હોવાથી સચેતન છે તથા જેમ તાવની ગરમી શ્વ પ્રયોગ વિના હોતી નથી તેમ અગ્નિમા પશુ ગરમી હોવાથી તે સચેતન છે કેમકે મરેલા શરીરમા તાવ કદી હોતો નથી અહીં અન્વય વ્યતિરેકથી અગ્નિ સચેતન બાબતે પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે—અગારાદિને પ્રમશ પરિણામ તે શ્વપ્રયોગથી થયેન છે કેમકે આગીયાના દેહ પરિણામની પેઠે તે શરીરમ્થ છે, વળી અગારાદિનું હેન બેદન થઈ શકે છે તેથી સચેતન છે, આત્માના સ્વયોગપૂર્વક શરીરમ્થ હોવાથી તાવની ગરમીની પેઠે અગારાદિને વિગે ઉપ્પત્તિ છે વળી સૂર્ય વિગેરેના દ્રશ્યથી એ હેતુ અને કાલિક થઈ જશે એમ ન ધારવું કેમકે સૂર્યાદિમા જે ગરમી છે તે આત્મ પ્રયોગ પૂર્વકજ છે વળી પુરુષના શરીરની પેઠે યથાયોગ્ય આદ્યયોગે વૃદ્ધિ પામે છે તેથી પશુ અગ્નિ સચેતન છે પ્રસાદિ સદ્વ્યોપકે અગ્નિ સચેતન બાબતે

વાયુકાય (પવન) ને સચેતન માનવાનું શુ પ્રમાણ ? ઉત્તર—જેવી રીતે દેવોનું શરીર તેમની શક્તિના પ્રભાવે અને મનુષ્ય શરીર અજન્ન

અર્થ — શખ, કોડા, ગંડોલા, જળો, અરિયા, અજરીયા, લાળીયા, કાદના દીડા, કરમીયા, પોરા અને ચૂડેલ વિગેરે બેઇદ્રિય જીવો (જાણુ) ૧૫

વિગેરે વિદ્યામનતા પ્રભાવથી અદૃશ્ય થઇ જવાથી આજે દેખાતું નથી તો પણ સચેતન છે તેવી રીતે વાયુકાય પણ અશ્નુવડે દેખાતા નથી તોપણ અચેતન છે પરમાણુની પેઠે અથવા અગ્નિથી બનેલા પાપાણુના ટુકડામાં રહેલી અચેતન અગ્નિની પેઠે વાયુકાયનો સૂક્ષ્મ પરિણામ હોવાથી અશ્નુ વડે દેખાતા નથી પ્રયોગ આ પ્રમાણે—વાયુ સચેતન છે કેમકે તે કાંઈની પ્રેરણા વિનાજ તિર્થંક અને અનિયમિત દિશાએ ગતિ કરી શકે છે એ રીતે શક્તિથી અનુપદ્ધત વાયુ સચેતન છે

વનસ્પતિમાં જીવના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—મનુષ્યનું શરીર જેમ કેમળ તરુણ અને વૃદ્ધ હોય છે તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ કેમળ તરુણ અને વૃદ્ધ હોય છે હાથ, પગ વિગેરે અવયવો વડે જેમ મનુષ્યનું શરીર વધે છે તેમ અકુર, કિમલય, શાખા (ડાળ) વિગેરે અવયવો વડે વૃક્ષ વધે છે મનુષ્ય વિગેરે જીવોમાં જાગૃત અને નિદ્રા (શિથિ) ની અવસ્થા જોવામાં આવે છે તેમ પુઆડ, આંખની વિગેરે વૃક્ષ, ચક્રવિકાસી તથા સૂર્યવિકાસી વિગેરે કમળ અને અખાડી વિગેરેના પુષ્પમાં નિદ્રા તથા જાગૃત અવસ્થા દેખાય છે લોભ, દુર્ષ, લજ્જા ભય મૈત્રુન ક્રોધ, માન, માયા, આદાર અને ઝોધ એ સદાઓ વિગેરેના વિકાર મનુષ્યોની જેમ વૃક્ષોમાં દેખાય છે જેમકે ધોળા આકડા અને ખાખરાનું ઝાડ તેની નીચે બોલમાં રહેલ નિધાનને પોતાના મુગવડે ઢાંકી દે છે એ લોભ મરાનો વિકાર મમજવો વધાનનું માં મેધની ગર્જના સાલળીને શીતળવાણના સ્પર્શે કરી ધસી ખરી વનસ્પતિના અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે તે દુર્ષનો વિકાર જાણુનો લજ્જાનું વેલ મનુષ્યના હાથ વિગેરે અવયવના સ્પર્શે સંકોચાઈ જાય છે તે લજ્જા અને ભયનો વિકાર મમજવો. અશોક વૃક્ષ જડનું વૃક્ષ, ફલુસ અને તિનકજલ વિગેરે અલકાર ધારણ કરેલ નવપૌવન સીના પગન ૧ પાનીના પ્રહારથી,

વિવેચન—શિષ્યાવર્ત્ત વિગેરે મોટા ગળ અને નાના
 ચખવા, ઝોડા અને કોડીઓ, પેગમા મોટા કરમીયા થાય છે
 તે ગડોલા, ગુબડા વિગેરે શરીરના મડેલા ભાગનું પર અને
 બગડેલ લોહી ચુમી લેવા માટે મૂકવામા આવે છે તે જળો;
 શાસ્ત્રમા જેને અક્ષ કહે છે અને જે નિર્જીવ વચાથી આપના

તેના મુખનું તાંબુવ ખાટવાથી, તેના સરનેદ આગિગનથી અને તેના હાવ-
 ભાવવાળા કટાક્ષ વડે તત્કાળ ફળે છે, એ મૈથુન સગાનો વિગર સમજવો
 ઠોકનદ વૃક્ષનું મૂળ મનુષ્યનો પગ લાગવાથી દુખારા કરે છે એ કોધનો
 ભાવ જાણવો 'ઈતીવેવ તું છતાં લોકો કેમ દુખી થાય છે?' એવા અહ
 કાર વડે નિરતર રૂદન કરે છે એ માનનો ભાવ સમજવો એ વેતથી
 સુવર્ણસિદ્ધિ અને છે પ્રાય સધળી જાતની વેલ પોતાનાં ફળોને પાદ્મનારે
 નાંકી દે છે એ માયાનો ભાવ જાણવો બોય અને પાણી વિગેરે આદારના
 યોગે વૃક્ષો વધે છે અને તેના વિના સુકાઈ જાય છે, નાગરવેલી પ્રમુખને
 છાણ અને રૂધ વિગેરેના દોહલા ઉપર છે તે પૂર્ણ થાય તોજ પત્ર, ફળ,
 ફૂલ અને રસ વિગેરેની વૃદ્ધિ થાય છે એ આદાર મંદા જાણવી વેળાઓ
 ગમે ત્યાં ઉગ્યા હોય પણ વાડ વિગેરે તરફજ વધીને તે ઉપર ચડે છે અન્યત્ર
 જતા નથી એ ઓષ સગા જાળની પાકુરોમ ઉદરવૃદ્ધિ સોભા અને ક્ષય
 પ્રમુખ રોગવડે જોમ મનુષ્યનું શરીર વિકારને પામે છે અને રસાયન તથા
 ગ્નિગ્ધ રસ વિગેરેના યોગે વિગિષ્ટ ક્રાંતિવાળું થાય છે તેમ વનસ્પતિનું શરીર
 તેવા પ્રકારના રોગથી ફૂલ, પત્ર ફળ અને આમડીના વિકારને પામે
 છે અને વિનિટ ખાતર વિગેરે પૂરવારૂપ દોહવા પૂર્ણ કરવાથી સુદર ફૂલ
 ફળ વિગેરે ઉત્પન્ન કરે છે વળી મનુષ્યની પેડે તેનું આમુખ્ય પણ નિયત તોય
 છે વળી મનુષ્યની પેડે છૂટ આદારથી પુષ્ટ અને અનિષ્ટ આદારથી અપુટ
 અને છે એ રીતે શ્રી આચારાગ ચરના પેઢા અધ્યયનના પાંચમા
 ાગમાં અનેક કુક્તિ પૂર્વક વનસ્પતિમા જીવપણુ સિદ્ધ કરેલું છે

આર્થ તરીકે રાખવામા આવે કે તે ચદનઠ (અરિયા), અશ્લેષા નક્ષત્રમા વર્ષાદ થવાથી ભોયમા સર્પના આઝારે થાય છે, જેને ભૂનાગ (પૃથ્વીના સર્પ) કહે છે તે અગ્રમીયા, રોટલી ચોખા દાળ ગાક પ્રમુખ ગવેશ અન્ન વામી રહેવાથી તેમા લાળ કેપે ઉત્પન્ન થાય છે તે લાળીયા, કાષ્ટમા ઢીકા પડે છે તે મેહર (ધુણ) પેટમા નાના નાના છવો થાય છે તે અથવા શુભ પાને હરમ (મમા) મા વાય છે (જેનાથી ખર્ચ આવે છે) તે અથવા સ્ત્રીની ચોનિમા ઉત્પન્ન થાય તે કૃમિ, લાલ ગના અને કાળા મોઢાવાળા જે છવો પાણીમા થાય છે તે પૂગ, માતૃવાહુ તે ચુદેશ એ વિગેરે બેધદ્રિય છવો જાણવા અહીં બંને પદને છેટે આદિ પદ લીધેલ છે તેથી છીપ અને વાળા (જે મનુષ્યના હાથ ખગ વિગેરે અગોને વિષે તતુ જેવા ઉત્પન્ન થાય છે તે) વિગેરે છવો રહેવામા આવ્યા નથી તે પણ લેવા અને જળમા ઉપજેલા અને અજળમા ઉપજેલા એમ બંને પ્રકારના લેવા આ છવોને સ્પર્ગનેદ્રિય (ગરીર-આમડી) અને ઝમનેદ્રિય (મુખ-જીભ) એ બે ધદ્રિયો હોવાથી મેઝદ્રિય કહેવાય છે ૧૫

શુભો મત્કુળયુકે પિપીલિ ઉપદેહિકા ચ મત્કોટકાઃ
ગોમી મંકણજૂઝા, પિપીલિ ઉદેહિયા ચ મત્કોટકા ।

કાનખખૂરા માકડ જી કીડી ઉવેશ અને મકોડા

કાટિકા પ્રતોલિકાઃ સાવાઃ ગોકાટકજાતયઃ

કલ્પિય ઘયમિહીજં, સાવય ગોર્કાડજાઈઓ ॥૨૬॥

અજળ ધીમનો માના ગીગોડાની જાતિઓ

ગર્દભચૌરકીડા ગોમયકીડા ધાન્યકીડા
 ગદ્દહચૌરકીડા, ગોમયકીડા ય ધન્નકીડા ય,
 ગર્દ્ધયા નિષ્ઠાના કીડા જાણના કીડા અને ધનેડા અને

કુન્ધુ ગોપાલિકા ઈલિકા ત્રીન્દ્રિયા ઇન્દ્રગોપાદય
 કુન્ધુ ગુવાલિય ઇલિયા, તેઠદિય ઇદગોવાઈ ॥૧૭॥
 કુન્ધુઆ ગોપાલિક ઇયય તેઠદિય જીવો મમોલા નિગેરે

ગોમી=મનખજૂરા

મ કણુ=માકડ

જૂઆ=જૂમ,

પિપીલિ=કીડી

ઉપેઈયા=ઉપેઈ

મકોડા=મકોડા,

ઈલિય=ઈપન

ધયમિયીઓ=ધીમેત.

માનય=સાવા

ગોકીડ=ગીગોડાની

જાતિઓ=જાતિઓ

ગર્દ્ધયા=ઉર્તિયા ગર્દ્ધયા

ચૌરકીડા=વિષ્ટાના કીડા

ગોમયકીડા=છાણુના કીડા

ધન્નકીડા=ધાન્યના કીડા

ય=વળી

કુન્ધુ=કુન્ધુઆ

ગુવાલિય=ગોપાલિક

ઈલિયા=ઈલિકા

તેઠદિય=તેઠદિય

ઈ.ગોવાઈ=ઈ.ગોપાલિક

અર્થ —કાનખજૂરા, માકડ, જૂ, કીડી, ઉપેઈ, મકોડા, ઇયજ, ધીમેત, સાવા અને ગીગોડાની જાતિઓ, ગર્દ્ધયા, વિષ્ટાના કીડા, છાણુના કીડા, ધનેડા, કુન્ધુઆ, ગોપાલિક, ઇયજ અને મમોલા નિગેરે તેઠદિય જીવો જાણવા ૧૬-૧૭

વિવેચન—હવે બે જાથાવડે તેઠદિય જીવના ભેદ કહે છે—કાનખજૂરા, માકડ અને જૂ (માથાના વળ અને કપડામા ઉ-

રૂપન થતી). ઉપલક્ષણથી લીખ પણ લેવી રાત્રી કાળી નાની
 મોટી વિગેરે સર્વ જાતની કીડીઓ કાગળ, કપડા, લીત અને
 લાકડા વિગેરેમાં પોતાને રહેવા પૂરતું ઘર બનાવીને પછી ધીમે
 ધીમે કાગળ વિગેરેને ખાતી ખાતી આગળ વધે છે તે ઉપેક્ષ
 મોડા ઇંચ-એણ એ ધાન્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે ધીમેલ એ
 શ્વેત વૃત્તમાં ઉત્પન્ન થાય છે સાવા એ મનુષ્યને બિપ્પમાં
 અશુભ કર્મના ઉદયે કષ્ટ પ્રાપ્ત થવાનું હોય તેની અગાઉ શરી-
 રના વાળના મૂળમાં ઉત્પન્ન થાય છે એટલે એ ભાવિકષ્ટને સૂચને
 છે, એને ચર્મચૂકા-ચામડાની જૂ કહે છે ગીગોડા એ શ્વાન,
 ગાય પ્રમુખ પશુઓના કાન વિગેરે અવયવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે
 અને ચામડીમાં ચોટી રહે છે તે સર્વ જાતના લેવા ગવૈયા
 ગોશાળામાં ઉપજે છે, એનો વર્ણ શ્વેત હોય છે, એને ઠિંગા
 કહે છે ચોરદીડા એ વિષ્ટામ થાય છે, તે લોચમાં મુળને
 મલેરે છે અને મોટા ગોળ છિદ્રો કરે છે ગોમય કીડા એ
 યાજ્ઞમાં ઉત્પન્ન થાય છે ધનેડા વિગેરે ધાન્યના કીડા કુચુઆ
 ગોપાલિક એ નામના જીવ અપ્રસિદ્ધ છે ખાડ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન
 થાય તે ઇંચ ઇંદ્રગોપ એ જીવો અષાઢ મામમાં પહેલા વર્ષા-
 ઢમાં ઉપજે છે, તેનો વર્ણ ચાતો હોય છે ને માથા વિનાના
 હોય છે તેથી લોકમાં તેને મામણમુડા, મેહના મામા અથવા
 મમોલા કહે છે, એ પ્રકારે નામથી કેટલાક તેઈદ્રિય જીવો કહ્યા
 તે ત્રિવાય બીજા પણ આચડ વિગેરે છે આ જીવોને સ્પર્શને દ્રિય,
 રસને દ્રિય અને ઘ્રાણે દ્રિય (નાસિકા) એ ત્રણ ઇંદ્રિયો હોવાથી
 તેઓ તેઈદ્રિય કહેવાય છે ૧૬-૧૭

ચતુરિન્દ્રિયાથ દ્વયિકો દિન્દુણા ભ્રમરાથ ભ્રમરિકા સ્તિડા
 ચતુરિન્દ્રિયા ય વિચ્છુ, દિકુણ જમરા ય જમરિયા તિહુ;
 ચૌરિન્દ્રિય છવો અને વીંછી બગાડ ભમરા અને ભમરીઓ તીડ
 મસિકા દગા મસકાઃ કસારિકા કપિલડોલકાદય.
 મહિય કસા મસગા, કસારી કવિલમોલાર્ડ ॥ ૧૬ ॥

માખી ડાસ મચ્છરો કસારી ખડમાકડી વિગેરે

ચૌરિન્દ્રિયા=ચૌરિ દ્રિય

નિ-ધૂ=વિંછી

દિકુણ=મગાધ

ભમરા=ભમર

ભમરિયા=ભમરી

તિમ=તીડ

મહિય=માખી

ડસા=ડાસ

મસગા=મચ્છર

કસારી=કસારી

કનિવ=કરોળીયા

ડોવાક=ખડમાકડી

અર્થ—ચૌરિન્દ્રિય છવો વળી વીંછી, બગાધ, ભમરા, ભમરીઓ, તીડ, માખી, ડાસ મચ્છર, કસારી અને ખડમાકડી વિગેરે જાણવા, ૧૮

વિવેચન—હવે ચૌરિન્દ્રિય છવોના લેહ કહે છે—વીંછી એ એક જાનના એરી છવો છે, જેના પાદજના આકડામા ઝેર હોય છે દિકુણ એ છવો જગજગ માખીના જેવા હોય છે, તે ઘોડાના તબેલા વિગેરેમા થાય છે, તેને બગાધ કહે છે ભમરા એ ડાગા રજના મોટા થાય છે તે અને ભમરીઓ એ પીગા વિગેરે જૂદા જૂદા રગની અને વિવિધ આકારવાળી હોય છે તીડ એ વપાતુને છેડે અનાજ પાકયું હોય તે અરસામા થાય છે તે ચેરનું

લગભગ સઘળું અનાજ ખાઈ જાય છે મધમાખી વિગેરે મર્વ જીવિની માખી, ડામ... એ જીવો વધા ઋતુમા વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે મચ્છર એ ડાસ જેવા આકારવાળા હોય છે અને બધી ઋતુમા ઉત્પન્ન થાય છે કપિલ ડોલ એ એક જાતિના જીવ છે, તેને ખડમાકડી કહે છે અહીં કપિલ એટલે કરોળીયા અને ડોલ એટલે ખડમાકડી એમ બે પદના બે જુદા અર્થ પણ ઉદભવે છે એક કહે છે આદિ શબ્દથી લઘુકુત્તિકા, પતંગ, દિલ્હી વિગેરે જીવો લેવા આ જીવોને સ્પર્ગન્દ્રિય, રમન્દ્રિય, પ્રાણ્દ્રિય અને નેત્રેન્દ્રિય (ચક્ષુ-આંખ) એ ચાર ઇન્દ્રિયો હોવાથી તેઓ ચૈત્રિન્દ્રિય કહેવાય છે

હવે જેન્દ્રિય વિગેરે જીવોના ડેટલાક નામો અગાઉ કહી ગયા તે સિવાયના જીવોને જોખખવાનું કંઈક લક્ષણ હવે જોઈએ—જેન્દ્રિય જીવોને પ્રાય પગ ન હોય તેજન્દ્રિય જીવોને ચાર છ અગર તેથી વધારે પણ પગ હોય, ચૈત્રિન્દ્રિય જીવોને છ અથવા આઠ પગ હોય પચ્ચેન્દ્રિય જીવોને બે અથવા ચાર પગ હોય છે અથવા સર્પ અને મત્સ્ય વિગેરેની પેઠે ન પણ હોય, અથવા મુખના બે ને પડખે જેને બે વાળ હોય તે તેજન્દ્રિય જેઓને મોઢા ઉપર શિંગડાની પેઠે વાળ હોય તે ચૈત્રિન્દ્રિય ૧૮

पञ्चेन्द्रियाश्च चतुर्धा नारकास्तियञ्चो मनुष्या देवाश्च
पंचिदिया य चण्डहा, नारय तिरिया मणुस्स देवा'य,
पचेंद्रिय જીવો વળી ચાર પ્રકારે, નારક તિર્યચ મનુષ્યદેવતા અને

નૈરયિકા, સત્તવિધા જ્ઞાતવ્યાઃ પૃથ્વીભેદેન
 નૈરઙ્યા સત્તવિદા, નાયવ્વા પુદ્ગલજ્ઞેણ ॥ ૧૯ ॥

નારકો સાત પ્રકારે જાણવા પૃથ્વીના ભેદવડે

પચ્ચિદ્રિયા=પચ્ચેદ્રિય.

ચતુર્હા=ચાર પ્રકારે.

નારય=નારકી

તિરિયા=તિર્યચ

મનુસ્ય=મનુષ્ય

દેવા=દેવતા

નૈરઙ્યા=નારકીના જીવ

સત્તવિદા=સાત પ્રકારે

નાયવ્વા=જાણવા

પુદ્ગલજ્ઞેણ=(રત્નપ્રભાદિ)

પૃથ્વીના ભેદ કરીને.

અર્થ—પચ્ચેદ્રિય જીવો ચાર પ્રકારે છે, -નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવતા તેમા નારકો જીવો રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીના ભેદવડે સાત પ્રકારે જાણવા ૧૯

વિવેચન—હવે પચ્ચેદ્રિય જીવના ભેદ કહે છે—સ્પર્શને દ્રિય રસનેદ્રિય, ઘ્રાણેદ્રિય, ચક્ષુરિદ્રિય અને શ્રોત્રેદ્રિય (કાન) એ પાંચ ધંદ્રિયો જેને હોય તે પચ્ચેદ્રિય જીવો જાણવા તેના મુખ્ય ચાર ભેદ છે—ઘણા પાપ કરનારા મનુષ્યને (ઉપલક્ષ્ય છુટી તિર્યચને પણ) તેની ચોખ્ખતા મુજબ બોલાવે તે નરકાવામ સ્તીમતક વિગેરે જાણવા અને તેને વિષે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો તે નારક એ નારક જીવો ધમ્મા, વશા, મેલા, અજણા, રિદ્ધા, મધા અને માઘવતી એ સાત નરક પૃથ્વીને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે માટે તે સાત પ્રકારના જણાય છે અર્થને અનુસારે તેના સાત નામ (ગોત્ર) આ પ્રમાણે છે—રત્નપ્રભા, ચર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા ૫ કપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમ પ્રભા અને તમસ્તમ પ્રભા, રત્નરૂપ સ્વ-

લાવ છે જેનો અથવા જેમા રત્નો ઘણા છે તે રત્નપ્રભા અહીં
 રત્નની બહુલતા કહી તે પ્રથમ ખર (કઠણ) કાંડ સળધી બાણવી
 એ રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીનું દળ બડપણે (ઉચ્ચપણે) ૧૮૦૦૦૦
 યોજન છે, તેમા ૧૬૦૦૦ યોજનનો પહેલો ખર કાંડ (વિભાગ),
 ૮૪૦૦૦ યોજનનો બીજો પકળહુલ (કાદવ ઘણો હોય તે) કાંડ
 અને ૮૦૦૦૦ યોજનનો ત્રીજો જલબહુલ કાંડ એ જેમા ગર્દરા
 (પત્થરના કાકરા) ઘણા હોય તે ગર્દરાપ્રભા જેમા ઝેતી ઘણી હોય
 તે વાલુકાપ્રભા જેમા કાદવ ઘણો હોય તે પકપ્રભા જેમા ધૂ-
 માડો ઘણો હોય તે ધૂમપ્રભા જેમા અધકાર ઘણો હોય તે
 તમપ્રભા જેમા અત્યંત ગાંઠ અધકાર હોય તે તમસ્તમપ્રભા
 ગર્દરાપ્રભા વિગેરે ઇએ નરકો પણ પૃથ્વી સ્વરૂપ છે એટલે
 તેમા રત્નપ્રભાની પેઠે જુના જુદા કાંડ નથી પણ માટીમય છે
 એ માટે નરક પૃથ્વી છત્રાતિછત્ર સન્થાને એટલે એક નાનું
 છત્ર ઉધુ હોય તેની નીચે તે કરતા મોટું છત્ર હોય, તેની નીચે
 તે કરતા પણ મોટું છત્ર હોય, એમ નીચે નીચે મોટા વિન્નાર
 વાળા ઉપર ઉપર સાત છત્ર ઉંધા મૂક્યા હોય તેવે આકારે
 એ ૧ વાકા ચાલે અથવા પોતાના ઈર્ષવશે સર્વ ગતિમા જાય-
 ઉત્પન્ન થાય તે તિર્યચ એ વસ્તુતત્ત્વને સમસ્ત પ્રદાતે એકત્ર
 કરે-નિશ્ચય કરે તે નર-મનુષ્ય કે સાગી રીતે શોભે અથવા વિ-
 શિષ્ટ ઐશ્વર્યને લોગવે અથવા ભક્ત જનના વાચ્છિતને માગી રીતે
 આપે તે સુર-દેવતા એ ચારના પેટા ભેદ હવે કહે છે પૂર્વોક્ત
 સાત નરક પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થનારા નારક જીવોના માન ભેદ
 છે, તે સાત પર્યાયા અને સાત અપર્યાયા એમ ચૌદ ભેદ નારક
 જીવોના બાણવા ૧૯

જલચરસ્થલચરપચરા સ્ત્રિવિધા પઞ્ચેન્દ્રિયા નિર્પઞ્ચથ
 જલચરસ્થલચરપચરા, તિવિહા પચ્ચિદિયા તિરિકા ય,
 જલચરસ્થલચર પચ્ચેન્દ્રિયા તિરિકા અને
 શિશુમારા મત્સ્યા. રુચ્છપા ગ્રાહા મરુતાથ જલચરા
 સુસુમાર મચ્છ કચ્છવ, ગાહા મગરા ય જલચારી ॥૨૦॥

પાડા જેના } માછલા કાચખા જળતત્તુ મગર અને જળચર છવે
 મત્સ્ય

જલચર=જલચર

સ્થલચર=સ્થલચર

પચરા=પચર.

તિવિહા=ત્રણ પ્રકારના

પચ્ચિદિયા=પચ્ચેદિય.

તિરિકા=તિરિકા

સુસુમાર=શિશુમાર પાડા જેના મચ્છ

મચ્છ=માછલા

કચ્છવ=કાચખા.

ગાહા=ગૂડ

મગર=મગર

જલચારી=જળચર છવ

અર્થ—જળચર, સ્થળચર અને પચર એમ પચ્ચેદ્રિય
 તિરિકા ત્રણ પ્રકારે જાણવા પાડાના આકારવાળા મત્સ્ય, માછલા,
 કાચખા, જળતત્તુ (ગૂડ) અને મગર એ જળચર છવે જાણવા ૨૦

વિવેચન—હવે પચ્ચેદ્રિય તિરિકાના લેહ કહે છે—પચ્ચેદ્રિય
 ૧ તિરિકા ત્રણ લેહ છે, જે પાણીમાં આવે તે જળચર એટલે
 પાણીમાં રહે તો જ છવે અને પાણીના અલાવે નાથ પામે ૧,
 સ્થળ-ભોય ઉપર આવે તે સ્થળચર ૨, અને આકાશને નિર
 આવે તે પચર-પચર (પક્ષી) ૩ હવે જળચર છવેના કેટ
 લાક નામે કહે છે. પાડાના જેવા મત્સ્ય તે શિશુમાર મત્સ્ય

ગળદે સર્વ જાતિના માછલા લેવા આ માછલાનો આકાર વિવિધ પ્રકારનો હોય છે આવશ્યક જુડદવૃત્તિમા કપુ છે કે—“વલયનો આકાર વર્ણને બાકીના સર્વ આકારના (સંધ્યાનવાળા) મત્સ્યો દોય છે અવ્યભૂરમણ મમુદ્રને વિષે પ્રતિમાના આકારવાળા મત્સ્યને જોઇને ઉપદેશ વિના પણ કેટલાએક તિર્યચોને મામાયિકને આવરણ કરનારા કર્મના ક્ષયોપશમ વડે ક્ષયોપશમ લખિધ થાય છે અને તેથી તેઓ સમ્યક્ત્વ, શ્રુતસામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક લખિધ પ્રાપ્ત કરે છે” કાચળા એ જીવો કુવા, વાવ અને તળાવ વિગેરેમા થાય છે તેની ઉપલી પીઠ જાડી અને કંઠણ હોવાથી દાઢ કરવાના કામમા આવે છે આહ એ જીવ તાતણાને આકારે હોય છે તેનું બગ પાણીમા ઘણું હોવાથી તે હાથી જેવા પ્રાણીને પણ અહર ઘસડી જાય છે, તેને જુડ કહે છે મગર એટલે મોટા મત્સ્ય એ ઘણા બળવાન હોય છે તે સમુદ્ર વિગેરે ઉંડા પાણીવાળ જળાશયોમા રહે છે એ વિગેરે જળચર જીવો અનેક પ્રકારે જાણવા ૨૦

चतुष्पदा ऊरःपरिसर्पा भुजपरिसर्पाश्च स्थलचरा त्रिविधाः
चउપય उरपरिसप्पा, મુજપરિસપ્પા ચ થલચરા તિવિહાઃ

ચતુષ્પદ ઉરપરિસર્પ ભુજપરિસર્પ અને સ્થળચરો ત્રણ પ્રકારના
ગોસર્પનઊલપમુહા વોધવ્યા સ્તે સમાસેન

ગોસર્પનઊલપમુહા, વોધવ્યા તે સમાસેન ॥ ૨૧ ॥

ગાય, સર્પ અને નાળીયા વિગેરે જાણના તે સંપેશથી .

ચઉપય=ચાર પગવાલા
 ઉરપરિસર્પા=ઉર પરિસર્પ
 ભુજપરિસર્પા=ભુજપરિસર્પ
 ધનયરા=સ્થળચર છવો
 તિવિહા=ત્રણ પ્રકારના

ગો સર્પ=ગાય, સર્પ
 નઉવ=નોળીયા
 પ્રમુહા=પ્રમુખ
 બોધ ના=નભુવા
 સમાસેલ=સક્ષેપથી

અથ — ચતુષ્પદ (ચોપગા જાનવર), ઉર પરિસર્પ (પેટે ચાલનારા) અને ભુજપરિસર્પ (હાથવડે ચાલનારા) એમ સ્થળચર છવો ત્રણ પ્રકારે નભુવા તે સક્ષેપથી (અનુક્રમે) ગાય પ્રમુખ, સર્પ પ્રમુખ અને નોળીયા પ્રમુખ જાતુવા ૨૧

વિવેચન—સ્થળચર છવોના ત્રણ લેહ છે, ૧ ચાર પગવડે જેઓ ચાલે તે ચતુષ્પદ છવો ગાય, લેસ, હાથી, ઘોડા, શ્વાન ખીલાડા વિગેરે નભુવા ૨ હૃદય-પેટવડે જેઓ ચાલે તે ઉર પરિ-સર્પ છવો સર્પ, અજગર વિગેરે નભુવા ૩ ભુજ-હાથવડે જેઓ ચાલે અને હાથથી ખાય તે ભુજપરિસર્પ છવો નોળીયા, ઉંદર, ખીમકોલી, ઠાકીડા, ચંદનગો, માઠા વિગેરે નભુવા અહીં સક્ષેપથી ત્રણ જાતના છવોના ઘોડા નામ આપેલ છે તેથી તેના જેવા ખીજા છવો પણ સ્મરણ લેવા ૨૧

સ્વચ્ચરા રોમજપણિણ ચર્મજપણિણ્ય પ્રવટાર્થવ
 સ્વચરા રોમયપરકી, ચર્મયપરકી ચ પાયના ચેવ
 પક્ષીઓ વાદાની પાખવાળા ચામડાની પાખનાળા અને પ્રગટજ છે
 નરલોકાદ્ વહિઃ સમુદ્રપણિણો ત્રિતતપણિણ
 નરલોગાઓ વાહિ, સમુદ્રપરકી ત્રિયયપરકી ॥૨૨
 મનુષ્યો-ની બહાર, મળે-ન પાખોનાળા, વિસ્તારે-વ પાખોનાળા

અયર=એચર ૭૫
 રોમય=રવાટાની પાખવાળા
 પકષી=પક્ષી
 ચમચ=ચામડાની પાખવાળા
 પાપડા=પ્રકટ

ચેવ=નિત્રે
 ન-લોગાઓ=મનુષ્યલોકની
 બાહિ=બહાર
 સમુચ્ચા=મંદાયેલી પાખવાળા
 વિચય=વિસ્તારેલી પાખવાળા

અર્થ — રવાટાની પાખવાળા અને ચામડાની પાખવાળા એમ પક્ષીઓ બે પ્રકારે છે અને તે પ્રકટ (પ્રસિદ્ધ) જ છે મનુષ્ય લોકની બહાર સમુદ્ગ (ડાબડાની પેઠે બીડાયેલી પાખવાળા) પક્ષી અને વિતત (વિસ્તારેલી પાખવાળા) પક્ષીઓ હોય છે ૨૨

વિવેચન — પક્ષીઓ બે પ્રકારના છે રવાટાથી થયેલી પાખો જેને હોય તે રોમજ પક્ષી—હસ, સારસ, પોપટ, કાગડા, ચક્રા વિગેરે જાણવા ૨ ચામડાથી થયેલી પાખો જેને હોય તે ચર્મજ પક્ષી—વડવાગુલી, ચામાચીડીયા વિગેરે જાણવા એ બંને જાતના પક્ષીઓ તેનો પાખો ઉપરથી અષ્ટ ઓળખી શકાય તેવા હોવાથી નિશ્ચે લોકમા પ્રસિદ્ધ છે આ પક્ષીઓ મનુષ્યલોકમા થાય છે મનુષ્ય લોકની બહાર પણ બે જાતના પક્ષીઓ થાય છે તે આ પ્રમાણે—૧ ડાબડાની પેઠે સપુટરૂપ મળેલી પાખો જેને છે તે સમુદ્ગક પક્ષી ૨ વિસ્તાર પામેલી પાખો જેને છે તે વિતતપક્ષી ઉડતી વખતે અને બેસતી વખતે પહેલાની પાખો સદા બીડાયેલ રહે છે ત્યારે બીજી જાતના પક્ષીની પાખો સદા વિસ્તૃત રહે છે આ બંને જાતના પક્ષીઓની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ આકાશમાજ થાય છે એમ અપ્રદાયથી (પરપરાથી) સભગાય છે

મનુષ્ય લોકનું નરૂપ આ પ્રમાણે જ જુદીપ, ધાતકીજડ અને પુષ્કરવરદ્વીપ અરપો, એ પ્રજાએ અદ્વીદ્વીપ અને જ જુદીપની ફરતો વલય (ચૂડા) ને આકારે લવણ સમુદ્ર, ધાતકીજડની ફરતો કાલોદ મસુદ્ર એ સર્વ સુનર્ણમય માનુષ્યોત્તર પર્વતરૂપ કિન્નાવડે વિટાએવા ૪૫ લાખ થોજન પ્રમાણ વિષ્કલ (વ્યાસ વિસ્તાર)વાળુ ભેર તે મનુષ્ય લોક અહીંજ મનુષ્યોના જન્મ અને મરણનો મહત્વ હોવાથી તે મનુષ્યોક કહેવાય છે ત્યા ત્રીશ અકર્મભૂમિ, પંદર કર્મભૂમિ અને છપ્પન અતર્કીપ એમ ૧૦૧ ક્ષેત્રમા જન્મ મરણ થાય પણ વર્ષધર વિગેરે પર્વતોમા અને સમુદ્રમા પ્રાપ્તે જન્મ મરણ ન થાય ત્યા જન્મ તો ઘણે ભાગે ન હોય પણ મરણ તો વિવાલગ્નિ વડે જેઓ ત્યા ગયેલા હોય અથવા ગોઈ દેવાદિ વડે હરણ થઈને મૂકાયેલ હોય તેવાનું થઈ શકે અને મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર તો મનુષ્યના જન્મ મરણ થયા નથી, થતા નથી અને થશે પણ નહિ કદા ચિત્ કોઈ દેવ અથવા વિદ્યાવર વૈર વાળવા માટે ગોઈ મનુષ્યને મનુષ્ય ભેરની બહાર મૂકે અને તે રીબાઈ મરે તો ઠીક એવી તેને જુદિ ઉત્તમ થાય, પણ લોહસ્વભાવેજ તેને પાછો મનુષ્યલોકમા લાવવાની જુદિ થય તથા જે જઘાચાર જુ અને વિરાચારજુ મુનિઓ નદીશ્વર દ્વીપ સુધી જાય છે તેઓ પણ ત્યાથી પાછા આવીને અદ્વીદ્વીપમાજ મરણ પામે છે તેથી અદ્વીદ્વીપ રૂપ મનુષ્યક્ષેત્રમાજ મનુષ્યના જન્મ મરણ વાય એમ સમજવુ રર

મર્મે જલસ્યલસ્યચરાઃ સમુર્જિતમા ગર્ભજા દિશા ભવન્તિ
 સર્વે જલથલસ્યચરા, સમુર્જિતમા ગર્ભજા દુહા દુતિ
 બધા જળચર સ્થળચર ખેચર, સમુર્જિત ગર્ભ જ બે પ્રકારના હોય છે
 કર્માકર્મભૂમિજા (મહીજા) અન્તર્દીપા મનુષ્યાથ
 કસ્માકસ્મગભૂમિ(મહિયા), અંતરદીવા મણુસ્સા ચ રૂ
 કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા અ તદ્દીપના મનુ' થો અને
 સ વે=સર્વ પ્રકારના,
 જલ=જળચર
 થલ=થલચર
 ખચરા=ખેચર
 સમુર્જિતમા=સમુર્જિત
 ગર્ભજા=ગર્ભજ

દુહા=બે પ્રકારના

દુતિ=૩

કસ્માકસ્મગ ભૂમિ=કર્મ ભૂમિ અને
 અકર્મભૂમિના

અ તદ્દીપના=અંતર્દીપના

મણુસ્સા=મનુષ્ય

અર્થ — બધા જળચર, સ્થળચર અને ખેચર જીવો, સમુર્જિત અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારના હોય છે કર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા, અકર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા અને અંતર્દીપમા ઉત્પન્ન થયેલા એમ ત્રણ પ્રકારે મનુષ્યો ગમજવા

વિવેચન — પૂર્વોક્ત સર્વ જળચર, સ્થળચર અને ખેચર જીવો સમુર્જિત અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારના હોય છે માતા પિતાનો અપેક્ષા વિના જેની ઉત્પત્તિ થાય તે સમુર્જિત અથવા સ સમતાત્ ચૌદ રાજલોકમા સર્વ ઠેકાણે મુચ્છર્જનમ્ અવયવનો વિન્નાર (ઉત્પત્તિ)જેનો છે તે સમુર્જન જે જીવો ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય અથવા ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય તે ગર્ભજ ગર્ભજ તિર્યચો પચિદ્રિય જ હોય છે બીજા એકેદ્રિય, બેદ્રિય તેષદ્રિય

અને ચૌરિદ્રિય તિર્યચો સમૂર્વિષ્મ હોય છે હવે સમૂર્વિષ્મ
 જીવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય તે દેખાડે છે,—એકેદ્રિય અને બે-
 ઇદ્રિય જીવો સ્વજાતિના મળની અપેક્ષા વિના ઉત્પન્ન થાય છે
 (મગમા ઉત્પન્ન થતા નથી) તેષદ્રિય જીવો સ્વજાતિની વિદ્યા
 વિગેરેમા ઉત્પન્ન થાય છે અને ચૌરિદ્રિય જીવો સ્વજાતિ જીવોના
 લાભ અને મળના સ્પર્શ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થાય છે પચ્ચેદ્રિય
 જીવોમા મત્સ્ય વિગેરે જલચર જાને પ્રકારના હોય છે સ્થગચર
 ને વિષે ઉર પરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ પ્રાય બે પ્રકારે હોય છે
 અને ચતુષ્પદ સમૂર્વિષ્મ કૌર્મકચ ઠેકાણે ઉપજે છે પક્ષીઓને
 વિષે ક્ષેત્રના પાકને તુલ્યાન કરનારા સૂડા વિગેરે જીવો તેની જા
 તિના જીવોના અવયવોમા ઉત્પન્ન થાય છે એટલે સ્વજાતિના મૂલ
 કલેવરને વિષે ઉપજે છે ગર્ભજ પક્ષીઓ ઇંડામાથી ઉત્પન્ન થાય છે

તિર્યચના સર્વ મળીને ૪૮ લેહ થાય છે તે આ પ્રમાણે—

એકેદ્રિય જીવો સ્થાવર કહેવાય છે તેના ૨૨ લેહ અગાઉ
 ચૌદમી ગાથાના વિવરણમા જણાવ્યા છે તે ૨૨, ત્રસ જીવના
 બેષદ્રિય, તેષદ્રિય, ચૌરિદ્રિય, અને પચ્ચેદ્રિય એમ ચાર લેહ છે
 તેમા બેષદ્રિય તેષદ્રિય અને ચૌરિદ્રિય એ ત્રણ વિકલેદ્રિયના
 પર્યાયા અને અપર્યાયા મળીને છ લેહ કુલ ૨૮, પચ્ચેદ્રિય
 તિર્યચમા જળચર અને ખેચરનો એક એક અને સ્થગચરના ચતુ
 પ્પદ, ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ એ ત્રણ લેહ મળી પાંચ
 લેહ સમૂર્વિષ્મ અને પાંચ ગર્ભજ એમ દશ લેહ થાય તેના
 પર્યાયા અને અપર્યાયા મળીને વીશ લેહ, કુલ ૪૮ એમ સર્વ
 મળીને તિર્યચના અકતાણીશ લેહ થયા

હવે ગાથાના ઉત્તરાધર્મ વડે મનુષ્યના લેહનું વર્ણન કરે

છે-કૃષિ, વાણિજ્ય વિગેરે કર્મ અને શ્રુત, ચારિત્રરૂપ મોક્ષાનું
 અનુષ્ઠાન (ક્રિયા) જેમા પ્રધાન છે એવી ભૂમિ તે કર્મભૂમિ-
 ૫ ભરત ક્ષેત્ર, ૫ ઐરવત ક્ષેત્ર અને ૫ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર એમ
 ૫૬૦ છે એ કર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો તે કર્મ-
 ભૂમિજ કહેવાય છે જેમા પૂર્વેક્ષા કર્મ ન હોય એવી ભૂમિ તે
 અકર્મભૂમિ-૫ હૈમવત, ૫ હવિર્વા, ૫ દેવકુરુ, ૫ ઉત્તરકુરુ, ૫
 રમ્યક અને ૫ ઐરવ્યવન એમ ત્રીગ છે એ અકર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન
 થનારા મનુષ્યો તે અકર્મભૂમિજ કહેવાય છે, તે સ્થાનના મનુષ્યો અને
 તાર્યથો સર્વ યુગલિયાજ હોય પુત્ર, પુત્રી એક માથે જન્મે અને
 ઉન્નમર થયે તે બને ધણી ધણીયાણી થાય, તે યુગલિયા (જોડલાં)
 તેને આહાર, પાણી, વસ્ત્ર અને અલગાર વિગેરે પ્રજ્ઞા મુજબ
 દશ પ્રકારના કદપવૃક્ષ પાસે યાચના કરવાથી મળે છે તથા ૫૬
 અતર્દીપમા ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો તે અતર્દીપજ કહેવાય છે
 એમ સર્વ મળી ૧૦૧ ક્ષેત્રમા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી ૧૦૧
 ભેદ મનુષ્યના થયા મનુષ્યો ગર્ભજ અને મમૃર્જિમ એમ બે
 પ્રકારના હોય છે, તેથી ૧૦૧ ગર્ભજ પર્યાપ્તા અને ૧૦૧ ગર્ભજ
 અપર્યાપ્તા મળી તેના ૨૦૨ ભેદ થયા, અને નમૃર્જિમ મનુષ્યો
 અપર્યાપ્તા મરણ પામે તેથી ૧૦૧ મમૃર્જિમ અપર્યાપ્તાના એમ
 સર્વ મળી ૩૦૩ ભેદ મનુષ્યના થયા આ સમૃર્જિમ મનુષ્યો
 ગર્ભજ મનુષ્યના વિદ્યા મૂન, બડખા, નાસિકાનો મેલ, વમન,
 પડ, લોહી, સ્ત્રી પુરુષનો સયોગ વીર્ય, પિત્ત, વીર્યના સુકા પુફગલ
 (બીજાચેલા), નગરના આગ, મૃત કલેવર અને સર્વ અશુચિ
 સ્થાનમા ઉત્પન્ન થાય છે

ઉપર કહેલા ૧૦૧ ક્ષેત્રના સ્થાનો બતાવે છે-આ જુ-

દ્વીપના મધ્ય ભાગે મેરૂ પર્વત છે, તેની દક્ષિણ દિશાએ લવણ સમુદ્રને લગતું ભરતમેરૂ છે તે ભરતમેરૂની ઉત્તર દિશાએ હિં મવત્ પર્વત છે, તેની ઉત્તરે હૈમવત ક્ષેત્ર છે તેમજ મેરૂ પર્વતની ઉત્તરે લવણ સમુદ્રને લગતું મમુદ્રની દક્ષિણે ઐરવત મેરૂ તે ઐરવતની દક્ષિણે ગિળરી નામે પર્વત છે તેની દક્ષિણે ઐરણ્યવત ક્ષેત્ર છે એ હૈમવત અને ઐરણ્યવત એ બંને મેરૂ અકર્મભૂમિ છે, એમા યુગલિક મનુષ્ય રહે છે તેના શરીરનું માન સદા કાળ એક જાઉં અને આયુષ્ય એક પદ્યોપમ હોય છે તથા સદા કાળ ત્રીજો આરો વર્તે છે તેઓને એકાતરે આખળા જેટલા આહારની ઇચ્છા થાય છે અને તે ૭૬ દિવસ પોતાના સતાનની પ્રતિપા લના કરે છે

પૂર્વોક્ત હૈમવત મેરૂની ઉત્તરે મહાહિમવત પર્વત છે, તેની ઉત્તરે હરિવર્ષ ક્ષેત્ર છે તેમજ ઐરણ્યવત ક્ષેત્રની દક્ષિણે રૂપી પર્વત છે, તેની દક્ષિણે રમ્યક મેરૂ છે એ હરિવર્ષ અને રમ્યક બંને ક્ષેત્ર અકર્મભૂમિ છે, એમા યુગલિયા મનુષ્ય વસે છે તેના શરીરનું માન મહા કાળ બે જાઉં અને આયુષ્ય બે પદ્યોપમનું હોય છે તથા સદા કાળ બીજો આરો વર્તે છે તેઓને ૭ દિવસને આતરે બેાર જેટલા આહારની ઇચ્છા થાય ॥ અને તેઓ ૬૪ દિવસ સતાનની પ્રતિપાલના કરે છે

પૂર્વોક્ત હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ઉત્તરે નિષધ નામે પર્વત છે, તેની ઉત્તરે દેવકુરૂ ક્ષેત્ર છે તેમજ રમ્યક ક્ષેત્રની દક્ષિણે નીલવત પર્વત ॥ તેની દક્ષિણે ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્ર છે એ દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ બંને ક્ષેત્ર અકર્મભૂમિ છે, બંને મેરૂની દક્ષિણ, ઉત્તર દિશાએ મેરૂ પર્વતને લગતાજ છે, એમા યુગલિયા મનુ

અથ વસે છે તેના શરીરનું માન ત્રણ ગાઉ અને આયુષ્ય ત્રણ પદ્યોપમ હોય છે ત્યાં સદા કાળ પહેલો આરો વર્તે છે તેઓને ત્રણ દિવસને આતરે તુવરના દાણા બેટલા આહારની ઈચ્છા થાય છે અને તેઓ ૪૯ દિવસ ચત્તાનની પ્રતિપાલના ઠગે છે

પૂર્વે કહેવા નિવધ અને નીલવત પર્વતની વચ્ચે અને મેરૂ પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશાએ સોળ મોળ વિજય છે તે અને દિશાની મળીને ૩૨ વિજયનું મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે, તે કર્મ ભૂમિ છે ત્યાં સદાકાળ ચોથો આરો વર્તે છે ત્યાંના મનુષ્યના શરીરનું માન ૫૦૦ ધનુષ્ય સુધીનું અને આયુષ્ય પૂર્વ કોઠ વર્ષ સુધીનું મના કાળ હોય છે

એ રીતે જ બુદ્ધીપને વિષે હૈમવત અને ઐરણ્યવત, હર્ગિ-વર્ષ અને રમ્યક ફેવકુર અને ઉત્તરકુર એમ ત્રણ જોડે મળીને છ ક્ષેત્ર યુગલિયા મનુષ્યના છે ત્યાં કર્મેણ ધના કાગળ ભૂત અસિ, મસિ અને કૃપિના વ્યાપાર ન હોવાથી તે મનુષ્યોને પ્રાય કર્મ જોછા લાગે છે અને ત્યાંથી ચ્યરીને સર્વ યુગલિયા મનુષ્ય અને તિર્થંચ દેવગતિને વિષે ૪ જાય છે સ્વભાવે મરણ પરિણામી અને રૂપવાન્ હોય છે તથા ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહ એ ત્રણ કર્મભૂમિ છે એમ મર્વ મળીને જ બુદ્ધી-પમા નવ ક્ષેત્ર છે

ધાતકી ખડ અને અર્ધ પુષ્કરવર દ્વીપ એ બંનેમા પૂર્વ અને પશ્ચિમ એમ બે દિશાએ જામે મેરૂ પર્વત છે તેથી જ બુદ્ધીપના મેરૂની ઉત્તર દક્ષિણે અગાઉ કહ્યા મુજબ નવ ક્ષેત્રો જેવી રીતે છે તેની રીતે અને મેરૂ પાસે નવ નવ ક્ષેત્ર મળી અઢાર ક્ષેત્ર ધાતકી ખડમા અને અઢાર ક્ષેત્ર પુષ્કરવર દ્વીપ અરધાને

વિષે છે એટલે સર્વ મળી અદી દ્વીપને વિષે ત્રીશ અકર્મભૂમિ અને પદર કર્મભૂમિ મળીને ૪૫ ભેત્ર છે

હવે ૫૬ અતર્દીપના સ્થાન જતાવે છે ભરત ક્ષેત્રની ઉત્તરે હિમવત પર્વત છે, તે પૂર્વ પશ્ચિમ લવણ સમુદ્ર પર્થત લાગે છે તે પર્વતમાથી જાળે દાઢાઓ નીકળી છે એવીજ રીતે ઔરવત ક્ષેત્રની દક્ષિણે શિખરી પર્વત પણ પૂર્વ પાશ્વિમ લવણ સમુદ્ર પર્થત લાગે છે તેના પણ પૂર્વ પશ્ચિમ દિશાને છેડે લવણ સમુદ્ર મધ્યે જાળે દાઢાઓ નીકળી છે એમ એક પર્વતના બે છેડાની ચાર ચાર દાઢાસમુદ્રમા ગયેલી હોવાથી હિમવત અને શિખરીની મળીને આઠ દાઢાઓ થઈ તે એકેકી દાઢા ઉપર સાત સાત અતર્દીપ છે, એટલે આઠ દાઢાના ૫૬ અતર્દીપ થયા તેને વિષે પણ યુગવિદ્યા મનુષ્ય રહે છે તેમના શરીરની ઉંચાઈ આઠમે ધનુષ્ય અને આયુષ્ય ૫ યોગમનો અસખ્યાતમો ભાગ હોય છે તેઓને એકાતરે આહાગની ઇન્દ્રિયા થાય છે અને તેઓ તેમના સતાનની ૮૬ દિવસ સુધી પ્રતિપાલના કરે છે આ અતર્દીપનું વિશેષ સ્વરૂપ જીવવિચાર બૃહસ્વત્તિ અને ક્ષેત્રસમાસ આદિ શ્રથથી જાણી લેવું ૨૩

દશધા ભવનાધિપતય અષ્ટવિધા વાનમન્તરા ભવન્તિ

દસહા જવણાહિવર્ષ, અટ્ઠવિહા વાણમતરા હુતિ,

દશપ્રકારના લવનપતિ, આઠપ્રકારના વ્યતરે હોય છે.

જ્યોતિષ્કા પચ્ચવિધા દ્વિવિધા વૈમાનિકા દેવા

જોડસિયા પચ્ચવિહા, દુવિહા વૈમાણિયા દેવા ॥૨૪॥

જ્યોતિષી પાત્ર પ્રકારના, જે પ્રકારના વૈમાનિક દેવો

દસદ્વા=દશ પ્રકારના

લવણાદિપદ્મ=લવણાધિપતિ

(લવણપતિ)

અકુવિહ્વા=આઠ પ્રકારના

વાયુમતરો=વાયુમતર દેવો

હૃતિ=છે

જોડસિયા=જ્યોતિષી

પાત્રવિહ્વા=પાત્ર પ્રકારના

દુવિહ્વા=બે પ્રકારના

વૈમાનિકા=વૈમાનિક

દેવા=દેવો

અર્થ—દશ પ્રકારના લવણપતિ, આઠ પ્રકારના વ્યતર, પાત્ર પ્રકારના જ્યોતિષી અને બે પ્રકારના વૈમાનિક દેવો હોય છે

વિવેચન—હવે ચાર પ્રકારના દેવોના ભેદ કહે છે, પ્રાચીન લવણને ત્રિપે વચનારા તે લવણવામી (લવણના અધિપતિ-લવણપતિ) દેવો, જો તે અમુરકુમાર દેવો પોતાના ગરીરપ્રમાણ અનુમાનવાળા મોટા મડપ જેવા અત્યંત રમણિક આવાસોમા પ્રાય રહે છે અને કોઈકજ વખત જનન (વર) માં રહે છે નાગકુમાર વિગેરે બાકીના નવ પ્રકારના દેવો માટીના લવણોમાં રહે છે અને કોઈકજ વખત આવાસોમાં રહે છે, તે પછી સામાન્યથી મલો બાગ લવણમાં વસનાર હોવાથી તેઓ લવણવામી કહેવામાં છે તેના દશ ભેદ આ પ્રમાણે છે—અમુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદુરકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, દીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિક્ષકુમાર, પવનકુમાર અને મૃતનિત (મૃત્યુ) કુમાર, કુમારની પેઠે સુદર દેખાવવાળા, મૃદુ, મધુર અને લલિત ગતિવાળા, શુભાર સહિત સુદર વૈકલ્ય રૂપવાળા, કુમારોની પેઠે ઉદ્ભવ વેધ, બાળા, શરૂ અને આબૂપણુ વિગેરેવાળા, કુમારની પેઠે ઉત્કટ રાગવાળા અને ક્રીડા કરવામાં તત્પર હોવાથી આ દશે પ્રકારના

દેવતા કુમારો (બાળક) કહેવાય છે હવે આ દશ પ્રકારના દેવોને રહેવાનું સ્થાન બતાવે છે—

રત્નપ્રભા નારકીનું દળ ઉચ્ચપણે ૧૮૦૦૦૦ યોજન છે, તેમાં એક હજાર યોજન ઉપરના અને એક હજાર યોજન નીચેના વર્ણને વચ્ચે ૧૭૮૦૦૦ ની ઉચ્ચાઈમાં તેર પ્રતર (પાચડા-માળ) છે, તે તેર પ્રતરને બાર આતરા છે તેમાંથી પહેલો અને છેલ્લો આતરો છોડી દર્ધને વચ્ચેના દશ આતરામાં એક એક આતરે એક એક ભવનપતિ દેવોની નિકાય (સ્થાન) છે અહીં કોઈ આચાર્ય કહે છે કે-મેરૂ પર્વતના મધ્યના આઠ રૂચક પ્રદેશની નીચે રત્નપ્રભા નરકના બે ભાગમાં ભવનપતિ-દેવો અને ત્રીજા ભાગમાં નારક જીવો રહે છે કોઈ ઠેકાણે એમ પણ કહે છે કે-નેવું હજાર યોજનની નીચે ભવનો અને ઉપર નીચેના હજાર હજાર યોજન છોડીને બાકી મન ઠેકાણે આવ્યાએ કે અહીં તત્ત્વ દેવગ્રીગમ્ય પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે પેલી નરકના પ્રતરોના આતરામાં ભવનપતિ રહે છે એ દશે નિકાયમાં એક દક્ષિણે અને એક ઉત્તરે એમ બંને ઇંદ્રો દરેક નિકાયમાં છે તેથી ભવનપતિના અ-મરેદ્ર વિગેરે વીના ઇંદ્રો થાય છે

વનોના અતરમાં ઉત્પન્ન થાય તે વાનમતર અને વન, પર્વત અને ડોતરમાં વસતા હોવાથી વિવિધ છે અતર જેનું તે વ્યતર અથવા ચક્રવર્તિ વિગેરે ઉત્તમ પુરુષોના ચાકર તરીકે સેવા કરવામાં વિશેષ ગણ્ય છે અતર (ફેરફાર) જેઓનું તે વ્યતર

એ વ્યતરના વ્યતર અને વાણવ્યતર એમ બે લેદ છે તેમા વ્યતરના આઠ લેદ આ પ્રમાણે છે—પિશાય, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિપુરુષ, મહોરગ અને ગધર્વ પૂર્વોક્તા ગ્લનપ્રણા નરકના ઉપર નીચે હલ્લર હલ્લર યોજન ડોડીને વચ્ચે લવનપતિ દેવો રહે છે એમ કહ્યું છે, તેમા ઉપરના બે હલ્લર યોજન મૂક્યા છે, તેમાથી ઉપર નીચે સો સો યોજન ડોડી દઇને વચ્ચેના આ ઠંથે યોજનમા વ્યતર દેવોની આઠ જાતિ રહે છે દરેકને એક દક્ષિણે અને એક ઉત્તરે એમ બંને ઇંદ્રો હોવાથી તેના સોળ ઇંદ્રો છે વાણવ્યતરના પણ આઠ લેદ છે તે આ પ્રમાણે—અણુપત્ની, પણુપત્ની, ઋષિવાદી, ભૂતવાદી, કલિત, મહાકલિત, ઠોહડ અને પતંગ ગ્લનપ્રણા નરકમા ઉપર હલ્લર યોજનમાહે ઉપરના બે મા યોજન ડોડી દીધા છે તેમાથી ઉપર નીચે દગ દશ યોજન ડોડી દઇને વચ્ચેના ૮૦ યોજનમા આ વાણવ્યતર દેવની આઠ જાતિ વસે છે, તે દરેકને પણ દક્ષિણે અને ઉત્તરે એમ બંને ઇંદ્રો હોવાથી સોળ ઇંદ્રો છે એમ વ્યતર અને વાણવ્યતરના સોળ સોળ મળી બત્રીશ ઇંદ્રો, લવનપતિના વીશ ઇંદ્રો સાથે મેળવતા આવન ઇંદ્રો થયા

જ્યોતિ એટલે પ્રકાશ પ્રકાશવાળા—પ્રકાશ ઢરનારા તે જ્યોતિષક તેના ચર (નિરતર ઢરનાગ) અને સ્થિર (એક જ સ્થાને કાયમ રહેવાવાળા) એ બે પ્રકારના વિમાનો હોવાથી બે લેદ છે મનુષ્ય લોકમા ચર જ્યોતિષી હોય છે, ત્યારે મનુષ્યલોકની બહારના જ્યોતિષી સ્થિર હોય છે તે બન્નેના પાચ પાચ લેદ છે તે આ પ્રમાણે—ચદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા જ્યા એક ચદ્ર હોય ત્યા ગ્રહ ૮૮, નક્ષત્ર ૨૮ અને તારા ૬૬૬૭૫ કોડકોડ હોય સૂર્યની મધ્યાચદ્રતુલ્ય જાણવી આ પાચ લેદ માહે ચદ્ર અને સૂર્ય એ બે

ઇત્રો છે આ પાચ લેહમા આયુષ્ય, પ્રભાવ, સુખ ક્રાંતિ, વિશુદ્ધિ ઇન્દ્રિયપદ્ધતા, વિમાનનું માપ અને કદિ એક એકથી ઉત્તરોત્તર હીન હીન (ઓછું) અને ગતિ એક એકથી ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક છે એ દેવોનું રહેવાનું સ્થાન આ પ્રમાણે—મેરુપર્વતના મૂળ (તે જોડી)મા સમભૂતલ (મરખી અપાટીવાળી) પૃથ્વી છે ત્યાંથી ઉચે ૭૨૦ યોજન ઉંચા તારાના વિમાન છે ત્યાંથી ૬૪ યોજન ઉચે સૂર્યનું વિમાન છે ત્યાંથી એશી યોજન ઉચે ચંદ્રનું વિમાન છે ત્યાંથી ચાર યોજન ઉચે નક્ષત્રના વિમાન છે ત્યાંથી ઉચે ત્રણ યોજનમા જૂઠાજૂઠા અહોના વિમાન છે એટલે ચાર યોજને બુધ અને પછી ત્રણ ત્રણ યોજને શુક્ર, બૃહસ્પતિ, મંગલ અને શનૈશ્વર અનુક્રમે ઉપરાઉપર જાણવા નક્ષત્રોમા જ રહિ નીચે, સ્વાતિ ઉપર, મૂળ જહાર અને અભિજિત વચ્ચે છાનું છે ચર જ્યોતિષકના નિમાનો ઠરતા સ્થિર જ્યોતિષકના વિમાનોની લખાઈ, પહોળાઈ અને ઉચાઈનું પ્રમાણ અધુર જાણવું

વિશિષ્ટ પુરુષના યોગે જીવોવડે લોગવાય તે વિમાન અને વિમાનને વિષે ઉત્પન્ન થાય તે વૈમાનિક એના ૪ પોષ પન્ન અને ૬ પાતીત એમ બે લેહ છે કટપ એટલે મર્યાદા—વ્યવહાર ઇદ્ર, મામાનિક વિજેરેની વ્યવસ્થા રૂપ મર્યાદાવાળાને કદપોષ પન્ન કહે છે અને પૂર્વોક્ત મર્યાદા રહિત—અહમિદ્ર તે ૬ પાતીત કહેવાય છે ૪૮પોષપન્ન બાર દેવલોકમા રહે છે, તેથી તેના બાર લેહ છે, તે આ પ્રમાણે—સૌધર્મ, ઈગાન, મનહુમાર, માહેદ્ર, પ્રલ્લ લોક, લાતક, શુક્ર, મહંસાર, આનંત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત આ બારે દેવલોકમા આઠને વિષે એક એક ઇદ્ર છે અને નવમા દશમાનો એક તથા અચ્યારમા બારમાનો એક એમ સર્વ મંત્રી

દશ ઇંદ્રો છે ભવનપતિના ૨૦, વ્યતરના ૩૦, ચંદ્ર અને સૂર્ય
અમખ્ય છે દત્તા નેની જાતિ તરીકે જાનેનો એક એક ભેદ ગ
હોલ હોવાથી તેના ૨ અને વૈમાનિકના ૧૦ એમ મર્વ મળી ૬૪
ઇંદ્રો જાણના આ મર્વ ઇંદ્રો તીર્વિકરના જન્માભિષેક વિગેરે
કથ્યાણુઓનો મહોત્સવ કહે છે ઠપાલીનમા નવ ઐવેયક (ચૌદ
રાજલોક રૂપ પુરુષના ગણના સ્થાને રહેનારા) અને પાચ અ-
નુત્તર (જેના ઉપર ધીન કોઇ દેવના નથી તેથી અનુત્તર) એમ
મુખ્ય બે ભેદ છે તેઓ મર્વ અકુર્મિદ્ર છે તેના નામો આ પ્ર-
માણે—સુદર્શન, સુપ્રભુદ્ધ, મનોરમ, સર્વભદ્ર, સુવિદ્યાલ, સુમનસ,
સૌમનસ, પ્રિયકર અને નદીકર એ નવ ઐવેયક અને વિજય
વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત અને સર્વર્થમિદ્ર એ પાચ અનુત્તર
વિમાનોના નામ જાણવા. અહીં નવ ઐવેયકના નામો બતાવાયા તે
તેના રહેવાના વિમાનોના પ્રાચીન નામ છે અન્ય ઐવેયકના ઐવે-
યકની ઓળખાણ આ પ્રમાણે આપે છે—હિંદ્રિમ હિંદ્રિમ, હિં-
દ્રિમ મધ્યમ, હિંદ્રિમ ઉવરિમ, મધ્યમ હિંદ્રિમ, મધ્યમ મધ્યમ,
મધ્યમ ઉવરિમ, ઉવરિમ હિંદ્રિમ, ઉવરિમ મધ્યમ અને ઉવરિમ
ઉવરિમ.

હવે વૈમાનિક દેવોના રહેવાના સ્થાન કહે છે—ચૌદ રાજ
લોક પુરુષને આધારે છે, તેના નીચેના માત્ર રાજમા સાત નગ્ક
પૃથ્વી છે અને તેની નાલિને ધ્યાને મનુષ્ય લોક (તીર્ણ લોક)
છે આ તીર્ણલોક સમભૂતલ પૃથ્વીથી નીચે નવશે યોજન સુધી
અને ઉપર પણ નવશે યોજન સુધી એટલે ૧૮૦૦ યોજન ઉંચા
અને એક રાજ લાભો પહોંચે છે, જ્યોતિષ દેવના વિમાન
સમભૂતલથી ૭૬૦ થી માટીને નવશે યોજન પર્યંત હોવાથી

તેઓ બધા તીર્થ લોકમા આવેલા છે ત્યાથી એક રાજ ઉચે
 દક્ષિણ દિશામા સૌધર્મ અને ઉત્તર દિશામા ઈશાન એમ બે
 દેવલોક જોડાજોડ (લગડાના આકારે) મરખી સપાટીએ છે ત્યાથી
 એક રાજ ઉચે સનત્કુમાર અને માહેદ્ર એ બે દેવલોક પણ
 દક્ષિણ અને ઉત્તરે જોડાજોડ છે ત્યાથી ઉચે એક રાજમા બ્રહ્મ
 લોક અને લાતક એ બે દેવલોક એક એકની ઉપર કેટલેક અ
 તરે છે ત્યાથી ઉચે એક રાજમા શુક્ર અને સહસ્રાર એ બે દે
 વલોક પણ એક એકની ઉપર કેટલેક અતરે રહેલા છે ત્યાથી
 કેટલેક ઉચે આનત અને પ્રાણત એ બે દેવલોક દક્ષિણ અને ઉ
 ત્તરે જોડાજોડ છે ત્યાથી કેટલેક ઉચે મહાસારથી એક રાજ
 ઉચે આરણ અને અચ્યુત એ બે દેવલોક દક્ષિણ અને ઉત્તરે
 જોડાજોડ છે ત્યાથી એક રાજ ઉચે ચૌદ રાજલોક રૂપ પુરૂષના
 ગણના સ્થાને નવ શ્રેવેયક એક એકની ઉપર અનુક્રમે છે,
 ત્યાથી લગભગ એક રાજ ઉચે પાચ અનુત્તર વિમાન સરખી સપા
 ટીએ છે એટલે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન વચ્ચે છે અને વિજયાદિ
 ચાર વિમાન તેની આશુ બાશુમા ચારે દિશાએ છે તેના ઉપર
 લોકરૂપ પુરૂષના કપાળના સ્થાને સ્ફટિક રત્નની જેવી નિર્મળ
 અર્જુન સુવર્ણ (ધોણુ સોનું) મય સિદ્ધશિલા છે તેના ઉપર
 એક યોજન છેટે આવેલ છે તે છેલા યોજનના ઉપરના ચોવિ
 શમા ભાગ (૩૩૩૩ ધનુષ્ય) જેટલી ઉચાઈવાળા મેત્રમા સિ
 દ્ધના ઝવેરા રહેલા છે

કિંબિપિયા એટલે ચડાગ જેવા હલકી જાતિના દેવો ત્રણ
 પ્રકારે છે ત્રણ પ-યોપમના આયુષ્યવાળા પહેલા કિંબિપિયા દેવો
 પહેલા બીજા દેવલોક નીચે રહે છે અને ત્રણ સાગરોપમના આયુષ્ય

વાળા બીજા કિટિબિયા ત્રીજા દેવલોક નીચે રહે છે અને તેર સાગરોપમના આયુધ્યવાળા ત્રીજા કિટિબિયા છઠ્ઠા દેવલોક નીચે રહે છે લોકાન્તિક દેવો નવ પ્રકારે છે, તેના નામ-સારસ્વત, આદિત્ય, વન્દિ, અરુણ, ગર્દતોય, સુષિત, અવ્યાબાધ, મરૂત અને અરિષ્ટ આ દેવો બધા વિશુદ્ધ સ્વભાવવાળા હોય છે તેઓ સદ્ધર્મના બહુમાનથી અને સસારદુ બધી પીડિત જીવોની દયાવડે તીર્થકરના જન્મ વિગેરે કલ્યાણક્રમે વિવે વિશેષે આનંદ પામે છે, અને દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાવાળા પૂજ્ય તીર્થકરોની સમીપે દીક્ષાના સમય પહેલાં એક વર્ષે જઈને પ્રમત્ત ચિત્તે સ્તુતિ કરે છે અને સકળ જાતુને હિતકર એવું તીર્થ પ્રવર્તાવવા વિનંતિ કરે છે આ પ્રમાણે વિનંતિ કરવાનો તેમનો આચાર છે. આ દેવો બ્રહ્મલોક નામના પાચમા દેવલોકના અરિષ્ટ નામના પ્રતરની આબુબાબુ બાદ્ય (બહારની) અને અભયતર (અદરની) કૃષ્ણરાજ (સચિત્ત અચિત્ત પૃથ્વીમય કાળી શ્રેણી) ના વચ્ચે રહે છે તેમનું આયુધ્ય આઠ સાગરોપમનું હોય છે આ કિટિબિયા અને લોકાન્તિકનો વૈમાનિકમા સમાવેશ સમજવો.

તીર્થકરોદિ વિગ્રિષ્ટ પુરુષવાળા મનુષ્યોને ધન, ધાન્યાદિ વસ્તુને આપનારા દેવો તે તિર્થક જૂલક તેના દશ ભેદ આ પ્રમાણે છે-૧ અન્ન જૂલગા, ૨ પાન જૂલગા, ૩ વસ્ત્ર જૂલગા, ૪ લેણ (ધર) જૂલગા, ૫ યુગ્મ જૂલગા, ૬ ફલ જૂલગા, ૭ પુષ્પફલ જૂલગા ૮ ગયન જૂલગા, ૯ વિદ્યા જૂલગા અને ૧૦ અવિયત્ત જૂલગા એવું આયુધ્ય એક પંચોપમનું હોય છે આ દેવોનો વ્યતરમા સમાવેશ સમજવો.

નારક જીવોને દુ બ દેનારા પરમાધામી દેવોના ૫૬૨ ભેદ આ

પ્રમાણે છે—૧ અળ, ૨ અળરીપ, ૩ રયામ, ૪ રાળલ, ૫ રૂદ્ર, ૬ ઉપરૂદ્ર, ૭ કાળ, ૮ મહાકાળ, ૯ અસિપત્ર, ૧૦ વન, ૧૧ કુલી, ૧૨ વાલુકા, ૧૩ વૈતરણી, ૧૪ ખરસ્વર અને ૧૫ મહા ઘોષ એ ૫૬૨ જાતિના દેવો ભવ્ય છતા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય ■ પૂર્વ જન્મમા સકલિષ્ટ કર્મના યોગે આમુરી ગતિને પામેલા હોવાથી અને તેનો તેવા પ્રકારનો આચાર હોવાથી તે નારકોને અનેક જાતિના દુષ્ટો ઉત્પન્ન કરે છે આ દેવો અસુરકુમાર નિકાયમા ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેનું આયુષ્ય વિગેરે અસુરકુમારની પેઠે જાણવું

ઉપરોક્ત દેવતાના ૧૬૮ લેહ થાય છે આ પ્રમાણે—દશ ભવનપતિ ૧૦, પાચ દિવર જ્યોતિષ્ક અને પાચ ચર જ્યોતિષ્ક ૨૦, વૈતાલ્યને વિષે રહેનારા દશ પ્રકારના તિર્યક જુલક ૩૦, નાગકી જીવોને દુષ્ટ આપનારા ૧૫ પગ્માધામી ૪૫, આઠ પ્રકારના વ્યતર ૫૩, આઠ પ્રકારના વાલુવ્યતર ૬૧, ત્રણ પ્રકારના કિન્નિષિયા ૧૪, નવ લોકાતિક ૭૩, ગાર દેવલોક ૮૫, નવ ત્રૈવેયક ૯૪ અને પાચ અનુત્તર ૬૬ એમ સર્વ મળી નવાણું લેહ થયા એ નવાણું પર્યાયા અને નવાણું અપર્યાયા મળીને ૧૬૮ લેહ દેવતાના થાય છે

સર્વ સસાગી જીવોના ૫૩ લેહ થાય છે તે આ પ્રમાણે—તિર્યચના, ૪૮, નારકીના ૧૪, મનુષ્યના ૩૦૩ અને દેવતાના ૧૬૮ મળી ૫૬૩

આ ૬૬ લેહોમા ૨૫ ભવનપતિના, ૨૬ વ્યતરના, ૧૦ જ્યોતિષીના અને ૩૮ વૈમાનિકના જાણવા ૨૪

અથ જીવના ૫૬૩ ભેદની ઉત્પત્તિ જુદી જુદી રીતે
ઘટાવી છે તેનું કોષ્ટક.

જીવના ભેદ	નારકીના ભેદ-૧૪	તિર્યચના ભેદ-૪૮	મનુષ્યના ભેદ-૩૦૩	દેવતાના ભેદ-૧૬૮	સર્વ મખ્યા ૫૬૩
ભરત ક્ષેત્રમા	૦	૪૮	૩	૦	૫૧
મહાવિદેહમા	૦	૪૮	૩	૦	૫૧
જમ્બુદ્વીપમા	૦	૪૮	૨૭	૦	૭૫
સવણ મમુદ્રમા	૦	૪૮	૧૬૮	૦	૨૧૬
ધાતકી ખડમા	૦	૪૮	૫૪	૦	૧૦૨
કાયાદમિ સમુદ્રમા	૦	૪૮	૦	૦	૪૮
અર્ધ પુષ્કરવર દ્વીપમા	૦	૪૮	૫૪	૦	૧૦૨
અમેલોકમા	૧૪	૪૮	૩	૫૦	૧૧૫
નદીશ્વર દ્વીપ પ્રમુખ	૦	૪૬	૦	૦	૪૬
નદીશ્વર સમુદ્ર પ્રમુખ	૦	૪૬	૦	■	૪૬
તિર્યગ્લોકમા	૦	૪૮	૩૦૩	૭૨	૪૨૩
ઉદ્ધલોકમા	૦	૪૬	૦	૭૬	૧૨૨
મેરુ ગિરિમા	૦	૪૮	૦	૦	૪૮
અગ્નિ દ્વીપમા	૦	૪૮	૩૦૩	૦	૩૫૧
૧૦ દેવલોકમા	૦	૨૦	૦	૪૮	૬૮
૬ રાવેલોકમા	■	૧૪	૦	૧૮	૩૨
લોકમે છેડે	૦	૧૨	૦	૦	૧૨
અલોક ગ્રામમા	૦	૪૮	૩	૦	૫૧
મુડીમા	૦	૧૨	૦	૦	૧૨

નદીશ્વર દ્વીપ અને સમુદ્ર પ્રમુખ-તેઉકાય પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા
વિના તિર્યચગતિના ૪૬

૧૦ દેવલોકમા તેઉકાય પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા વિના એકે-
દ્વિચના ૨૦

૯ ઐવયકે પાચ સૂક્ષ્મ, બાદર પૃથ્વી અને વાયુ એ સાત પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા-૧૪

લોકને છેડે અને મૃદીમા પાચ સૂક્ષ્મ, બાદર વાયુ એ છ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા ૧૭

ભરત, મહાવિદેહ, અધોલોક અને અધોગ્રામમા-ગર્ભજ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા અને સમૃદ્ધિશ્રમ અપર્યાપ્તા મનુષ્ય કુલ ૩

જ છુદ્દોપમા ભરત-ઐરવત-મહાવિદેહ અને છ યુગવીયાના ક્ષેત્રો મગી ૬ ક્ષેત્રના ૨૭ લેહ ધાતકો અને પુષ્કરવદ્ધોપમા તેથી બમણા ક્ષેત્રો ૧૮ તેના ગર્ભજ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા અને સમૃદ્ધિશ્રમ અપર્યાપ્તા મનુષ્ય કુલ ૧૪

લવણમુદ્રમા- ૫૬ અતદ્વીપના ગર્ભજ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા અને સમૃદ્ધિશ્રમ અપર્યાપ્તા મનુષ્ય કુલ ૧૬૮

અધોલોકમા- ૧૦ ભવનપતિ અને ૧૫ યગ્મધામી કુલ ૨૫ તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા મગી ૫૦ લેહ દેવના થાય

તિર્યગ્લોકમા. ૮ વ્યતર ૮ વાણુ વ્યતર ૧૦ તિર્યગ્નૃલક પાચ ચર અને પાચ સ્થિર જ્યોતિષી કુલ-૩૬ તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા મગી ૭૨ લેહ દેવના થાય.

સિદ્ધાઃ પચ્ચદશભેદાઃ તીર્થતીર્થાદિસિદ્ધભેદેન

સિદ્ધા પનરસભેયા, તિત્થાતિત્થાઙ્ગસિદ્ધભેણ,

મુક્તજીવો પદરભેદનાળા તીર્થકર અને અતીર્થકર વિગેરે સિદ્ધના ભેદવડે

એ સંક્ષેપેન જીવવિકલ્પા સમારૂપાતા

एए सखंवेणं, जीवविगप्पा समक्खाया ॥ १५ ॥

એ સંક્ષેપનાં જીવના ભેદો ૩૩ પ્રકારે કહ્યા

સિદ્ધા=સિદ્ધના

પનરસ=૫૦

ભેયા=ભેદો

તિત્થ=તીર્થકર, -જિન સિદ્ધ

અતિત્થા=અતીર્થકર-અજિન

સિદ્ધ વિગેરે

સિદ્ધભેએણુ=સિદ્ધના ભે? કરી

એએ=એ

સ ખેવેણુ=સંક્ષેપથી

જીવવિગપ્પા=જીવના વિકલ્પો(ભેદો)

સમક્ખાયા=૩૩ પ્રકારે કહ્યા

અર્થ—તીર્થકર (જિન) સિદ્ધ અને અતીર્થકર (અજિન) સિદ્ધ વિગેરે સિદ્ધના ભેદવડે કરી મુક્ત જીવો પદર ભેદનાળા છે એ જીવના ભેદો મંક્ષેપથી ૩૩ પ્રકારે કહ્યા છે ૨૫

વિવેચન—અથકારે બીજી ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં મુક્ત અને સસારી એમ બે પ્રકારના જીવભેદ બતાવ્યા હતા ત્યાં ‘મુક્ત’ પ્રથમ કહ્યા છતાં તેનું વર્ણન પાછળ આપે છે તે એમ સૂચવે છે કે “ સસાર-વાસ લોગવ્યા પછી જ જીવની મુક્તિ થાય છે મુક્ત જીવો સર્વ પ્રકારના સાસારિક વ્યવહારથી રહિત હોય છે ” ક્ષણ કર્યા છે મર્વ કર્મો જેણે એવા (સર્વ કર્મથી રહિત) સિદ્ધ જીવોના પદર ભેદ છે તે આ પ્રમાણે—તીર્થ શબ્દે અહીં તીર્થકર એટલે જિન-

સિદ્ધ લેવા તીર્થકર પદ પામીને સિદ્ધ થાય તે જિન સિદ્ધ ૧ તીર્થકર પદ પામ્યા વિના સામાન્ય કેવળીપણે સિદ્ધ થાય તે અજિન સિદ્ધ ૨ અહીં ગાથામા આ જે લેદ કહેલ છે અને આદિ શબ્દથી બીજા તેર લેદ લેવાના છે ચતુર્વિધ સઘ અથવા પ્રથમ ગણધર ૩૫ તીર્થ^૧ પ્રવર્ત્યા પછી ને (ગણધર પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે તીર્થ મિદ્ધ ૩ તીર્થ પ્રવર્ત્યા પહેલાં (મરૂદેવી પ્રમુખ^૨) અથવા તીર્થનો વિરોધ થયા પછી જાતિસ્મરણાદિ વડે ને સિદ્ધ થયા તે અતીર્થનિદ્ધ ૪ ગૃહસ્થના વેષમા કેવળ જ્ઞાન પામી ને (જરત ચકવર્તિ પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે ગૃહલિંગસિદ્ધ ૫ તાપમ પ્રમુખ અન્ય દર્શનીને વેપે ને (વ ડલચિરી પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે અન્યવિગ્ર સિદ્ધ જ્યારે અન્ય લિંગીને લાવથી સમ્યક્તનાદિ પ્રાપ્ત થવાથી કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને તે મમયે કાળ કરે ત્યારે જ અન્યલિંગસિદ્ધ ઠહેવાય, અન્યથા નો પોતાનું આયુષ્ય જ્ઞાનવડે લાખા વખતનું જાણે તો તે સાધુવેષજ ધાન્ય કરે ૬ સાધુના વેપે ને મોક્ષે જાય તે સ્વલિંગસિદ્ધ ૭ સ્ત્રી લિંગે ને (અદનખાળા પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, અહીં સ્ત્રીલિંગ વેદ ૩૫ (પુરુષની ઈચ્છા ૩૫) નહિ, પણ ગરીરના આકારરૂપ સમજવું ૮ પુરુષલિંગે ને (ગૌતમ પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે પુરુષલિંગસિદ્ધ ૯ નપુસકલિંગે ને (ગાગેય પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે નપુસકલિંગ સિદ્ધ ૧૦ કૈાલ પણ પદાર્થને દેખી

૧ તીર્થંતે તરાય સસાર સસાર અનેન ને વડે હતિ તીર્થમ્

૨ મરૂદેવીના મિદ્ધિગમનકાળે તીર્થ ઉત્પન્ન થયું નહોતું અને તીર્થ વિરોધે સુવિધિનાય પ્રમુખ તીર્થકરેના સાત આતરામાં થયેલ તે વખતે મોક્ષે ગયેલા તે પણ અતીર્થ સિદ્ધ

બાધ પામી ચારિત્ર લઈ જે (કરકડુ પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે પ્રત્યેક
 બુદ્ધસિદ્ધ ૧૧ ગુરૂના ઉપદેશવિના પોતાની મેળે બાધ પામી જે
 (કપીલ પ્રમુખ) મોક્ષે ગયા તે સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ ૧૨ ગુરૂના ઉપ
 દેશથી બાધ પામી મોક્ષે ગયા તે બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ ૧૩ એક
 એક સમયે એક એક (મહાવીર દેવની પેઠે) મોક્ષે જાય તે
 એક સિદ્ધ ૧૪ એક સમયમાં અનેક (ઝપલ દેવની પેઠે)
 મોક્ષે જાય તે અનેક સિદ્ધ ૧૫

તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બે લેહમાં સર્વ લેહનો અત-
 લાવ થાય છે તોપણ એ બે લેહ કહેવા માત્રથી બીજા લેહનું
 જ્ઞાન થતું નહિ હોવાથી બીજા લેહો કહેવામાં આવ્યા છે સિદ્ધિ
 પદને પ્રાપ્ત થયેલા સઘળા જીવોમાં ઠોઠ જાતની ભિન્નતા નહિ
 હોવાથી એકજ લેહ છે, પરંતુ આ પદ લેહ જે આપવામાં આ-
 વ્યા છે તે તેની પૂર્વ અવસ્થા આશ્રયી બાંધવા એ પ્રકારે સ સારી
 અને મુક્ત એમ બે પ્રકારના જીવોના લેહો રૂઠે પ્રકારે સંક્ષેપ
 વી કહ્યા જીવો તો ડેટલાક અસંખ્યાત અને કેટલાક અનંત
 છે પરંતુ તેની જાતિદ્વારા લેહ કહ્યા તેથી મંથરે કહ્યા એમ
 જણાવ્યું છે ૨૫

एतेषा जीवाना शरीर (प्रमाण) आयुःस्थितिः स्वकाये (स्थितिः)
 एएसिं जीवाणं, शरीरमाउठिई सकायस्मि,

એ જીવોના શરીરનું પ્રમાણ, આયુષ્ય, સ્વકાયસ્થિતિ

પ્રાણયોનિપ્રમાણ યેષાં યદસ્તિ તદ્ ભણિષ્યામ.
પાણાજોળીપ્રમાણ, જોસિ જં અસ્તિ ત ભણિમો ॥ ૨૬ ॥

પ્રાણુ અને યોનિનુ પ્રમાણ જેઓનુ જેટલુ છે તે કહીશુ

એએસિં જીવાણુ=એ જીવોનુ

મર્મીર=શરીરનુ પ્રમાણ

આહિ=આયુષ્યની

ઠિં=મિથિતિ

સમય મિ=સ્વકાય મિથિતિ

પાણા=પ્રાણુ

જોહી=યોનિનુ

પ્રમાણ=પ્રમાણ

જેસિં=જેમનું

જ=જેટલું

અસ્તિ=છે

ત લખિમો=તેટલુ - કહીશુ

અર્થ—એ જીવોના શરીરનું પ્રમાણ, આયુષ્ય મિથિતિ,
-સ્વકાય મિથિતિ, પ્રાણુ અને યોનીનુ પ્રમાણ, જેઓનું જેટલુ
તેટલુ કહીશુ ૨૬

વિવેચન—એ પૂર્વે એકેદ્રિયાદિક જીવો વર્ણવ્યા તેઓના
શરીરનું પ્રમાણ ૧, જલન્ય (જોધામા જોધુ) અને ઉત્કૃષ્ટ (વ
વાઝેમા વધારે) આયુષ્યની મિથિતિ ૨, પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવો મરણ
પામી તેને તે નિતિમાત્ર કેટલા કાળ સુધી ઉત્પન્ન થાય તે સ્વકાય
મિથિતિ, તેનું પ્રમાણ ૩, જે વડે જીવાય (જીવધારણુ લક્ષણુ) તે
પ્રાણુ ઇન્દ્રિય વિગેરે દશ છે, તેનું પ્રમાણ ૪, યોગગી લાળ યોનિ
(ઉત્પત્તિ સ્થાન) ૫ તે માહેથી કયા જીવોને કેટલી યોનિઓ છે,
એમ કહેલુ તે યોનિપ્રમાણ ૫ એમ પાંચ ગાનતનુ પ્રમાણ જે
જે જીવોનું જેટલુ છે તેટલુ કહીશુ. અહીં પ્રમાણ શબ્દનો સર્વત્ર
સંબંધ છે ૨૬

૧. શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનું દાર. (એકે દ્રિયનું)

અક્ષલાસદ્ગયેયમાગઃ શરીરમેકેન્દ્રિયાણા સર્વેષા

અંગુલઅસંસ્પર્શમાગો, સરીરમેગિદિયાણ સર્વેસિ,

અશુલના અમખ્યાતમા ભાગ નેટલુ ગરીઃ એકે દ્રિયોનું સન

યોજનસહસ્ત્રમાધિક નવર પ્રત્યેકવૃક્ષાણા

જોયણસહસ્ત્રમાહિય, નવર પત્તેયસ્ત્રકાણ ॥ ૨૭ ॥

એક હજાર ચોત્તરની અધિક, એટલું વિગેષ પ્રત્યેક વનસ્પતિનું

અંગુલ=અંગળના

અસખ્ય=અમખ્યાતમા

ભાગો=ભાગ નેટલું

સરીર=શરીરનું પ્રમાણ

સર્વેસિ એગિન્દ્રિયાણ=સર્વે એક-

દ્રિય જીવોના

તેયણુ=યોજન

સહસ્ત્ર=હજાર

અદિય=અધિક

નવર=વિગેષ

પત્તેય ૩૭ખ્યાણ=પ્રત્યેક વનસ્પતિનું

અર્થ—સર્વ એકે દ્રિય જીવોનું શરીર અશુલના અમખ્યાતમા ભાગ નેટલું છે, પણ એટલું વિગેષ છે કે પ્રત્યેક વનસ્પતિઠાયનું શરીર એક હજાર ચોત્તરથી અધિક છે ૨૭

વિવેચન—હવે શરીરનું પ્રમાણ કહે છે—શીર્યંતે તન્ ગગરમ્ એટલે વળતો વળત હાથ કે કૃદ્ધિઠારા જેના સ્વરૂપનો નાશ થાય તે શરીર નર્વ એકે દ્રિય જીવોનું શરીર અશુલના અમખ્યાતમા ભાગ નેટલું આમાન્યથી કહેતું છે પણ મગ્ધણી સૂત્રમા વિશેષ પછે આ રીતે કહે છે—“સૂક્ષ્મ નિગોહ” (સાધારણ વનસ્પતિ

૧ સાધારણ વનસ્પતિના અનતા જીવોનું એક શરીર હોવાથી અહીં નિગોહ શબ્દ અનતા સાધારણ વનસ્પતિ જીવોનું ગરીઃ એવો અર્થ લેવો અને અનત જીવોનું એક શરીર હોવાથી જીવો અનતા હોવા છતાં શરીર અસખ્યાતાનું મમજના

કાય) નું અશુભના અસખ્યાતમા ભાગનું શરીર હોય, તેનાથી અમખ્યગુણ સૂક્ષ્મ વાયુનું, તેનાથી અસખ્યગુણ સૂક્ષ્મ અગ્નિનું, તેનાથી અસખ્યગુણ સૂક્ષ્મ અપ્કાયનું, તેનાથી અમખ્યગુણ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનું, તેનાથી અમખ્યગુણ બાદર વાયુનું, તેનાથી અમખ્યગુણ બાદર અગ્નિનું, તેનાથી અસખ્યગુણ બાદર અપ્કાયનું, તેનાથી અસખ્યગુણ બાદર પૃથ્વીકાયનું અને તેનાથી અમખ્યગુણ બાદરનિગોઠનું ” સૂક્ષ્મ નિગોઠ કરતા અનુક્રમે એક એકથી અસખ્યાતગુણ બીજા નવ પ્રકારના જીવોનું શરીર હોય છે છતાં તે સર્વનું અશુભના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલું જ છે. જેમકે અસખ્યાતાના અમખ્યાત ભેદો છે. અત્યેક વનસ્પતિનું શરીર એક હજાર યોજનથી ઠીકે અધિક છે આ ઠીકૃષ્ટ માન સમુદ્ર વિગેરે જળાગયોમા ઉત્તેજ અશુભના માપથી હજાર યોજન ઉડા પાણીમા કમળની નાળ (દાડી) હોય છે તેનું જાણવું તથા અગ્નિ દ્વીપની બહાર એવી મોટી વેલો પણ હોય છે સમુદ્ર અને દ્રહ વિગેરેનું માપ પ્રમાણશુભે ^૧ કહેલ છે અને શરીરનું માપ ઠીકે ધાશુભે કહેલ છે તેથી ઉત્તેજાશુભના માપે હજાર યોજન ઉપરાંત ઉડા પાણીમા જે કમળ હોય તે શ્રીદેવીના કમળની પેઠે પૃથ્વીકાયના સમજવા, એટલે તેનો આકાર કમળ જેવો હોય પણ તે પૃથ્વીકાય જીવોથી જાણેલું હોય છે.

પૃથ્વીકાય વિગેરે પાંચે પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવોના અસખ્યાતા શરીરો એકત્ર થાય તો પણ ચર્મચમુવડે દેખી શકાતા નથી, અને પૃથ્વીકાયાદિ ચાર પ્રકારના બાદર જીવોના અસખ્ય શરીર

૧ પ્રમાણાનુ ઉત્તેજાશુભથી માગશે ગણું મોટું હોય ■ ૨ ચાનુ માપ થાત છે તે આઠ આડા જવનું આગળ

એકત્ર હોય તો દેખી શકાય છે એક લીલા આબળા પ્રમાણુ
પૃથ્વીકાયમા જેટલા છવો કહેલા છે તેઓ ને ચરસવ જેવડી
કાયા કરે તો જ બુદ્ધીપમા મમાર્થ શકે નહિ એક પાણીન
બિહુમા જિનેશ્વરોએ જેટલા છવો કહેલા છે તેઓ પાગેવા જે-
વડી કાયા કરે તો જ બુદ્ધીપમા મમાર્થ શકે નહિ ઇત્યાદિ ૨૭
નિકલે દ્રિયની અવગાહના.

દ્વાદશ યોજનાનિ ત્રિણ્યેવ ગવ્યુતાનિ યોજન ચ અનુક્રમશઃ
વારસજોયણ તિન્નેવ, ગાડઆ જોયણ ચ અણુક્રમસો;

ખાર યોજન ત્રણજ ગાઉ યોજન અને અનુક્રમે

દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયદેહસ્યોન્નચત્વરમ્

વેદંદ્રિયત્તેદંદ્રિય-ચતુરિદ્રિયદેહમુચ્ચત ॥ ૨૮ ॥

બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના શરીરની ઉચ્ચાઈ

ખારમ=માર

જોયણ=યોજન

તિન્નેન=ત્રણજ

ગાઉઆ=ગાઉ

જોયણ=એક યોજન.

અણુક્રમસો=અનુક્રમે

દેહ=શરીરનું

ઉચ્ચત=ઉચ્ચપણ

અર્થ — બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય છવોના
શરીરની ઉચ્ચાઈ અનુક્રમે ખાર યોજન, ત્રણ ગાઉ અને એક
યોજન નીચી ૨૮

વિવેચન — વય ભૂરમણાદિ સમુદ્રને વિષે ઉત્પન્ન થતા શ ખ
તથા અદીદીપના થતા અલસીયા જેના ઉપર ચક્રવર્તીની જેનાનો
પડાવ હોય તે વખતે ને અણસીયું મરી જાય તો તેની જેના પછી ખા-
ડામા પડે છે વિગેરે બેઇન્દ્રિય છવોના શરીરની ઉચ્ચાઈ (લંબાઈ) ખાર
યોજન, અદીદીપની ઘડારના દીપોને વિષે ઉત્પન્ન થનારા કા-

નખનુરા વિગેરે તેષદ્રિય જીવોના શરીરની ઉચ્ચાઈ (લઘાઈ) પણ
ગાઉ અને અહીંદ્રીપ બહારના દ્વીપોને વિષે ઉત્પન્ન થનારા ભ્રમર
વિગેરે ચૈરિદ્રિય જીવોના શરીરની ઉચ્ચાઈ (લઘાઈ) ચાર ગાઉ
હોય છે. અહીં બેષદ્રિય વિગેરે જીવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહેવ
છે અને તેવી અવગાહનાવાળા જીવો અહીંદ્રીપની બહાર પણ હોય
કે અહીંદ્રીપમાં ઉત્પન્ન થના વિદેદ્રિય જીવોની અવગાહના
બહુ અંપ હોય છે અહીં ઉચ્ચાઈ શબ્દે લઘાઈ સમજવી ૨૮
નારકીની અવગાહના.

પચ્ચશતપનુ'પ્રમાણા નૈરયિકા સસમ્યા યૃથિવ્યા
ધણુસયપંચપમાણા, નૈરઙ્કયા સત્તમાઙ્ક પુઢવીણ,
પાચશે ધનુષ્યની ઉચ્ચાઈવાળા, નારકજીવો માત્રની નરક પૃથ્વીમાં
તતો ઝડાંદોના જેવા રત્નપ્રમા યાવત્
તતો અદ્ધદૂણા, નેયા રયણપ્પહા જાવ ॥ ૨૯ ॥

તે કરતા અર્ધ અર્ધ જોડા પ્રમાણવાળા બાલવા રત્નપ્રમા સુધી

વણુ=ધનુષ્ય	}	તતો=તે કરતા
સયપ ચ=પાંચશે		અદ્ધદૂણા=અર્ધા અર્ધા જોડા
પમાણા=પ્રમાણવાળા		નેયા=અણુવા
નૈરઙ્કયા=નારકીઓ		રયણપ્પહા=રત્નપ્રમા
સત્તમાઙ્ક=સાતમી.		જાવ=જ્યા સુધી

પૃથ્વીએ=પૃથ્વીને વિષે

અર્થ — પાચશે ધનુષ્યની ઉચ્ચાઈવાળા નારક જીવો સા
તમી નરક પૃથ્વીને વિષે અને તે કરતા અર્ધ અર્ધ જોડા
પ્રમાણવાળા નારક જીવો રત્નપ્રમા મયેત બાણવા ૨૯

વિવેચન—તમન્નમ પ્રભા નામની માતમી નગ્ન પૃથ્વીને વિગે
 થનારા નારક જીવોના શરીરનું પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ પાચશે ધનુષ્ય હોય છે
 તે પૃથ્વી વ્યુત્ક્રમે (ઉલટા ક્રમે) રત્નપ્રભા પર્યંતના નારક જીવોનું
 પ્રમાણ અર્ધુ અર્ધુ બાણુલુ એટલે છઠ્ઠો તમ પ્રભા પૃથ્વીના નાર-
 કોનું અઢીસે ધનુષ્ય, પાચમી વૃક્ષપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનું મના
 નો ધનુષ્ય, ચોથી પદ્મપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનું સાડી પાસઠ ધ
 નુષ્ય, ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનું મવા એઠીગ ધનુષ્ય
 બીજી ગર્કશપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનું સાડા પદ્મ ધનુષ્ય
 બાર આગળ અને પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનું શરીર
 પોણા આઠ ધનુષ્ય અને ૭ આગળ હોય છે આ શરીરની ઉચ્ચાકનું
 માપ દત્તેધાણુલે ગણવાનું છે આ ગરીરપ્રમાણ નારક જી-
 વોના નાલાવિઠ શરીરનું ઉત્કૃષ્ટ નાણુલુ ઉત્તર વૈકિય શરીર તા
 પૂર્વેક્ષ્ત મૂળ ગરીર કળના દરેકને ગમણુ ગમણુ નાણુલુ નગ્ન
 પૃથ્વીના દરેક પ્રાણે જોડાવણુ ગરીરનું પ્રમાણ હોય છે તે
 મગ્નહણી વિગેરે યથોચી બાણુલુ રહ

ગર્ભજી તિર્યચની અનગાહના.

યોજનસદસમાના મત્સ્યા ઊરગાથ ગર્ભજા મયન્તિ ।

જોયણસહસ્તમાણા, મહા ઊરગા ય ગવ્જયા હુતિ,
 હબર યોજનના પ્રમાણનાથા મત્સ્ય ઉર પરિસર્પ ગર્ભજ હોય છે
 ધનુ.પૃથ્વત્વ પાણિપુ મુજપરિસર્પોણા ગવ્યૂતપૃથ્વત્વમ્

ધણુહપુહુત્ત પક્ષિસુ, મુઅચારી ગાઉઅપુહુત્ત ॥ ૩૦॥
 ધનુષ્ય પૃથ્વત્વ પક્ષીઓનું ભુજપરિસર્પિણ ગાઉ પૃથ્વત્વ

જોયણ=યોજનના

સહુરસ=હજાર

માણા=માન-પ્રમાણવાળા

મર્યાદા=મત્સ્ય, માપવા

ઉરગા=ઉર પરિસર્પ

ગાઉપરિસર્પ=ગર્ભજ

હુતિ=જે

ધણુઅ=ધનુષ્ય.

પુહુત્ત=પૃથક્ત્વ, બેથી નવ સુધી

પ-ખીમુ=પક્ષીનુ

ભુયચારી=ભુજપરિસર્પનુ

ગાઉઅપુહુત્ત=ગાઉ પૃથક્ત્વ

અર્થ — ગર્ભજ મત્સ્ય (જળચર) અને ગર્ભજ ઉર પરિસર્પ હજાર જોજનના પ્રમાણવાળા હોય છે ગર્ભજ પક્ષીઓનું શરીરપ્રમાણ ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ (બેથી નવ પરિત) અને ગર્ભજ ભુજપરિસર્પનું ગાઉ પૃથક્ત્વ બાણુ ૩૦

વિવેચન—ગર્ભજ અને મમ્મર્ચિમ મત્સ્ય (જળચર) અને ગર્ભજ ઉર પરિસર્પના શરીરનું પ્રમાણ એક હજાર યોજન હોય છે આવા મોટા મત્સ્યો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને વિષે થાય છે, અને આવા ઉત્કૃષ્ટ શરીરવાળા ઉર પરિસર્પો અઢી દ્વીપની બહારના દ્વીપોમા હોય છે મત્સ્ય શબ્દ કહેવા વડે બાબ જળચર હોયો પણ હોવા ચ શબ્દથી મમ્મર્ચિમ મત્સ્યનુ શરીર પણ એક હજાર યોજન કહેવું ગર્ભજ પક્ષીઓના શરીરનું પ્રમાણ ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ (બેથી નવ ધનુષ્ય) હોય છે અને નોળીયા વિગેરે ગર્ભજ ભુજપરિસર્પનું પ્રમાણ ગાઉ પૃથક્ત્વ હોય છે ૩૦

મમ્મર્ચિમ તિર્યચની અનગાહના.

સ્વચરાણા ધનુ પૃથક્ત્વ શુજગાના લરગાણા ચ યોજનપૃથક્ત્વ
સ્વચરા ધણુહપુહુત્ત, ભુયગા ઉરગા ચ જોયણપુહુત્ત,
પક્ષીઓનુ ધનુષ્યપૃથક્ત્વ ભુજપરિસર્પનુ ઉર પરિસર્પનુ યોજનપૃથક્ત્વ

ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમાત્રા* સમૂર્છિમાચતુષ્પદા મણિતાઃ

ગાડઅપુહુત્તમિત્તા, સમુચ્છિમા ચતુષ્પયા મણિયા ॥૩૧॥

ગાડિપૃથક્ત્વના પ્રમાણવાળા સમૂર્છિમ ચતુષ્પદો કહ્યા છે	
ખયરા=ખેચરનું	ગાડિઅપુહુત્તમિત્તા=ગાડિપૃથક્ત્વ
ભુયગા=ભુજપારિમર્પનું	માન
ધણહુપુહુત્ત=ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ	સમુચ્છિમા=સમૂર્છિમ
ઉરગા=ઉર પરિસર્પનું	ચતુષ્પયા=ચાર પગવાળા
ભેયણ પુહુત્ત=યોજન પૃથક્ત્વ	ભણિયા=કહ્યા છે

અર્થ — સમૂર્છિમ પક્ષી અને ભુજપરિસર્પનું ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ શરીર પ્રમાણ બાણુ અને સમૂર્છિમ ઉર પરિસર્પનું યોજન પૃથક્ત્વ શરીર પ્રમાણ બાણુ ગાડિ પૃથક્ત્વ પ્રમાણવાળા સમૂર્છિમ ચતુષ્પદ કહ્યા છે ૩૧

વિવેચન—સમૂર્છિમ પક્ષીઓ અને સમૂર્છિમ ભુજપરિ-
મર્પના ગરીરનું પ્રમાણ ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ હોય છે સમૂર્છિમ ઉર
પરિસર્પના ગરીરનું પ્રમાણ યોજને પૃથક્ત્વ હોય છે અને સમૂ-
ર્છિમ ચતુષ્પદના ગરીરનું પ્રમાણ ગાડિપૃથક્ત્વ હોય છે કેટ-
લાએક પુસ્તકોમાં ઉરગા મુયગાય જોયણપુહુત્ત એવો પાઠ છે, તે
મુજળ ભુજપરિમર્પનું ગરીર યોજનપૃથક્ત્વ થાય છે પણ તે
વિચારવા યોગ્ય છે, કેમકે એ પાઠ લેતા પ્રજ્ઞાપના અને અગ્રહણી
વિગેરે સૂત્રો માથે વિરોધ આવે છે ૩૧

ગર્હજ ચતુષ્પદ અને મનુષ્યની અનગાહના

પદ્મગવ્યૂતાપચ ચતુષ્પદા ગર્મજા મુણિતવ્યા (મન્તવ્યાઃ)

છન્નેવ ગાડઆહ, ચતુષ્પયા ગવ્મયા મુણેયવા,

ગાડિના પ્રમાણ } ચતુષ્પદો ગર્હજ માનના
નાળા નિશ્ચે }

ક્રોશતિ ચ મનુષ્યા ઉત્કૃષ્ટશરીરમાનેન
કોસતિગ ચ મણુસ્તા, ઉક્કોસ સરીરમાણેણ ॥૩૨॥

૧૫૫ ગાઉ અને મનુષ્યો	ઉત્કૃષ્ટથી શરીરના પ્રમાણ વડે
ક્ર-ચેન=નિશ્ચયે ૭	તિગ=ત્રણ
ગાઉઆર્=ગાઉના પ્રમાણવાળા	મણુસ્તા=મનુ ૫
અઉપ્પયાગ-લક્ષ્યા=ગર્ભજ ચતુષ્પદો	ઉક્કોસ=ઉત્કૃષ્ટ
મુણેયના=જાણવા	સરીરમાણેણ=શરીરના પ્રમાણવડે
કોસ=ગાઉ	

અર્થ—ગર્ભજ ચતુષ્પદો નિશ્ચયે ૭ ગાઉના પ્રમાણવાળા
માનવા, અને ગર્ભજ મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટથી શરીરના પ્રમાણવડે ત્રણ
ગાઉ જાણવા ૩૨

વિવેચન—ગર્ભજ ચતુષ્પદોના શરીરનું પ્રમાણ ૭ ગાઉ
ટોચ છે, એવા મોટા હાથીઓ દેવકુરૂ તથા ઉત્તરકુરૂને વિષે ઉત્પન્ન
થાય તે ગર્ભજ મનુષ્યોના શરીરનું પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉ
હોય છે, આવા ઉચા શરીરના મનુષ્યો દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ
નામના યુગવીયાના ક્ષેત્રમાં તેમજ લગ્ન અને ઔશવત ક્ષેત્રમાં
સુખમસુખમાં નામના પહેના આશમાં ઉત્પન્ન થાય છે ૩૨

દેવતાઓની અવગાહના

ईशानान्तमुखा रत्नय सप्त भवन्ति उच्चत
ईसाणत सुराण, रयणीओ, सत्त हुति उच्चत

ઈશાન દેવો- પર્વતના } હાથ માત હોય છે ઉચ્ચ
દેવોની

* યોસતિગુચ્ચ (ત્રણ ગાઉ ઉચ્ચ) इति पाठान्तरे

દ્વિકદ્વિકદ્વિકચતુષ્કઞ્ચેવેયકાનુત્તરેષુ एकैकपरिहानिः

દુગદુગદુગચતુર્ગેવિજ્જણુત્તરેશ્ચિક્ષ્ણપરિહાણી ॥૩૩॥

બે બે, બે અને ચાર દેવલોકે એવેયકે । એક એક હાથ ન્યૂન
અને અનુત્તર વિમાનમા

૬ સાણુત=(બીન્) ઇશાન દેવલોકે પર્યત

ચુરશ=દેવતાઓની

૨ થણીઓ=હાથ

મત=સાત

હુ નિ=હાથ છે

૬ થણ=૬ આંગ

દુગ=બે દેવલોક

ચરિ=ચાર દેવલોક

એવિન્ન=(નવ) એવેયક

અણુત્તરે=(પાચ) અનુત્તરમા

ઈક્ષિન્ન=એક એક

પરિહાણી=ઓગી કરવી

અર્થ — ઇશાન દેવલોકે પર્યતના દેવોની શરીરની ૮ આઈ સાત હાથ હાથ છે તે પછી બે બે, બે અને ચાર દેવલોકે, નવ એવેયકે અને અનુત્તર વિમાનને વિષે શરીરની ઉંચાઈ એક એક હાથ ઓછી જાણવી ૩૩

વિવેચન — ઇશાન દેવલોકે પર્યત એટલે બ્રહ્મપતિ, ચતુર, જ્યોતિષ્ઠ, ૫૪૨ પરમાધામી, દશ તિર્યગજલક, પ્રથમ ઠિંબી પીયા અને મૌધર્મ ઇશાન દેવલોકના દેવોના શરીરની ઉંચાઈ ૭ હાથ હાથ છે તે પછી એક એક હાથ વટાડતા જુદા એટલે સનહુમાર અને માહેક દેવલોકે તેમજ બીન્ કિન્નીપીયાનું ૬ હાથ, પ્રસલોક અને લાનકે તેમજ નન લોકાતિ અને ત્રીજા કિન્નીપીયાનું પાચ હાથ, શુક અને સહસ્રાણે ચાર હાથ, આનત પ્રાણુત, આરણુ અણુત દેવલોકે ત્રણ હાથ, નવ એવેયકે બે હાથ અને પાચ અનુત્તર વિમાને એક હાથ દેવોના શરીરની ઉંચાઈ જાણવી આ શરીરનું પ્રમાણ મર્વ જીવોનું ઉત્પેદાશુવના

માપે જાણુવું આ દેવતાના શરીરનું પ્રમાણ સવધારણીય (મૂળ) શરીરનું સમજવું, ઉત્તર વૈક્રિય શરીરનું પ્રમાણ તો સર્વનું એક લાખ યોજન હોય છે ઐવેયક અને અનુત્તરવાસી દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર નથી, તેઓને શક્તિ છે છતાં પણ પ્રયોજનના અભાવે તેઓ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરતા નથી જઘન્ય અવગાહના ઉત્પત્તિ મમયે એકેદ્રિય વિદ્વેદ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યની અશુભનો અસખ્યાતમો ભાગ અને દેવતા અને નારદીની અવગાહના પણ અશુભનો અસખ્યાતમો ભાગ હોય છે ૩૩

૨. ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યનું દ્વાર (એકેદ્રિયનું)

દ્વાવિંશતિ* પૃથિવ્યા સપ્ત અપ્કાયસ્ય ત્રીણિ વાયુકાયસ્ય
ધાવીસા પુઢવીષ, સત્તય આડસ્સ તિન્નિ વાડસ્સ

ખાવીશ પૃથ્વીકાયનું સાત અપ્કાયનું ત્રણ વાઉકાયનું
વર્ષસહસ્રા. દશ તરુગણના તેજસ્કાયસ્ય ત્રીણિ અહોરાત્રિ આયુ*
વાસસહસ્સા દસ તરુ-ગણાણ તેજ તિરત્તાજ ॥ ૩૪ ॥

હજારવર્ષ દશ પ્રત્યેક વનરપતિ-તેડિકાય ત્રણ અહોરાત્રિ આયુષ્ય
ના સમૂહનું

ખાવીસા=ખાવીશ
પુઢવીષ=પૃથ્વીકાયનું
સત્તય=સાત
આડસ્સ=અપ્કાયનું
તિન્નિ=ત્રણ
વાડિસ્સ=વાયુકાયનું
વાસ=વર્ષ

સહસ્સા=હજાર
દશ=દસ
તરુ=પ્રત્યેક વનરપતિના
ગણાણ=સમૂહનું
તેજિ=તેજકાયનું
તિરત્તા=ત્રણ અહોરાત્રિ
આઉ=આયુષ્ય

અર્થ—પૃથ્વીકાયનું બાવીશ હજાર વર્ષ, અપ્કાયનું માત્ર હજાર વર્ષ, વાઉકાયનું ત્રણ હજાર વર્ષ, પ્રત્યેક વનસ્પતિના મમ્બૂનું દશ હજાર વર્ષ અને તેઉકાયનું ત્રણ અહોરાત્રિ આયુષ્ય જાણવું ૩૪

વિવેચન—હવે આયુષ્યની મિથિતિ કહે છે—એક ભવથી બીજા ભવમા સંક્રમણ કરતા (જતા) જીવોને નિશ્ચય ઉદય આવે તે આયુષ્ય યામમહસ્તા શબ્દનો મળધ દરેકની માથે હોવાથી પૃથ્વીકાય જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બાવીશ હજાર વર્ષ, અપ્કાય જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય સાત હજાર વર્ષ, વાયુકાય જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ હજાર વર્ષ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષ જાણવું તેઉકાયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ અહોરાત્રિનું જાણવું એ મર્વેનું જઘન્ય આયુષ્ય અત્યુર્ધૂર્ત જાણવું ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય વચ્ચેની આયુષ્ય મિથિતિ તે મધ્યમ મિથિતિ જાણવી અહીં પ્રયત્નરે પૃથ્વીકાયની મિથિતિમા તત્ત્વમતા બતાવી નથી તો પણ બીજા પ્રયત્ની કહીએ ડીએ—મુ વાગી પૃથ્વી, શુદ્ધ પૃથ્વી (કુમાર મૃત્તિકા), રેતી, મણિરસ, પત્થરના કાકરા અને કંકણ પૃથ્વીનું આયુષ્ય અનુક્રમે એક હજાર, બાર હજાર, ચૌદ હજાર, મોળ હજાર, અઠાર હજાર અને બાવીશ હજાર વર્ષ હોય છે ૩૪

વિક્ષેપિયનુ આયુષ્ય

वर्षाणि द्वादशआयुः द्वीन्द्रियाणां त्रीन्द्रियाणां तु
वासाणि चारसाऊ, विइंदियाण तिइंदियाणं तु,
वर्षां पार आयुष्य, બેધદ્રિયોનું તેજદ્રિયજીવોનું તો
एकोनपञ्चाशन्नानि चतुरिन्द्रियाणां तु पण्मासा

અડળાપન્નાદિનાઈં, ચતુરિન્દ્રિય તુ છમ્માસા ॥૩૫॥

એકાદશપચાસ દિવસ ચૌન્દ્રિયોનું નિશ્ચય ૭ મહીના

નાસાણિ=વગમ

બારસ=બાર

આયુષ્ય=આયુષ્ય

મિત્રદિયાણુ=મેઝદ્રિય જીવોનું

તિત્રદિયાણુ=તેઝદ્રિય જીવોનું

તુ=તો

અહિણાપત્ર=ઓગણપચાસ

દિવાર્જિ=દિવસ

ચરિરદીણુ=ચરિરદ્રિય જીવોનું

હમ્માસા=૭ મહીના

અર્થ — જોઈદ્રિયનું બાર વર્ષ, તેઈદ્રિયનું ઓગણપચાસ દિવસ અને ચૌરિદ્રિયનું છ માસ આયુષ્ય જાણવું ૩૫

વિવેચન — આયુષ્ય શબ્દનો સબધ દરેકની સાથે હોવાથી જોઈદ્રિય જીવોનું બાર વર્ષ, તેઈદ્રિય જીવોનું ઓગણપચાસ દિવસ અને ચૌરિદ્રિય જીવોનું છ માસ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય જાણવું એ મર્મ જીવોનું જઘન્ય આયુષ્ય અતર્ક્યુર્ત હોય છે ૩૫

દેવ નાન્દો ગર્જન્ ચતુષ્પદ તિર્યચ અને મનુષ્યનુ આયુષ્ય
સુરનૈરાપેક્ષાણા સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટા સાગરોપમાણિ ત્રયસ્વિચત્
સુરનેરઢયાણ ઠિર્ઠ, ઉક્ષોસા સાગરાણિ તિત્તીસ,
૨૧ અને નારકોની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ માગરોપમ તેનીસ
ચતુષ્પદતિર્યચમનુષ્યાણા, ત્રીણિ ચ પલ્યોપમાણિ મયન્તિ
ચતુષ્પયતિરિયમણુસ્સા, તિન્નિ ચ પલિઓવમા હુતિઃ ૩૬

ચતુષ્પદતિર્યચ અને મનુષ્યની ત્રણ અને પચોપમ હોય છે

સુર=દેવતા

નેમ્યાણ=નાગની

ઠિર્ઠ=સ્થિતિ

ઉક્ષોસા=ઉત્કૃષ્ટ

સાગરાણિ=સાગરોપમ.

તિત્તીસ=તેનીસ

ચતુષ્પય=ચારપગવાગા

તિરિય=તિર્યચ (અને)

મણુસ્સા=મનુષ્યની

તિન્નિય=ત્રણ

પલિઓવમા=પચોપમ

હુતિ=દોષ છે

અર્થ — દેવ તથા નારડોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીશ માગરો-
પમ અને ચતુષ્પદતિર્થ તથા મનુષ્યની ત્રણ પ-યોપમ હોય છે ૩૬

વિવેચન—દેવ અને નારક શ્રવેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તેત્રીશ
માગરોપમ દાય છે, એવી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુસાર વિમાનવાઝી
દેવો અને માતમી નરક પૃથ્વીના નારડોની દાય છે ગર્ભજ
ચતુષ્પદતિર્થ અને મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ પ-યોપમ હોય
છે, એવા આયુષ્યવાળા શ્રવે દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂને વિષે તથા
ભરત અને ઐરવત ચેત્રને વિષે પદલા આગના હોય છે દેવ
અને નારડનું જઘન્ય આયુષ્ય દગહબર વર્ષ હોય છે મનુષ્ય
અને નિર્થેશનું જઘન્ય આયુષ્ય અતર્મુદ્ધર્ત હોય છે પચ
એટલે ખાડો ખારાના માપથી ગણતરી કરવી તે પદયોપમ
એક પ યોપમના અનુચયાતા વચ થાય છે અને દના ઢોડાકોડી
પ-યોપમે એક માગરોપમ થાય છે આ પ-યોપમ અને માગરો-
પમનું માપ છ પ્રકારે થાય છે, તેમા મૂળમ અઢાપ-યોપમ અને
માગરોપમ વડે અતી ગણતરી કરવાની છે પ-યોપમ અને
માગરોપમનું અરૂપ શ્રવણનાની મોટી ટીકા તથા મ મહાપુ આદિ
મથોથી નાટી લેલુ ૩

૧ તે અઢાપ યોપમનું નવરૂપ આ પ્રમાણે —

ચાર ગાઉ લાંબો પહોળો અને ઉંચો ક્રવા યુગનિરા મનુષ્યના અતિ
સૂક્ષ્મ કરતા વાગથી ધોસી દાસીને બળે હોય તેમાથી મા મો વધે એક એક
વાળનો વિભાગ દાતા એટલે કાને તે વો ખાલી થાય તેટલા ઠાળને એક
બાદ અઢાપ યોપમ કહેવાય છે પૂર્વોક્ત વાળના એકે કકડ ના અમ ખ્યાતા
સૂક્ષ્મ કકડા કે પીએ અને પછી મો મો વર્ગે એક એક લાંબા તે ખાડો
ખાલી થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ અઢાપ યોપમ થાય તેના વડે આયુષ્યની ગણના
કરવી શક્યમાં ઉદાર અઢા અને સ્ત્રી અને તેના સૂક્ષ્મ અને બાંધ
બે કરતા છ પ્રમાણના પ-યોપમ કહેલા છે

તિર્યચ જીવોનું આયુષ્ય

જલચરોગમુજગાના પરમાયુ ભવતિ પૂર્વકોટી તુ
જલચરુરમુયગાણ, પરમાઝ હોઈ પુઞ્વકોટીડ,

જળચર, ઉર પરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પનું } ઉત્કૃષ્ટ આયુ હોય છે પૂર્વ કોડ

પાક્ષિણા પુનર્માણિત* અસંખ્યેયમાગથ પલ્યોપમસ્ય ।

પક્ષીણ પુણ મણિઓ, અસંખ્યમાગો ચ પલિયસ્સા॥૩૭॥

પક્ષીઓનું વળી કહેલું છે અસંખ્યાતમો ભાગ અને પલ્યોપમનો

જળચર=જળચર

ઉ=ઉદરથી ચાલનારા (અને)

ભુયગાણ=ભુજથી ચાલનારાનું

પરમાઈ=ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય.

હોઈ=હોય છે

પુઞ્વકોટીઓ=પૂર્વ કોડી

પક્ષીણ=પક્ષીઓનું

પુણ=વળી

ભણિઓ=કહેલું છે

અસંખ્યાતમો=અસંખ્યાતમો ભાગ

પલિયસ્સ=પલ્યોપમનો

અર્થ—જળચર, ઉર પરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પૂર્વ કોડ વર્ષ હોય છે પક્ષીઓનું વળી પ-યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહેલું છે

વિવેચન—ગર્ભજ અને મમૂર્ચિમ એ બંને પ્રકારના જળચર જીવોની સરખી સ્થિતિ હોવાથી જળચર સમૂહ બંને પ્રકાર હોવા મમૂર્ચિમ તથા ગર્ભજ જળચર, ગર્ભજ ઉર પરિસર્પ અને ગર્ભજ ભુજપરિસર્પનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પૂર્વ કોડ વર્ષ હોય છે ત્રિતેરલાખ છપ્પત્ર હજાર કોડ વર્ષે એક પૂર્વ થાય, એવા કોડ પૂર્વનું આયુષ્ય જાણવું ગર્ભજ પક્ષીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૫ યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય છે અહીં પ્રકારે

સ્થાનચરાદિ સમૂર્જિતમ શ્લોકોની ઉત્કૃષ્ટ આયુ ન્થિતિ કહેલ નથી
પણ મ અહીંથી વિગેરે અથવા તે માટે આ મુજબ ગાથા આપી છે
સમુચ્છી પર્ણિદિથલસયરરગમુયગજિટ્ઠિઈકમસો । વામ સદસ્તા
ચુલસી, ત્રિસત્તરી તિપદ્મ વાયાલા ॥ ૧ ॥ એટલે સમૂર્જિતમ
પંચેદ્રિય સ્થાનચર, જેચર, ઉર પરિસર્પ અને ભુજપગિસર્પનું ઉત્કૃષ્ટ
આયુષ્ય અનુક્રમે ૮૪૦૦૦, ૭૨૦૦૦, ૫૩૦૦૦, ૪૨૦૦૦ વર્ષ
હોય છે ૩૭

મૂક્ષમ, બાહર સાધારણ અને સમૂર્જિતમ મનુષ્યનું આયુષ્ય,
સર્વે સૂક્ષ્માઃ સાધારણાથ સમૂર્જિતમા મનુષ્યાથ
સર્વે સુહુમા સાહારણા, ય સમુચ્છિમા મણુસ્સા ય,
બાહ મૂક્ષમ શ્લોકો, સાધારણ વનસ્પતિ અને સમૂર્જિતમ મનુષ્યો અને
ઉત્કર્ષેણ જયન્તેન અન્તર્મુહર્તે એવ જીવન્તિ
ઉક્રોસ જહન્નેણ, અતમુહુત્તં ચિય જિયતિ ॥ ૩૮ ॥
ઉત્કૃષ્ટથી જવન્તી અતમુહુત્તં નિશ્ચે શ્લોકે છે

સર્વે=સર્વે

મુહુમા=મૂક્ષમ શ્લોકે

માહારણા=માધારણ વનસ્પતિ

સમૂર્જિતમા=સમૂર્જિતમ

મણુસ્સા=મનુષ્ય.

ઉક્રોસ=ઉત્કૃષ્ટથી

જહન્નેણ=જયન્તી

અતમુહુત્તં=અતમુહર્ત

ચિય=માત્ર નિશ્ચે

જિયતિ=જીવે છે

અર્થ — સર્વ સૂક્ષ્મ એકેદ્રિય શ્લોકો, બાહર સાધારણ વન
સ્પતિ (અનતકાય-નિગોહ) અને સમૂર્જિતમ મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટથી
તથા જવન્તી અતમુહર્ત નિશ્ચે જીવે છે ૩૮

વિવેચન—પૃથ્વીકાય અપ્તાય, તેડકાય, વાડકાય અને
સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાંચે મૂક્ષમ શ્લોકો અને બાહર સાધાર-

રણ વન-પતિ તથા સમૃદ્ધિમ મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય
આયુષ્ય અતર્મુદ્ધર્ત હોય છે અતર્મુદ્ધર્તના લેદ અસખ્યાતા
હોવાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારની આયુષ્યની મિથિતિ
અતર્મુદ્ધર્તની કહી છે સમૃદ્ધિમ મનુષ્યો એકસો એક ક્ષેત્રમા
ઉત્પન્ન થનારા ગર્ભજ મનુષ્યના મહામૃત્તાદિ ચૌદ પ્રકારના અશુ-
ચિ સ્થાનોમા ઉત્પ ન થાય છે, આ ચૌદ સ્થાન ત્રેવીસમી ગાથાના
વિવેચનમા બતાવ્યા છે એ સમૃદ્ધિમ મનુષ્યના શરીરની અવ-
ગાહના અશુભના અસખ્યાતમા ભાગ જોટલી હોય છે અને તે
અસન્નિ તથા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે અને અપર્યાપ્ત અવસ્થાએ જ
મરણ પ મે છે ૩૮



જવગાહનાઽઽયુમાન એવ સક્ષેપત* સમારૂપાત
ઓગાહનાઽમાણ, એવ સલ્લેવઓ સમસ્કાર્ય,
અવગાહના અને આયુ | એ ગીતે સક્ષેપથી ૩૩ પ્રકારે કહેલું છે
'યનુ પ્રમાણ |
યે પુનરન વિશેષા* વિશેષસૂત્રેભ્ય તે જ્ઞેયા
જે પુણ ઇત્થ વિસેસા, વિસેસસુત્તાઽ તે નેયા ॥૩૧॥
જે વગી અહીં અધિક છે વિશેષ સૂત્રોની તે જાણવા
ઓગાહના=અવગાહના (અને)
આહિ=આયુષ્યનું
માણ=પ્રમાણ
એવ=એવી રીતે
સખેનઓ=સક્ષેપે કરી
સમખ્યાય=૨૩ પ્રકારે કહ્યું
જે=જે

પુણ=વધી
ઇત્થ=અહીં
વિશેસા=વિશેષ અધિક
વિસેસસુત્તાહિ=પાવણા વિશેષે વિશેષ
સૂત્રોથી
તે=તે
નેયા=અણી લેવા

અર્થ—અવગાહના (શરીરની ઉચાઈ) અને આયુષ્યનું પ્રમાણ એ રીતે સંક્ષેપથી કેટલા પ્રકારે કહેલું છે જે વળી એમાં અધિક છે તે વિશેષ સૂત્ર (પ્રજ્ઞાપના વિગેરે) થકી જાણવું કે

વિવેચન—જોવો જેને વિષે અવગાહન કરે (રહે) તે અવગાહના એટલે શરીરની ઉચાઈ અથવા લંબાઈ તેનું પ્રમાણ અને આયુષ્યપ્રમાણ પૂર્વોક્ત રીતે સંક્ષેપથી કેટલા પ્રકારે એકે દ્રિયથી માંડીને પાંચે દ્રિય પર્યંત મર્વ જોવાનું કહ્યું પરંતુ દેવલોક અને નરકપૃથ્વીના પ્રગરને આશ્રયી અને જોવાની જૂની જૂની જાતિને આશ્રયી આયુષ્ય અને અવગાહના સંબંધી જે કાંઈ વિશેષ હકીકત છે તે મ અહીં તથા પાંચણા વિગેરે સૂત્રોથી જાણી લેવી અહીં તો મામાન્યથી જાન્ય હિંદુષ્ટ અવગાહના અને આયુષ્ય જણાવેલ છે કે

૩ મનકાય મિથિતિનુક્ષાન્ (એકે દ્રિયનુ)

एकेन्द्रियाश्च सर्वे असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीः स्वकाय
एगिदिया य सन्वे, असंखलस्तत्पिणी सकायन्मि;
એકે દ્રિયા અને બીજા અસંખ્યાત હિંસર્પિણી મુખી મનકાયને વિષે
ઉત્પન્તે ચ્યવન્તે ચ અનન્તકાયાઃ જનન્તા

उववजंति चयंति य, अणंतकाया अणंताओ ॥४०॥

ઉપજે કે વ્યવે છે અને, અનન્તકાય અનન્ત હિંસર્પિણી અનસર્પિણી

એગિદિયા=એકે દ્રિય | સન્વે=અર્વે [સુધી

૧ જળચર મત્સ્યાદિની તથા હર પગ્ગિસર્પ તથા મુગ્ગપરિમર્ષના શરીરનું જે પ્રમાણ કહ્યું છે તે લંબાઈને અનુસારે જાણવું

અસખ=અસખ્યાત

ઉત્સર્પિણી=ઉત્સર્પિણી અને અ-
વસર્પિણી સુધી

સખ્યમિ=પોતાની કાયાને વિશે

ઉત્પન્નતિ=ઉપજે છે

| સ્થિતિ=સ્થિતિ

અનતકાય=અનતકાય

અણતાઓ=અનંત ઉત્સર્પિણી ન
ને અવસર્પિણી સુધી

અર્થ—જાણીએ દ્રિય જીવો સ્વકાય (પોતાની કાયા) ને
વિશે અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સુધી ઉપજે છે
અને સ્થિતિ છે (જન્મ મરણ કરે છે) અનતકાય જીવો અનત
ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સુધી સ્વકાયમા ઉપજે છે અને
સ્થિતિ છે ૪૦

નિવેશન—પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તંત્રકાય, વાયુકાય અને
અન્યેઽ વનસ્પતિકાય એ સર્વ એકદ્રિય જીવો પોતાની કાયામા
અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સુધી ઉપજે છે અને
સ્થિતિ છે, એટલે પૃથ્વીકાય જીવો પૃથ્વીકાયને વિશે જ એટલા
વખત સુધી વારવાર ઉપજે છે અને મરણ પામે છે, એમ આ
પૂનાય વિગેરે જીવો પણ પોતપોતાની કાયામા વારવાર જન્મ
મરણ કર્યા કરે તે સ્વકાયસ્થિતિ જાણવી અને અનતકાય
(સાધારણ વનસ્પતિ) જીવો અનત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સુધી
સ્વકાયમા જન્મ મરણ કર્યા કરે છે અનતકાય
જીવોની આડી સ્થિતિ જાણવી તે સાથે વ્યવહારિક વિગેરે આ
ત્રી જાણવી અવ્યવહારિક વિગેરે જીવો તો અનાદિ ઝાઝી
નેમા જન્મ મરણ કર્યા કરે છે ઉત્સર્પિણી (જેમા આયુષ્ય
દેહમાન વિગેરે અનુક્રમે વધે તેવો અડતો કાળ) અને અવસર્પિણી
(જેમા આયુષ્ય દેહમાન વિગેરે ક્રમે ઘટતું જાય તેવો હીયમાન-
પડતો કાળ) સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું—પ્રમાણગુણના

માને એક યોજન લાગે, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન ઉંડો એવા ગોળાકાર ખાડામાં દેવકુરૂ અથવા ઉત્તરકુરૂના યુગ લિયાના વાળના મૂક્ષમ દુડડા ડગીને ઠામી ઠામીને ભરવા પછી તેમાંથી મો મો વર્ષે એક એક ઠંકડો કાઢતા ત્યારે તે બાજો ખાડો ખાલી વાય ત્યારે એક બાદર અઢા પન્થોપમ થાય તે વાળના કંઠડાને અમખ્યગુણ ક પીએ અને પત્રી ઉપર પ્રમાણે ઠાઠીએ, તે ખાલી થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ અઢા પન્થોપમ અમખ્યાતા વર્ષપ્રમાણ વાય એવા દશ ઠોડા ઠોડી પન્થોપમે એક નાગરોપમ અને દગ ઠોડાકોડી નાગરોપમે એક ઉન્સર્પિણી ત્રણ દગ ઠોડાકોડી સાગરોપમે એક અવસર્પિણી થાય ઉન્સર્પિણી અને અનમર્પિણીમાં દરેકમાં છ છ આરા હોય છે, તે બાર આરે એક ઠાગચક થાય અને અનંત ઠાગચકે એક પુન્ગલ-પરાવર્ત થાય છે ૪૦

નિન્દ્રિય અને પન્દ્રિયની ૨૫-૧૫ સ્થિતિ.

સદ્ગુણેયસમાન્ વિક્રાઃ સપ્તાષ્ટ ભવાન્ પન્દ્રેન્દ્રિયતિયર્મનુષ્પાઃ
સચ્ચિદ્ભવા વિગલા, સત્તદ્ભવા પાણિદિતિરિમણુઆ,
સખ્યાતા વર્ષમુધી વિક્ષેપિયો સાત આઠ ભવ મુધી પન્દ્રિય
તિર્યચ અને મનુષ્યો.

ઉત્પન્તે સ્વરૂપે નારકા દેવાશ્ચ ન ચૈવ
ઉત્તરવજ્જાતિ સકાણ, નારય દેવા ચ નો ચૈવ ॥ ૪૧ ॥
ઉપરે છે સ્વકાયમાં નારકો દેવો અને નજ ઉપરે

સખિજનસમા=સખ્યાતા વર્ષ સુધી	મણુઆ=મનુષ્ય
વિગવા=વિકલે દ્રિય જીવો	સકાએ=પોતાની કાયાને વિષે
સત્તટ્ટ=સાત અથવા આઠ	નારય=નારખી જીવો
ભવા=ભવ સુધી	દેવા=દેવો
પર્ણિદિ=પર્યંતે	નો=નહિ, નથી.
તિરિ=તિર્યચ.	એન=નિશ્ચે

અર્થ—વિકલે દ્રિય જીવો સખ્યાતા (હજારો) વર્ષ સુધી અને પચેદ્રિય તિર્યચ તથા મનુષ્યો સાત આઠ ભવ સુધી સ્વકાયને વિષે ઉપજે છે નારક અને દેવ સ્વકાયને વિષે (કરી અને તર ભવે) ન જ ઉપજે ૪૧

વિવેચન—એકદ્રિય, તેકદ્રિય અને ચૌરિદ્રિય એ ત્રણ વિકલે દ્રિય જીવો સખ્યાતા હજાર વર્ષ સુધી સ્વકાયમા ઉપજે છે અને ચ્યવે છે ગર્ભજ પચેદ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્ય માત્ર અથવા આઠ ભવ પર્યંત સ્વકાયમા ઉપજે છે તેમા માત્ર ભવમા ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા વર્ષ લાગે અને તે પછી જો કોઈક આઠમા ભવ ડરે તો તે નિશ્ચે અસખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા યુગલિ યામાજ ઉપજે અને ત્યાથી મરીને દેવતા થાય અને દેવભવથી ચ્યવીને મનુષ્ય અથવા તિર્યચ થાય પણ નિરતર (વચ્ચે અતર પડ્યા વિના) તો ઉત્કૃષ્ટ આઠજ ભવ થાય એ આઠ ભવમા ઉત્કૃષ્ટ કાળ પૂર્વ કોડ પૃથક્ત્વ અને ત્રણ પ યોગમ અધિક જાણવો. જ્ઞાન્ય કાયચ્ચિતિ સર્વત્ર અતર્મુદ્ધર્ત જાણવી નારક અને દેવ સ્વકાયમા ઉપજે જ નહિ એટલે નારક મરીને નારક અને દેવ મરીને દેવ કરીને તરતજ ન થાય તેમજ નારક મરીને દેવ ન થાય અને દેવ મરીને નારક પણ ન થાય. ૪૧

૪ દ્રવ્ય પ્રાણદ્વાર. (એકેદ્રિય અને વિકલેદ્રિયનું)

દશયા જીવાના માળા ઇન્દ્રિયોચ્છ્વાસાયુર્મલરૂપાઃ

દસહા જિઆણ પાણા, ઇન્દ્રિયઝસાસ^૧જોગ^૨અડવલરૂવા,
દશ પ્રકારે જીવોના પ્રાણ. પાચ ઇદ્રિય, શ્વામોચ્છ્વાસ, આયુધ્ય
અને ત્રણ યોગરૂપ

એકેન્દ્રિયેષુ ચત્વારઃ વિકલેષુ પદ્મ સત્ત અષ્ટૈવ

એગિદિએસુ ચત્તરો, વિગલેસુ છ સત્ત અઢેવ ॥૪૨॥

એકેદ્રિયોને ચાર વિકલેદ્રિયોને ૮ સાત આઠ

દસહા=દશ પ્રકારના

જિયાણ=જીવના

પાણા=પ્રાણ

ઇન્દ્રિય=ઇન્દ્રિયો

ઉસાસ=શ્વામોચ્છ્વાસ

આઉ=આયુધ્ય

જોગ=યોગ (મન, વચન કાયા)ના

અસ્ટૈવ=૮

એગિદિએસુ=એકેદ્રિયને વિષે

ચત્તરો=ચાર

વિગલેસુ=વિકલેદ્રિયને વિષે

સત્ત=સાત

અઢેવ=આઠ

અર્થ—પાચ ઇદ્રિય, શ્વામોચ્છ્વાસ, આયુધ્ય અને ત્રણ
યોગ (મન બળ, વચન બળ અને કાયા બળ) રૂપ દશ પ્રકારે
પ્રાણ જીવોને હોય છે એકેદ્રિયને ચાર અને વિકલેદ્રિયને છ,
સાત અને આઠ પ્રાણ હોય છે ૪૨

વિવેચન—જીવોને દશ પ્રકારે પ્રાણ હોય છે, તે આ
પ્રમાણે—સ્પર્શનેદ્રિય ૧, રસનેદ્રિય ૨, ગ્રાણેદ્રિય ૩ ચતુર્થ-
દ્રિય ૪ શ્રોત્રેદ્રિય ૫, એ પાચ ઇદ્રિય તેમજ શ્વામોચ્છ્વાસ
(ઉચ્ચ શ્વાસ અને નીચો શ્વાસ) ૬, આયુધ્ય ૭, મનબળ ૮, વચન
બળ ૯, અને કાયાબળ ૧૦, એ ત્રણ પ્રકારના યોગ હિદયમાસાડ
જોગવલરૂપા એવો પાઠ હોય ત્યાં મન, વચન અને કાયારૂપ ત્રણ

યોગના બળ એવો અર્થ લેવો હવે કયા જીવને કેમકે
કયા કયા પ્રાણ હોય છે તે બતાવે છે—એકેદ્રિય જીવોને સર્વ
નેદ્રિય, આત્માઆસ, આયુષ્ય અને કાયબળ એ ચાર પ્રાણ હોય
છે બેદ્રિય જીવોને સ્પર્શનેદ્રિય, રસનેદ્રિય, આત્માઆસ,
આયુષ્ય, કાયબળ અને વચનબળ એ છ પ્રાણ હોય છે
ત્રેદ્રિય જીવોને સ્પર્શનેદ્રિય, રસનેદ્રિય, માતૃદ્રિય, આત્માઆસ,
આયુષ્ય, કાયબળ અને વચનબળ એ સાત પ્રાણ હોય છે
ચારિદ્રિય જીવોને સ્પર્શનેદ્રિય, રસનેદ્રિય, માતૃદ્રિય, અમુરિદ્રિય,
આત્માઆસ, આયુષ્ય, કાયબળ અને વચનબળ એ આઠ પ્રાણ
હોય છે ૪૨

અસન્ની અને સન્નીના પ્રાણ

અસન્નિસન્નિપઠ્ઠેન્દ્રિયેષુ નવ દશ ક્રમેણ વૌદ્ધવ્યા

અસન્નીસન્નીપચિ-દિણ્સુ નવ દસ ક્રમેણ વૌદ્ધવ્યા,

અસન્નિ અને સન્નિ પચેદ્રિયોને નવ દશ અનુક્રમે બધાવા

તૈઃ સહ વિમયોગો જીવાના મળ્યવે મરણમ્

તેહિ સહ વિપ્પઓગો, જીવાણ મન્નણ મરણ ॥૪૩॥

તે પ્રાણો સાથે વિયોગ જીવોનું હોવાય છે મરણ

અસન્નિ=અસન્ની (અને)

સન્ની=સન્ની

અચ્ચિદ્દિણ્સુ=પચેદ્રિય વધે

નવ=નવ

દસ=દસ

ક્રમેણ=અનુક્રમે

વૌદ્ધવ્યા=બધાવા

તેહિ=તેની

સહુ=સાથે

વિપ્પઓગો=વિયોગ

જીવાણ=જીવોનું

મન્નણ=મળવાય છે

મરણ=મરણ

અર્થ—અસનિ પચેદ્રિયને અને અન્નિ પચેદ્રિયને અનુક્રમે નવ, દગ પ્રાણ લાણવા તે પ્રાણો આથે વિયોગ (પ્રાણુનું જૂઠા પડવું) તે જીવોનું મરણ કહેવાય છે ૪૩

વિવેચન—અસની પચેદ્રિયને પૂરોક્ત આઠ પ્રાણ ઉપરાંત ત્રોત્રેદ્રિય સહિત નવ પ્રાણ હોય તે જોટલે અસનિને મન બળ સિવાયના બાકીના નવ પ્રાણ હોય છે અમન્નિ પચેદ્રિય જીવો તિર્યચ અને મનુષ્ય એમ બે પ્રકારે છે તેમા તિર્યગને પૂર્વોક્ત નવ પ્રાણ હોય અને અસનિ (અમૃર્ઘ્નિમ) મનુષ્યને વચનબળ હોતુ નથી તેમજ ડેટલાક શ્વાનોશ્વામ બાધનાજ મરણ પામે છે એટલે શ્વાનોશ્વામ હોય તેને આઠ અને બીજાને માત્ર પ્રાણ હોય તે એ પ્રાણનો વિયોગ થયો તેનું નામ મરણ કહેવાય છે જીવોના પ્રાણોનો નાશ કવચથી હિંગા લાગે છે જેને મજા (મન) હોય તે સજી અને સજા ન હોય તે અસની કહેવાય, પૃથ્વીઢાયથી અમની (સમૃઘ્નિમ) પચેદ્રિય તિર્યચ સુધીના જીવો અને સમૃઘ્નિમ મનુષ્ય એ બંન્ધા અમની કહેવાય છે દેવ નારકી ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યચ સજી કહેનાયડે મજા નામે અહીં મન લેવું અથવા ભૂતકાળે શુ કર્યું હતું, હાલમા શુ કરે છું અને હવે પછી શુ કરવાનું છે એમ ત્રણ કાળ મળધી પોતાના કર્તવ્યની વિચારણાપદ્ધતિર્ધઞલિતી સજા જેને હોય તે સજી નમજના ૪૩

एव अर्वाक्पारे ससारे सागरे भीमे

एव अणोरपारे, ससारे सायरम्मि भिमिमि,

એ પ્રકારે અપાર સસાર સમુદ્રમા ભયકર

પ્રાપ્તોઽનન્તકૃત્વં પ્રાણાદ્વિયોગં જીવૈઃ અપ્રાપ્તધર્મૈઃ.

પત્તો અણંતશ્ચુત્તો, જીવેહિ અપત્તધર્મેહિ ॥૪૪॥

પ્રાપ્ત કર્યું અનતીવાર (મરણ) જીવોએ વર્મ પામ્યા નથી એવા

એવ=એ પૂર્વોક્ત પ્રધારે

અણુગપારે=પાગવાગ રહિત

સંસારે=સંસાર રૂપ

સાધરમિ=સમુ ને વિશે

ભીમમિ=મદ્દા ભય કર

પત્તો=પ્રાપ્ત કર્યું

અણુત=અનતી

શુત્તો=વાર (મરણ)

જીવેહિ=જીવોએ

અપત્તવર્મેહિ=ધર્મને પામ્યા નથી

એવા

અર્થ—અપાર અને ભય કર સંસાર રૂપ સમુદ્રમા ધર્મ પામ્યા નથી એવા જીવોએ એ પ્રધારે (પ્રાણ વિયોગ રૂપ મરણ) અનતીવાર પ્રાપ્ત કર્યું ૪૪

વિવેચન—હું જે કરીને પાર પામી શકાય તેમ હોવાથી અપાર અને અપાર-પાર પામી ન શકાય તેથી ભય કર એવા સંસાર રૂપ સમુદ્રને વિષે, જે જીવોએ ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો નથી તેઓએ પ્રાણવિયોગરૂપ મરણ અનતવાર પ્રાપ્ત કર્યું છે સર્વ જાતના ભાવ અનેકવાર પ્રાપ્ત થઈ શકે પરંતુ ધર્મ પ્રાપ્ત થવો બહુ મુશ્કેલ છે જેને માટે કહ્યું છે કે કોટિશા વિષયા પ્રાપ્તા સપદશ સહસ્રશ રાજ્ય નુ શતશ પ્રાપ્ત ન તુ ધર્મ કદાચન અર્થાત્ પચેદ્રિયના વિનયસુખે કોટા વળત પ્રાપ્ત થયા, લક્ષ્મી હનરો વળત પ્રાપ્ત થઈ અને રાજ્ય તો સેકડો વળત પ્રાપ્ત થયું પરંતુ ધર્મ કોઈ વળત પ્રાપ્ત થયેલ નથી માટે સર્વ જીવોએ ધર્મપ્રાપ્તિ માટે સાવધાનપણે જાગ્રમ ડરવો ૪૪

૫ યોનિદ્વાર (એકેદ્રિયનું)

યા ચતુરશીતિલક્ષાઃ સરયા યોનીના ભવતિ જીવાના
તદ્દેવ ચતુરાસી લરકા, સંસ્વા જોળીણ હોડ જીવાણ;
તેમજ ચોરાશી લાખ સખ્યા યોનિની ડે જીવોની
ધિવ્યાદીના ચતુર્ણા પ્રત્યેક સપ્ત સપ્તૈવ
પુદ્વાર્દૈણ ચતુર્ણાં, પત્તેય સત્ત સત્તૈવ ॥૪૫॥

પૃથ્વીકાય વિગેરે ચારની દરેકની સાત સાત

તદ્દેવ = તથા

ચતુરાસી = ચોરાશી

લક્ષ્યા = લાખ

સખ્યા = સખ્યા

જોળીણ = યોનિની

હોડ = ડે

જીનાણુ = જીવોની

પુદ્વાર્દૈણ = પૃથ્વીકાઈની

ચત્તૈ હુ = ચારની

પત્તેય = પ્રત્યેકની

સત્ત સત્તૈવ = સાત સાત

અર્થ—તેમજ જીવોની યોનિની સખ્યા ચોરાશી લાખ
છે, પૃથ્વીકાય વિગેરે ચાર (પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેલકાય અને
વાયુકાય) ની દરેકની સાત સાત લાખ ડે ૪૫

વિવેચન—યુ ધાતુ મિશ્રણ અર્થમાં હોનાથો યુગ્મન્તિ મળી
જાય અસ્યા જેને વિષે इति યોનિ તે યોનિ એટલે તેમજ કાર્મણુ
શરીરવાળા જીવો ઔદારિશ્વાદિ શરીરપ્રાયોગ્ય પુદ્ગલસ્ત્રધના
સમુદાયવડે જેને વિષે મિશ્ર થાય તે યોનિ એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન
એના ઉત્પત્તિસ્થાન તો અમખ્ય છે પરંતુ જે ઉત્પત્તિસ્થાનના
વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ સરખા હોય તે બધાની યોનિ
જાતિપણે એકજ ગણાય તેથી સર્વ જીવોની યોનિની સખ્યા
ચોરાશી લાખ છે પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેલકાય અને વાયુકાય
એ ચાર પ્રકારના જીવોની સાત સાત લાખ યોનિ ડે ૪૫

વનસ્પતિ વિકલેદ્રિય અને પચેન્દ્રિયની યોગ
 દશ પ્રત્યેકતરુણા ચતુર્દશ લક્ષ્મા ભવન્તિ ઇતરેષુ
 દસ પત્તેયતરુણ, ચુદસ લરકા હવાતિ ઇયરેસુ,
 દશ પ્રત્યેક વનસ્પતિની ચૌલ્લાખ હોય છે સાધારણ વનસ્પતિવિષે
 વિકલેદ્રિયેષુ દ્વે દ્વે ચતસ્ર પચેન્દ્રિયતિરિયામ્
 વિગલિદિણસુ દો દો, ચુરો પચિદિતિરિયાણા ॥૪૬॥
 વિન્દેદ્રિયને વિષે બે બે ચા. પચેદ્રિય તિરિયાની,
 ચતસ્રશ્વતસ્રો નારકસુરેષુ મનુષ્યાણા ચતુર્દશ ભવન્તિ
 ચુરો ચુરો નારક, સુરેસુ મનુષ્યાણ ચુદસ હવાતિ,
 ચાર ચાર નારક અને દેવતાને વિષે મનુષ્યાની ચૌલ્ હોય છે
 સર્પિણ્ડિયાથ સર્વે ચતુરશીર્વિલક્ષાઃ તુ યોનીનામ્
 સર્પિણ્ડિયા ચ સઙ્ગે, ચુલસીલરકા ડ જોળીણ ॥૪૭॥
 એકની કરેલી બધી ચોરાશી લાખ પણ યોનીએ
 ૬૪=૬૪
 પત્તેયનરુણ=પ્રત્યેક વનસ્પતિકામની
 ચુલ્લસ=ચા.લ
 લક્ષ્મા=લાખ
 હવાતિ=છે
 ઇયરેસુ=ઇતર (સાધારણને વિષે)
 વિગલિ દિણસુ=વિકલેદ્રિયને વિષે
 દો દો=બે બે
 ચુલ્લસ=ચાર
 પચિદ્રિ=પચેન્દ્રિય
 તિરિયાણા=તિરિયાની
 ચુલ્લસ=ચુલ્લસે=ચાર ચાર
 નારક=નારકોની
 સુરેસુ=દેવતાઓની
 મનુષ્યાણા=મનુષ્યની
 ચુલ્લસ=ચો.લ
 હવાતિ=હોય
 સર્પિણ્ડિયા=એકકી કરેલી
 સઙ્ગે=મળે
 ચુલસી=ચોરાશી
 લક્ષ્મા C=લાખ પણ
 બેજીણુ=યોનિએ

અર્થ—પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૬૪ લાખ અને સાધારણ વનસ્પતિની ચૌદ લાખ, વિકલેદ્રિય જીવોની જે જે લાખ, પચેદ્રિય તિર્યચોની ચાર લાખ, નારક અને દેવતાની ચાર ચાર લાખ અને મનુષ્યની ચૌદ લાખ છે પણ બધી એકત્ર કર્યે છતે ચોગણી લાખ થોનિઓ થાય છે ૪૬-૪૭

વિવેચન—પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૬૪ લાખ, સાધારણ વનસ્પતિની ચૌદ લાખ, વિકલેદ્રિય જીવોની જે જે લાખ એટલે બે-ઈદ્રિયની જે લાખ, તેઈદ્રિયની જે લાખ અને ચૌરિદ્રિયની જે લાખ તથા પચેદ્રિય તિર્યચ જીવોની ચાર લાખ થોનિ હોય છે નાગજીવોની ચાર લાખ, દેવોની ચાર લાખ અને મનુષ્યોની ચૌદ લાખ થોનિ હોય છે અને એ બધીને એકત્ર કરીએ એટલે તેના મરવાળો કરતા સર્વ મગીને ચોગણી લાખ થોનિ થાય છે ૪૬-૪૭

સિદ્ધોત્થ ૨-૧૩૫

સિદ્ધાના નાસ્તિ દેહઃ ન જાયુર્કર્મ ન પ્રાણયોનયઃ

સિદ્ધાણ નસ્તિ દેહો, ન આત્મકમ્મ ન પ્રાણજોનીઓ,
મુક્ત જીવોને નથી શરીર, નથી આયુષ્ય અને કર્મ, નથી પ્રાણ અને
થોનિઓ

સાચનતા તેષા સ્થિતિઃ જિનેન્દ્રાગમે મણિતા

સાહઅણંતા તેસિ, ઠિર્હ જિણદાગમે મણિયા ૪૮ ॥

માત્ર અનંત તેઓની સ્થિતિ જિનેન્દ્રગમે સિદ્ધાતમા કહેલી છે

સિદ્ધાણુ=સિદ્ધને
 નતિથિ=નથી
 દેહો=શરીર દેહ
 ન=નથી
 આયુ=આયુ
 કર્મ=કર્મ
 પ્રાણુ=પ્રાણુ
 યોનિઓ=યોનિ

સાધિ=સાદિ
 અણ તા=અનંત
 તેમસ=તેમની
 કિંઈ=સ્થિતિ
 જિજ્ઞાસામે=જિને દ્રમણીત સિદ્ધા
 તને વિષે
 ભણિયા=કહી છે

અર્થ—મુક્ત જીવોને શરીર નથી, આયુષ્ય અને કર્મ નથી, પ્રાણુ અને યોનિઓ નથી જિનેશ્વરના સિદ્ધાતમા તેઓની સાદિ અનંત સ્થિતિ કહેલી છે ૪૯

વિવેચન—પૂર્વોક્ત ગીતે મમારી જીવો આથથી શરીર, આયુષ્ય, કાયસ્થિતિ, પ્રાણુ અને યોનિનું પ્રમાણુ જહેવામા આવ્યું પરંતુ મિદ્ધ જીવોનું કહેલ નથી તેથી હવે કહે છે—સિદ્ધ-^૧ ના જીવોને શરીર નથી આયુષ્ય અને આથથીનું અણેદપણુ હોવાથી શરીર નથી તેથી આયુષ્ય પણ ન હોય આયુષ્ય ન

૧ આચાર્યજી મૂળને વિષે સિદ્ધ પરમાત્માના ઐશ્વર્ય શુણુ આ પ્રમાણે કહેના છે કે—તેઓ દીર્ઘ નથી—હસ્ત નથી, ગ્રેણ નથી ત્ર્યમ્બ (ત્રિકાણુ ત્રાર) નથી ચતુરસ્ર (ચોખ્ખુજાદ્ર) નથી પરિમણ (વડદક્ષના આમરે) નથી રાતા નથી પીળા નથી, ઘોળા નથી કાળા નથી, લીલા નથી મુગધનાળા નથી દુર્ગંધવાળા નથી, કઠ્ઠા નથી, તીખા નથી કપાયેના નથી ખાટા નથી, મરુર નથી, કડક (ખગમચક્ર) નથી સુવાળા નથી, ભારે નથી, દલમ નથી શીત નથી, ઉષ્ણ નથી, સ્નિધ (ચીકણવાળા) નથી રક્ષ (લુખા) નથી દેહધારી નથી ક્રિયાવાળા નથી સ્ત્રી નથી પુરુષ નથી અને નપુસન નથી એ ૭૧ શુણુ બાણુવા

હોય તો મરણ પણ ન હોય અને મરણ ન હોય તેથી તેના નિર્મત્તભૂત ઈર્મો પણ ન હોય ઈર્મ ન હોવાથી સસારમા ફરી ઉત્પન્ન થવાનો અભાવ હોવાથી પ્રાણ અને યોનિ પણ ન હોય સ્થિતિ સાદિ અને અનત હોય છે એટલે જે વખત નિદ્વિગમન થાય તે સાદિ અને ત્યાલી મ્યવનનો અભાવ છે તેથી અનત અર્થાત્ મસારી જીવોની પેઠે સિદ્ધના જીવોને -વજાયમ્થિતિ ત્રિગેરે હોવા છતાં દેહ, પ્રાણ, યોનિ, આયુષ્ય, અને ઈર્મ નથી હોકના અત્ર ભાગે સિદ્ધશિલા ઉપર એક યોજનના ઢેલા ચોવિગમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્ર (૩૩૩ વનુષ્યઝાઝેગ) માં સિદ્ધ પદ્માત્માના જીવો સદાજાળ ગ્હે છે સિદ્ધિગતિના સ્થાન માટે શક્તવને વિષે ઠહું છે-કટ્યાણકારી, નિશ્વજ, રાગરહિત, અનત, અગ્રય, કોઈ પણ જાતની ઉપાધિ વિનાનું અને ત્યાથી ફરી પાછા આવવાનું નથી એણે સિદ્ધિગતિ સ્થાન છે ૪૮

કાલે અનાદિનિધને યોનિગહને મીસણે અત્ર
 કાલે અણાઙનિહણે, જોણિગહણમ્મિ મીસણે ઇત્થ,
 કાળમા અનાદિ અનત યોનિનડે દુ ખદાયઃ ભયકં આ સસારમા
 ખ્રાન્તા ખમિપ્પતિ ચીર જીવા જિનવચનમલમમાના
 મમિયા મમિહિતિ ચિર જીવા જિણવયણમલહંતા॥૪૯॥
 ભગ્યા ભમથે વણે કાળ જીવો જિનવચનને નહિ પ્રાપ્ત કુનારા

કાવે=કાળને વિષે

અણાદિનિધુએ=અનાદિઅનત (આ

દિ અને અત રહિત)

જોણિ=યોનિ

ગહણુ મિ=ગહન દુ ખ દેનારા

લીસણે=ભયને દેનારા

ઈત્ય=અહોઆં, આ મસારને વિષે

ભમિયા=ભટકેના છે

ભમિહિતિ=મમશે

ચિર=વામા કાળ સુધી

જિનવચન=જિનવચનને

અણહતા=નહોં પામેના

અર્થ—અનાદિ અનત કાળને વિષે યોનિવં દુ ખદાયક
આ મસારમા જિનવચનને નહિ પ્રાપ્ત કરનારા એવો ઘણો ઠાગ
ભમ્યા છે અને ભમશે ૪૮

વિવેચન—આદિ-રાગ્યાત અને નિધન-નારા (અત)
તેનો સમાસ કરવાથી, ‘ આદિનિધન ’ અને આદિનિધન (આ
દિઅત) નહિ તે અનાદિનિધન એટલે અનાદિ અનત કાળને
વિષે હિતોપદેશ કેપ જિનવચનને પામ્યા નથી, એવા જીવો ચોરાશી
લાખ યોનિ (ઉપલક્ષણથી જન્મ, જરા, મેગ અને શોક વિગેર)
વટે અત્યંત દુ ખદાયક અને જીવોના કર્મફળના ધારણુભૂત હોવાથી
લય કર એવા આ સસારને વિષે અતીત કાળે ઘણો વખત ભમ્યા
છે અને અનાગત કાળે ઘણો વખત ભમશે વર્તમાન કાળ એ
કજ સમયનો હોવાથી તેની વિવક્ષા બહુ કરેલ નથી
મમિયા મમતિ મમિહિતિ એવો પાક પણ ટોઈ ઠેઠાણે છે, ત્યા
ત્રિકાળની વિવક્ષા કરવી ૪૯

મનુષ્યપણામા નર્મ કરવા માટે ઉપદેશ.

તત્ સમ્પ્રતિ સમાપ્તે મનુજત્વે દુર્લભેડપિ સમ્યસ્ત્વે

તા સપડ સપત્તે, મણુઅત્તે દુહ્લહેવિ સમત્તે,

તે માટે હાવમા પ્રાપ્ત થયે છતે, મનુષ્યપણ દુર્લભ પણ સમ્યક્ત્વ

શ્રીશાન્તિસૂરિશિષ્ટે કુરુત મો હ્રમ ધર્મે
સિરિસતિસૂરિશિષ્ટે, કરેહ મો હ્રમ ધર્મે ॥૫૦॥

જ્ઞાનલક્ષ્મી અને ઉપશમવડે } કરો હે ભગ્યો ! ઉદમ ધર્મને વિષે
પૂજ્યથી ઉપદેશાયેલ

તાં=તે કારણ માટે
સ પદ=સાપ્રત કાળે
સ પત્તે=પ્રાપ્ત થયે છતે
મહુઅત્તે=મનુષ્યપણું
દુર્લભે=દુર્લભ
વિ=પણ
સમ્મત્તે=સમ્યક્ત્વ
સિરિ=શ્રી જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મી
સતિ=શાંતિ રાગાદિકના ઉપશમવડે

સૂરિ=સૂરિ, પૂજવા યોગ્ય (તીર્થ-
કથાદિ) એ
શિષ્ટે=ઉત્તમ પુરુષોએ આચરણ કરેલા-
ઉપદેશ કરેલા
કરેહ=કરો
ભો=હે ભગ્ય છતો !
ઉદમ=ઉદમ
ધર્મે=ધર્મને વિષે

અર્થ—તે માટે હાલમા (વર્તમાનકાળે) દુર્લભ મનુ-
ષ્યપણું અને વિશેષ દુર્લભ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે જ્ઞાનાદિ
લક્ષ્મી અને રાગાદિકના ઉપશમ વડે પૂજ્ય એવા તીર્થકર અગર
ગણધરોએ ઉપદેશેલ ધર્મને વિષે હે ભગ્યો ! તમે હ્રમ
કરો, અથવા શ્રી શાંતિસૂરિ કહે છે કે શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ આચરેલ
ધર્મને વિષે તમે ઉદમ કરો ૫૦

વિવેચન—સમ્યક્ જ્ઞાન વડે ધર્મનું ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે,
એ હકીકત જણાવવા દ્વારા ઉપસહાર રૂપ શિક્ષા ઉપદેશ વચન
કહે છે, હે ભગ્યો ! તે કારણથી વર્તમાન કાળે દશ દશાંતે દુર્લભ
એવું મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થયે છતે અને તેમા પણ ચિંતામણિ ગ્લ
તુલ્ય ઇચ્છિત ક્ષણને આપનાર અને જિનોક્ત તત્ત્વત્રય (દેવ,,

શુદ્ધ અને ધર્મ)ની રૂચિ કરાવનાર વિશેષ દુર્લભ સમ્બન્ધ દર્શન (સમક્રિત) અને જ શબ્દથી સમ્યગ્ જ્ઞાન અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયે છતે ધર્મને વિષે તમે ઉદ્યમ કરો । કેવા ધર્મમા ઉદ્યમ કરવો તે કહે છે—શ્રી શાન્તિસૂત્ર લક્ષ્મી અને સત્તિ રાગાદિનો ઉપશમ એ બંને વડે સૂરિ પૂજ્ય એવા તીર્થંકર અથવા ગણુધર વડે ઉપદેશ કરાયેલ ધર્મમા ઉદ્યમ કરવો । અથવા અહીં થયકારે પોતાનું નામ પણ સૂચવેલ છે તે આ પ્રમાણે—શ્રી શાન્તિસૂરિ ઉપદેશ કરે છે કે—શિષ્ટે એટલે ઉત્તમ પુરુષોએ આચરણ કરેલ એવા અનુપમ જિનધર્મને વિષે હે લગ્યો । તમે ઉદ્યમ કરો । અથવા શ્રી શાન્તિસૂરિએ ઉપદેશેલ ધર્મને વિષે તમે ઉદ્યમ કરો । ૫૦



एष जीवविचार सक्षेपरचीना ज्ञानहेतोः

एसो जीववियारो, सखेवरुईण जाणणाहेऊ,

आ एवोना निचा० सक्षेपरुचि एवोना ज्ञापुवाने अर्थ

सक्षिप्त उद्धृतो रुन्दात् श्रुतसमुद्रात्

સખિત્તો ઉદ્ધરિઓ, રુદાઓ સુચસમુદ્દાઓ ॥૫૧॥

સખિત્ત ઉદ્ધર્યો ગલી ૦ સુતરપ સમુદયકી

એસો=એ

જીવવિચારો=જીવવિચાર

મ ખેવરુણ=મક્ષેપ ચિવતને

જાણના હેતી=જાણવાને અર્થ

સખિત્તો=સક્ષેપથી

ઉદ્ધરિઓ=ઉદ્ધાર કર્યો ॥

રુદાઓ(રુદાઓ)=અતિચય વિ-
સ્તારવાળા

સુચસમુદાઓ=સુતરપ સમુદયી.

અર્થ—આ જીવોનો વિચાર ગણીર (વિસ્તૃત) સૂત્ર રૂપ મમુદ્રથકી સચેપરૂચિ જીવોને જાણવાના અર્થે સંક્ષેપથી ઉદ્ધર્યો (રચ્યો) છે ૫૧

વિવેચન—જીવોનો વિચાર તે જીવવિચાર અવના ૧મ સ્થાવરાદિ જીવોનો વિચાર (વર્ણન) જેને વિષે છે તે જીવવિચાર નામનો પ્રથમ આ (પૂર્વે કહી ગયા તે માક્ષાત) જીવવિચાર સ્વરૂપ મતિવાળા જીવોને જીવસંબંધીની હકીકત જાણવા માટે જેના વિસ્તારનો પાર પામી ન ગકાય એવા શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રથકી શ્રી શાંતિસૂરિએ અનુચ્છેદબુદ્ધિથી સચેપથી રચ્યો મિદ્ધાતમાથી ઉદ્ધર્યો, એમ કહેવાપડે એ સૂચવે છે કે આ જે ગર્થ કહ્યું છે તે મર્વ પોતાની મતિકરૂપનાએ નહિ કહેતા જિનોક્ત સિદ્ધાંતની પરંપરાએ કહ્યું છે ૫૧

ગાથા ૨૩ મીનો વધારો જમુદ્રીપ ૧ લાખ જોજનનો છે ત્યાં પછી એકેક સમુદ્ર અને એકેકદ્વીપ વલયાઠારે એક બાજુથી ગણીએ તો બમણા છે તેને ફરતો લવણ મમુદ્ર જાને બાજુએ મળીને ૪ લાખ જોજન, તેને ફરતો ધાતડી ણડ ૮ લાખ જોજન, તેની ચારે બાજુએ કાળોદધિ મમુદ્ર ૧૬ લાખ જોજન નેને ફરતો પુઠરાવર્તદ્વીપ અડધો હોવાથી ૧૬ લાખ જોજન છે કુલ ૪૫ લાખ જોજનનું મનુષ્ય ક્ષેત્ર છે

॥ इति श्री जीवविचारप्रकरण समाप्तम् ॥



અથ જીવવિચારના વોલ

- ૧ જીવના બે લેહ છે
 - ૧ સસારી—કર્મ સહિત
 - ૨ સિદ્ધ—કર્મ રહિત
- ૨ સસારી જીવના બેહ બે છે
 - ૧ ત્રસ—હાલે આવે તે
 - ૨ અધાવર—સ્થિર રહે તે
- ૩ સ્થાવર જીવના ચાર લેહ
 - ૧ પૃથ્વીકાય—ભાટી પાપાણ્ડિકના જીવ
 - ૨ અપ્કાય—પાણીના જીવ
 - ૩ તેડકાય—અગ્નિના જીવ
 - ૪ વાઉકાય—વાયુના જીવ
 - ૫ વનસ્પતિકાય—ગ્રાહ પાતાલિકના જીવ
- ૪ વનસ્પતિકાયના બે લેહ છે
 - ૧ પ્રત્યેક—એક ગરીરને વિષે એક જીવ હોય તે
 - ૨ સાધારણ—એક ગરીરને વિષે અનંતા જીવ હોય તે
- ૫ ત્રયકાયના ચાર લેહ
 - ૧ મેઘદ્રિય—સ્પર્શને દ્રિય (ત્વચા) અને રસને દ્રિય (જીભ)વાળા
 - ૨ તેજદ્રિય—સ્પર્શને દ્રિય, રસને દ્રિય અને દ્રાણે દ્રિય (નાસિકા) વાળા

૩ અહિરિદ્રિય—સ્પર્શને દ્રિય, રસને દ્રિય, દ્રાણે દ્રિય અને ચક્ષુરિદ્રિય, (આખ) વાળા

૪ પચે દ્રિય—સ્પર્શને દ્રિય, રસને દ્રિય, દ્રાણે દ્રિય, ચક્ષુરિદ્રિય અને શ્રોત્રે દ્રિય (જન) વાળા

૬ પચે દ્રિય જીવના ચાર લેદ છે

૧ નારકી, ૨ તિર્યચ, ૩ મનુષ્ય અને ૪ દેવતા

૭ નારકીના સાત લેદ છે

૧ ઘમ્મા, ૨ વથા, ૩ સેલા, ૪ અજના, ૫ ગિટ્ટા, ૬ મપા અને ૭ માધવતી તેના ગોત્રના નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે જાણવા

૧ રત્નપ્રભા, ૨ શર્કરાપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પદ્મપ્રભા, ૫ ધૂમપ્રભા, ૬ તમ પ્રભા અને તમસ્તામ પ્રભા

૮ તિર્યચ પચે દ્રિય જીવોના ત્રણ લેદ છે

૧ જલચર—ખાણીમા ચાલનારા

૨ અથવચર—જમીન ઉપર ચાલનારા

૩ ખેચર—આકાશમા ઉડનારા

૯ મનુષ્યના ત્રણ લેદ છે

૧ કર્મભૂમિના ૨ અકર્મભૂમિના અને ૩ અતર્કીપના

૧૦ કર્મભૂમિ ૧૫ છે

૫ ભરત, ૫ ઐરવત અને ૫ મહાવિદેહ

૧૧ અકર્મભૂમિ ૩૦ છે

૫ હ્રમવત, ૫ ઐરણ્યવત, ૫ હરિવર્ષ, ૫ રમ્ય, ૫ દેવકુરૂ અને ૫ ઉત્તરકુરૂ

૧૨ અતર્કીપ ૫૬ છે—આ જ જીવોમાં પૂર્વ પાશ્વિમ લાખા એવા હિમવત અને શિખરી એ બે પર્વતો છે, તે પર્વતોના દરેડના

છેડાના ઘણે ગજદત લવણ સમુદ્રમા ગયેલા છે અને તે અકેક ગજદત ઉપર સાત સાત અતરદ્વીપ છે એટલે બે પર્વતની બંને દિશાના મળી આઠ દાઢા ઉપર ૫૬ અતરદ્વીપ ॥

૧૩ દેવતાના ચાર લેહ છે

૧ ભવનપતિ, ૨ વ્યતર, ૩ જ્યોતિષી ૪ અને વૈમાનિક

૧૪ ભવનપતિના દશ લેહ છે

૧ અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ સુવર્ણકુમાર, ૪ વિદ્યુતકુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ દ્વીપકુમાર, ૭ ઉદધિકુમાર, ૮ દિશિકુમાર, ૯ પવનકુમાર અને ૧૦ સ્તનિત (મિથ) કુમાર

૧૫ વ્યતરના બે લેહ છે

૧ વ્યતર, ૨ વાણ્વ્યતર

૧૬ વ્યતરના આઠ લેહ છે

૧ પિંગાચ, ૨ ભૂત, ૩ ચક્ષ, ૪ ગક્ષસ, ૫ કિન્નર, ૬ કિપુરુષ, ૭ મહોરગ અને ૮ ગધર્વ

૧૭ વાણ્વ્યતરના આઠ લેહ છે

૧ અણ્વપત્ની, ૨ પણ્વપત્ની, ૩ ઇંમીવાદી, ૪ ભૂતવાદી, ૫ કહિત, મહાકહિત, ૭ કોહક અને ૮ પતંગ

૧૮ જ્યોતિષીના પાચ લેહ છે

૧ ચક્ર, ૨ સૂર્ય, ૩ ગ્રહ, ૪ નક્ષત્ર અને ૫ તારા

૧૯ વૈમાનિક દેવતાના બે લેહ છે

૧ ૮ પોપપન—સ્વામી સેવકભાવ આદિ મર્યાદાવાળા

૨ ૪-પાતીત—સ્વામી સેવક આદિ મર્યાદારહિત

૨૦ ૬૮ પોપપન—બાર દેવલોકવાળા તે દેવલોકના નામ,—

૧ સુધર્મ, ૨ ઇશાન, ૩ સનતકુમાર, ૪ માહેન્દ્ર, ૫ બ્રહ્મલોક,

૮ લાતડ, ૭ મહાશુક, ૮ સહસ્રાર, ૯ આનત, ૧૦ પ્રાણત,
૧૧ આરણ અને ૧૨ અચ્યુત

૨૧ કપાતીતના બે લેદ છે

૧ નવ ઐવેયક, ૨ પાચ અનુત્તર

નવ ઐવેયકના નામ-સુદર્શન, સુપ્રણુદ, મનોરમ, મર્વભદ્ર,
સુવિશાલ, સુમનસ, સૌમનસ, પ્રિયકર અને નદીકર

૨૨ પાચ અનુત્તર વિમાનના નામ

૧ વિજય, ૨ વિજયત, ૩ જયત, ૪ અપગન્ધિત અને ૫
સર્વાર્થસિદ્ધ.

૨૩ સિદ્ધના છોડ પદર લેદ છે

૧ જિનસિદ્ધ, ૨ અજિનસિદ્ધ, ૩ તીર્થસિદ્ધ, ૪ અતીર્થમિદ્ધ,
૫ ગૃહલિંગમિદ્ધ, ૬ અન્યલિંગસિદ્ધ, ૭ સ્વલિંગમિદ્ધ,
૮ ત્રીલિંગસિદ્ધ, ૯ પુરુષલિંગસિદ્ધ, ૧૦ નપુસકલિંગસિદ્ધ,
૧૧ પ્રત્યેકપુદ્ધસિદ્ધ, ૧૨ સ્વયપુદ્ધસિદ્ધ, ૧૩ પુદ્ધભોધિતમિદ્ધ,
૧૪ એકસિદ્ધ અને ૧૫ અનેકસિદ્ધ

એ પ્રકારે છવનો વિચાર સક્ષેપે જાણવો

હવે એ છવનો ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યનું
માન કહે છે

૨૪ પૃથ્વીકાય

શરીર પ્રમાણ—અગુણનો અસખ્યાતમો ભાગ
આયુષ્—બાવીસ હજાર વર્ષ

૨૫ અપૃકાય

શરીર પ્રમાણ—અગુણનો અસખ્યાતમો ભાગ
આયુષ્—માન હજાર વર્ષ

૨૬ તેલકાય

શરીર પ્રમાણ—અશુભનો અસખ્યાતમો લાગ
આયુષ્—ત્રણ અહોરાત્રિ

૨૭ વાયુકા

શરીર પ્રમાણ—અશુભનો અસખ્યાતમો લાગ
આયુષ્—ત્રણ હજાર વર્ષ

૨૮ સાધારણ વનસ્પતિકાય

શરીર પ્રમાણ—અશુભનો અસખ્યાતમો લાગ
આયુષ્—અત્યુદ્ભૂત

૨૯ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય

શરીર પ્રમાણ—એક હજાર યોજન અધિક
આયુષ્—દશ હજાર વર્ષ

૩૦ બેષદ્રિય

શરીર પ્રમાણ—બાર યોજન
આયુષ્—બાર વર્ષ

૩૧ તેષદ્રિય

શરીર પ્રમાણ—ત્રણ ગાઉ
આયુષ્—૪૯ દિવસ

૩૨ ચરિન્દ્રિય

શરીર પ્રમાણ—ચાર ગાઉ
આયુષ્—છ માસ

૩૩ પ્રથમ નરકના છનો

શરીર પ્રમાણ—બાર ધનુષને ૮ અશુભ
આયુષ્—એક સાગરોપમ

૩૪ બીજી નરકના છવે।

શરીર પ્રમાણ—૧૫૫ ધનુષ અને ૧૨ અંગુલ

આયુષ્—ત્રણ સાગરોપમ

૩૫ ત્રીજી નરકના છવે।

શરીર પ્રમાણ—૩૧૫ ધનુષ

આયુષ્—સાત સાગરોપમ

૩૬ ચોથી નારકના છવે।

શરીર પ્રમાણ—૬૨૫ ધનુષ

આયુષ્—૧૦ સાગરોપમ

૩૭ પાંચમી નરકના છવે।

શરીર પ્રમાણ—૧૨૫ ધનુષ

આયુષ્—૧૭ સાગરોપમ

૩૮ છઠી નરકના છવે।

શરીર પ્રમાણ—૨૫૦ ધનુષ

આયુષ્—૨૨ સાગરોપમ

૩૯ સાતમી નરકના છવે।

શરીર પ્રમાણ—૫૦૦ ધનુષ

આયુષ્—૩૩ સાગરોપમ

૪૦ ગર્ભજ જલચર

શરીર પ્રમાણ—એક હજાર યોજન

આયુષ્—કોડ પૂર્વ

૪૧ ગર્ભજ સ્થલચર (ચતુષ્પદ)

શરીર પ્રમાણ—છ ગાઉ

આયુષ્—ત્રણ પ-યોપમ

૪૨ ગર્ભજ ખેચર

શરીર પ્રમાણ—ઝેથી નવ ધનુષ્ય

આયુષ્—૫૨૫૦૦૦ અસખ્યાતમે ભાગ

૪૩ ગર્ભજ ભુજપરિસર્પ

શરીર પ્રમાણ—ઝેથી નવ ગાઉ

આયુષ્—૫૦૦ કોડ વર્ષ

૪૪ ગર્ભજ ઉર પરિસર્પ

શરીર પ્રમાણ—એક હજાર યોજન

આયુષ્—૫૦૦ કોડ વર્ષ

૪૫ સમૃદ્ધિમ જલચર

શરીર પ્રમાણ—એક હજાર યોજન

આયુષ્—કોડ પૂર્વ વર્ષ

૪૬ સમૃદ્ધિમ સ્થલચર

શરીર પ્રમાણ—ઝેથી નવ ગાઉ

આયુષ્—૮૪૦૦૦ વર્ષ

૪૭ સમૃદ્ધિમ ખેચર

શરીર પ્રમાણ—ઝેથી નવ ધનુષ્ય

આયુષ્—૭૨૦૦૦ વર્ષ

૪૮ સમૃદ્ધિમ ભુજપરિસર્પ

શરીર પ્રમાણ—ઝેથી નવ ધનુષ્ય

આયુષ્—૪૨૦૦૦ વર્ષ

૪૯ સમૃદ્ધિમ ઉર પરિસર્પ

શરીર પ્રમાણ—ઝેથી નવ યોજન

આયુષ્—૫૩૦૦૦ વર્ષ

૫૦ ગર્ભજ મનુષ્ય

શરીર પ્રમાણ—૪ણ ગાઉ

આયુષ્—૩ણ પંચોપમ

૫૧ સમૂર્ષિજ મનુષ્ય અને પૃથ્વીકાય વિગેરે પાત્ર મૂક્ષમ છવો

શરીર પ્રમાણ—અશુભનો અસખ્યાતમો ભાગ

આયુષ્—અતર્કુર્હૂર્ત

૫૨ ભવનપતિ દેવતા

શરીર પ્રમાણ—સાત હાથ

આયુષ્—અમરકુમારનિવાયના દેવોનું એક માગરોપમથી અધિક
નવ નિકાયના દેવોનું દેશે ઉણું જે પંચોપમ

૫૩ વ્યતઃ દેવતા

શરીર પ્રમાણ—માત હાથ

આયુષ્—એક પંચોપમ

૫૪ જ્યોતિષી દેવતા.

શરીર પ્રમાણ—માત હાથ

આયુષ્—અદ્રમા—એક પંચોપમ અને એક લાખ વર્ષ

મૂર્ધ—એક ૫ યોપમ અને એક હજાર વર્ષ

અહ—એક પંચોપમ

નક્ષત્ર—અર્ધ પંચોપમ

તારા—એક પંચોપમનો ચોથો ભાગ

૫૫ સુધર્મ દેવલોકના દેવતા.

શરીર પ્રમાણ—માત હાથ

આયુષ્—જે સાગરોપમ

૫૬ ઇશાન દેવલોકના દેવતા

શરીર પ્રમાણ—સાત હાથ

- આયુષ્—બે સાગરોપમથી અધિક
 ૫૭ સનતકુમાર દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—છ હાથ
 આયુષ્—સાત સાગરોપમ
 ૫૮ માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—છ હાથ
 આયુષ્—સાત સાગરોપમથી અધિક
 ૫૯ બ્રહ્મલોક દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—પાંચ હાથ
 આયુષ્—દશ સાગરોપમ
 ૬૦ હાતક દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—પાંચ હાથ
 આયુષ્—ચૌદ સાગરોપમ
 ૬૧ મહા શુક દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—ચાર હાથ
 આયુષ્—સત્તર સાગરોપમ
 ૬૨ સહ્યમાર દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—ચાર હાથ
 આયુષ્—અઠાર સાગરોપમ
 ૬૩ આનત દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—ત્રણ હાથ
 આયુષ્—ઓગણીસ સાગરોપમ
 ૬૪ પ્રાણત દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—ત્રણ હાથ

આયુષ્—૨૦ સાગરોપમ
 ૬૫ આરણ દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—ત્રણ હાથ

આયુષ્—૨૧ સાગરોપમ
 ૬૬ અચ્યુત દેવલોકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—ત્રણ હાથ
 આયુષ્—૨૨ સાગરોપમ

૬૭ નવ ઐવેયકના દેવતા
 શરીર પ્રમાણ—બે હાથ

આયુષ્—૧ લા ઐવેયકે ૨૩ સાગરોપમ

૨ જા " ૨૪ "

૩ જા " ૨૫ "

૪ થા " ૨૬ "

૫ મા " ૨૭ "

૬ ઠા " ૨૮ "

૭ મા " ૨૯ "

૮ મા " ૩૦ "

૯ મા " ૩૧ "

૬૮ પાચ અનુત્તર વિમાનના દેવતા

શરીર પ્રમાણ—એક હાથ

આયુષ્—વિજય, વિજયત, જયત અને અપરાજિત એ

ચાર વિમાનના દેવતાઓનું ૩૧ થી ૩૩ સાગરોપમ

સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને—૩૩ સાગરોપમ

॥ अथ श्री जीवविचारप्रकरणं प्रारभ्यते ॥

॥ आर्या वृत्त ॥

भुवणपईव वीर, नमिऊण भणामि अनुहरोदत्थ ॥
 जीवसरुव किंचिवि, जह भणिय पुव्वसूरीहिं ॥ १ ॥
 जीवा मुत्ता ससा,—रिणो य तस थावरा य ससारी ॥
 पुढवि जल जलण वाऊ, वणस्सई यावरा नेया ॥ २ ॥
 फलिहमणिरयणविम,—हिं गुलहरियालमणसिलरसिंदा ॥
 ऋणगाइ धाऊ सेढी, वन्निय अरणेइय पळेवा ॥ ३ ॥
 अभय दूरी ऊस, मट्टी पाहाणजाडओ णेगा ॥
 सोवीरजणट्टणाइ, पुढविभेया इ इचाइ ॥ ४ ॥
 भोमतरिक्खमुदग, ओसा हिम करग हरितणू महिया ॥
 हुति घणोदहिमाई, भेआ णेगा य आउस्स ॥ ५ ॥
 इगाल जाल मुम्मुर, उकासणि वणग विज्जुमाइया ॥
 अगणिजियाण भेया, नापच्चा निउणपुढीए ॥ ६ ॥
 उब्भामग उकलिया, मडली महसुद्धगुजवाया य ॥
 घणतणुवायाइया, भेया खलु वातकायस्स ॥ ७ ॥
 साहारणपत्तेया, वणस्सइजीवा दुहा सुए भणिया ॥
 जेसि मणताण तणु, एगा साहारणा तेउ ॥ ८ ॥
 कदा अकुर किसलय, पणगा सेवाल भूमिफोडा य ॥
 अट्टयनिय गज्जरमो,—त्थ वत्थुला येग पल्लका ॥ ९ ॥
 कोमलफल च सव्व, गूढसिराइ सिणाउपत्ताइ ॥

योहरिक्कुआरिगुग्गुलि, गलोयपमुहा इ छिन्नरुहा ॥ १० ॥

इचाइणो अणेगे, हवति भेया अणतकायाण ॥

तेसिं परिजाणणत्थ, लक्खणमेय सुए भणिय ॥ ११ ॥

गूढसिरसधिपव्व, समभगमहीरुग च छिन्नरुह ॥

साहारण सरीर, तव्विवरिय च पत्तेय ॥ १२ ॥

एग सरीरे एगो, जीयो जेसिं तु ते य पत्तेया ॥

फलफूलछल्लिरुहा, मूलगपत्ताणि वीयाणि ॥ १३ ॥

पत्तेयतरु मुत्तु, पचवि पुढवाइणो सयललोए ॥

सुहुमा हवति नियमा, अतमुहुत्ताऊ अविस्सा ॥ १४ ॥

सत्त कवड्डय गडुळ, जलोय चदणगअलसलइगाई ॥

मेहरि किमि पूअरगा, वेइदिय माइवाहाई ॥ १५ ॥

गोमि मरुणजूआ, पिपीलि उदेहिया य मकोडा ॥

डल्लिय घयमिल्लीओ, सावय गोमीडजाईओ ॥ १६ ॥

गदइयचोरकीडा, गोमयकीडा य धन्नकीडा य ॥

कुथु गुवालिय डल्लिया, तेइदिय इदगोवाई ॥ १७ ॥

चउरिंदिया य त्रिन्डू, ढिंकुण भमरा य भमरिया तिड्डा ॥

मन्डिय डसा मसगा, कसारी कविलडोळाई ॥ १८ ॥

पर्चिंदिया य चउहा, नारय तिरिया मणुस्स देवा य ॥

नेरडया सत्तविहा, नायव्वा पुढविभेण ॥ १९ ॥

जलयरथलयरखयरा, तिविहा पर्चिंदिया तिरिक्खा य ॥

सुमुमार मच्छ कच्छव, गाहा मगरा य जलचारी ॥

चउप्यय उरपरिसप्पा, भुयपरिसप्पा य थलयरं तिविहा ॥

गोसप्पनउलपमुहा, वोधव्वा ते समासेण ॥ २१ ॥

खयरं रोमयपक्खी, चम्मयपक्खी य पायटा चेव ॥

नरलोगाओ वार्हि, समुग्गपक्खी विययपक्खी ॥ २२ ॥

सब्बे जल-थल-खयरं, समुच्छिमा गम्भया दुहा हुति ॥

कम्मा कम्मगभूमि, अंतरदीवा मणुस्सा य ॥ २३ ॥

दसहा भवणादिवेई, अट्ठविहा वाणमतं हुति ॥

जोइसिया पचविहा, दुविहा वेमाणिया देवा ॥ २४ ॥

सिद्धा पनरस भेया, तित्थातित्थाइसिद्धभेएण ॥

एए सखेवेण, जीवविगप्पा समक्खाया ॥ २५ ॥

एएसि जीवाण, सरीरमाउठिई सकायम्मि ॥

पाणाजोणिपमाण, जसि ज अत्थि त भणिमो ॥ २६ ॥

अगुलअसखभागो, सरीर-मेगिदियाण सव्वेसि ॥

जोयणसहस्समहिय, नवर पत्तेयरक्खाण ॥ २७ ॥

वारस जोयण तिमेव, गाउआ जोयण च अणुक्कमतो ॥

धेइदियतेइदिय, चउरिंदियदेहमुच्चत्त ॥ २८ ॥

धणुसयपचपमाणा, नेरइया सत्तमाइ पुटवीए ॥

तत्तो अद्धदूणा, नेया रयणप्पहा जाव ॥ २९ ॥

जोयणसहस्समाणा, मच्छा उरगा य गम्भया हुति ॥

धणुहपुहुत्त पक्खीसु, भुयचारी गाउअपुहुत्त ॥ ३० ॥

खयरं धणुहपुहुत्त, भुअगा उरगा य जोयणपुहुत्त ॥

गाउअपुहुत्तमिच्चा, समुच्छिमा चउप्पया भणिया ॥ ३१ ॥

उच्चैव गाउआइ, चउप्पया गध्भया मुण्येयव्वा ॥
 फोसतिग च यणुस्सा, उक्कोस सरीरमाणेण ॥ ३२ ॥
 ईसाणतसुराण, रयणीओ सत्त हुति उच्चत्त ॥
 दुग दुग दुग चउ गोवि, -ज्जणुत्तरौक्किक्कपरिहाणि ॥ ३३ ॥
 वावीसा पुढवीए, सत्त य आउस्स तिन्नि वाउस्स ॥
 वाससइस्सा दस तरु, -गणाण तेऊ तिरत्ताऊ ॥ ३४ ॥
 वासाणि बारसाऊ, तिइदियाण तिइदियाण तु ॥
 अउणापन्न दिणाइ, चउरिदीण तु छम्मासा ॥ ३५ ॥
 मुरनेरइयाण ठिई, उक्कोसा सागराणि तिर्त्तास ॥
 चउप्पयातिरियमणुस्सा, तिन्नि य पलिओव्वमा हुति ॥ ३६ ॥
 जलयरउरभुअगाण, परमाऊ होइ पुव्वकोडी उ ॥
 पयस्वीण पुण भणिओ, असखभागो अ पलिदस्स ॥ ३७ ॥
 सव्वे मुहुमा साहा-रणा य समुत्तिज्जा यणुस्सा य ॥
 उक्कोस जहन्नेण, अतमुहुत्त चिय जियति ॥ ३८ ॥
 ओगाहणाउमाण, एव सखेवओ समक्खाय ॥
 जे पुण इत्थ विसेसा, विसेसमुत्ताउ ते नेया ॥ ३९ ॥
 एगिंदिया य सव्वे, असखउस्सप्पिणी सक्कायम्मि ॥
 उव्वज्जाति चयति य, अणतक्काया अणताओ ॥ ४० ॥
 सखिज्जसमा विगला, सत्तट्ठ भवा पर्णिदितिरिणुआ ॥
 उव्वज्जाति सक्काए, नारय देवा य नो चेव ॥ ४१ ॥
 दसहा जिभाणपाणा, इदियऊत्तासआउयलरूवा ॥
 एगिंदिएमु चउरो, विगलेमु छ सत्त अट्टेव ॥ ४२ ॥

चउप्यय उरपरिसप्पा, भुयपरिसप्पा य थलयर तिविहा ॥

गोसप्पनउलपमुहा, बोधन्वा ते समासेण ॥ २१ ॥

खयर रोमयपक्खी, चम्मयपक्खी य पायडा चेव ॥

नरलोगाओ वार्हि, समुग्गपक्खी विययपक्खी ॥ २२ ॥

सव्वे जल-थल-खयर, समुच्छिमा गम्भया दुहा हुति ॥

कम्मा कम्मगभूमि, अतरदीवा मणुस्सा य ॥ २३ ॥

दसहा भवणाहिवेई, अट्ठविहा वाणमतरा हुति ॥

जोइसिया पचविहा, दुविहा वेमाणिया देवा ॥ २४ ॥

सिद्धा पनरस भेया, तित्थावित्थाइसिद्धभेएण ॥

एए सत्तेवेण, जीवविगप्पा समक्खाया ॥ २५ ॥

एएसिं जीवाण, सरीरमाउठिई सकायम्मि ॥

पाणाजोणिपमाण, जेसिं ज अत्थि त भणिमो ॥ २६ ॥

अगुलअसखभागो, सरीर-मेगिंदियाण सव्वेसिं ॥

जोयणसहस्समदिय, नवर पत्तेयरुक्खाण ॥ २७ ॥

वारस जोयण तिजेव, गाउआ जोयण च अणुक्कमसो ॥

वेइदियतेइदिय, चउरिंदियदेहमुच्चत्त ॥ २८ ॥

घणुसयपचपमाणा, नेरइया सत्तमाइ पुढवीए ॥

तत्तो अद्धण्णा, नेया रयणप्पहा जाव ॥ २९ ॥

जोयणसहस्समाणा, मच्छा उरगा य गम्भया हुति ॥

घणुहपुहुत्त पक्खीमु, भुयचारी गाउअपुहुत्त ॥ ३० ॥

खयर घणुहपुहुत्त, भुअगा उरगा य जोयणपुहुत्त ॥

गाउअपुहुत्तमित्ता, समुच्छिमा चउप्यया भणिया ॥ ३१ ॥

असन्निसत्री पचि-दिण्णु नव दस कमेण बोद्धव्वा ॥
 तेहिं सह विप्पओगो, जीवाण भन्नए मरण ॥ ४३ ॥
 एअ अणोरपारे, ससारे मायरम्मि भीमम्मि ॥
 पत्तो अणतरुत्तो, जीवेहिं अपत्तघम्मोहिं ॥ ४४ ॥
 तह चउरासी लक्खा, सखा जोणीण होड जीवाण ॥
 पुढवाण चउण्ह, पत्तेय सत्त सत्तेव ॥ ४५ ॥
 दस पत्तेयतरुण, चउदस लक्खा हवति इयरेमु ॥
 विगलिंदिण्णु दो दो, चउरो पचिदितिरियाण ॥ ४६ ॥
 चउरो चउरो नारय, मुरेमु मणुआण चउदस हवति ॥
 सर्पिण्डिआ य सव्वे, चुलसी लक्खा उ जोणीण ॥ ४७ ॥
 सिद्धाण नत्थि देहो, न आउअम्म न पाणजोणीओ ॥
 साइअणता तेसिं, ठिई जिणदागमे भणिआ ॥ ४८ ॥
 काले अणादनिहणे, जोणि गहणम्मि भीसणे इत्य ॥
 भमिया भमिहिंति चिर, जीवा जिणयणमलहता ॥ ४९ ॥
 ता सपइ सपत्ते, मणुअत्ते दुल्लहेयि समत्ते ॥
 सिरिसतिमूरिसिद्धे, करेह भो ? उज्जम धम्मे ॥ ५० ॥
 एसो जीवयियारो, सखेवर्द्धण जाणणाहेऊ ॥
 सखित्तो उद्धरिओ, रुद्धाओ मुयसमुद्धाओ ॥ ५१ ॥

॥ इति श्रीजीवरिचारमकरण ॥

